

บทสังเคราะห์

(1 เมษายน 2551 – 30 กันยายน 2552)

โครงการวิจัยการวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ภาค 2

สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

1. ภูมิหลัง

โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์” มีที่มาจากแนวคิดหลัก การสังสมความรู้และการแสวงหาระเบียบวิธีวิจัยของโครงการวิจัย 2 โครงการที่ดำเนินมาก่อนหน้า คือ โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ภาค 1 (2542 – 2545) และภาค 2 (2545 – 2548) ต่อมาจึงเสนอโครงการ “การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัย เพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์” ในลักษณะสืบเนื่องเป็นโครงการภาค 3 โดยปรับชื่อโครงการให้ตรงกับประเด็นหลักเป้าหมายและวัตถุประสงค์ และแบ่งการดำเนินการวิจัยออกเป็น 2 ระยะ คือโครงการวิจัย “การวิจารณ์ฯ ภาค 3/1 (2548 – 2550) และ ภาค 3/2 (2551 – 2552) ในการเสนอผลการวิจัยของโครงการปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องทบทวนภูมิหลัง เพื่อให้เห็นความสืบเนื่องและการพัฒนาแนวคิด ตลอดจนการกำหนดเป้าหมายและวิธีดำเนินโครงการให้ชัดเจนดังนี้

1.1 โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ภาค 1

โครงการนี้เกิดจากรากฐานของความคิดที่ว่า ยุคโลกาภิวัตน์เป็นยุคที่ต้องการความรู้ สามารถในการวิจารณ์ อันเป็นพลังทางปัญญาที่จะช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในประชาคมนานาชาติด้วยความมั่นใจ การวิจารณ์ศิลปะเป็นตัวอย่างหนึ่งที่สามารรถสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในระดับที่กว้างออกไป โครงการวิจัยภาค 1 มุ่งที่จะสำรวจสภาพความเป็นไปของการวิจารณ์ศิลปะใน 4 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร และสังคมศิลป์ และในขณะเดียวกันก็มุ่งสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์จากประสบการณ์ทั้งของไทยและต่างประเทศ

ผลการวิจัยโดยรวมให้ภาพสรุปได้ว่า การวิจารณ์ยังไม่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมลายลักษณ์อย่างเต็มรูปแบบในสังคมไทย ศิลปินผู้สร้างสรรค์งานจำนวนหนึ่งยังชอบที่จะรับฟังข้อวิจารณ์ในระบบ *มุขปาฐะ* มากกว่าลายลักษณ์ สถาบันทางสังคม 2 สถาบันที่อ่อนแอในด้านการส่งเสริมวัฒนธรรมการวิจารณ์ คือ สื่อ และสถาบันการศึกษา ในกรณีของสื่อ ในภาวะเศรษฐกิจถดถอย สื่อลดทอนพื้นที่สำหรับการวิจารณ์ลงตลอดเวลา ส่วนสถาบันการศึกษานั้น การเรียนการสอนยังดำเนินไปด้วยดี แต่สถาบันส่วนใหญ่ไม่ให้ความสำคัญต่อ *วิทยาการที่เกี่ยวกับศิลปะ* อาทิ วรรณคดีศึกษา ประวัติศาสตร์ศิลป์ วิทยาการด้านการแสดง และด้านการดนตรี เมื่อขาดพื้นฐานทางวิชาการ การวิจารณ์ในสาขาต่างๆก็อ่อนแอตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมิได้คลายความเชื่อมั่นที่ว่า การสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ที่จะนำไปเผยแพร่ในรูปของลายลักษณ์นั้น สามารถส่งผลในระยะยาว จึงคัดสรรงานวิจารณ์จำนวน 50 บท ในแต่ละสาขา จากข้อมูลจำนวนมากทั้งของไทยและต่างประเทศ นำมาถนอมกรองและวิเคราะห์ จัดทำเป็น *สรณิพนธ์* ของสาขาในรูปเล่มหนังสือ สรร

นิพนธ์แต่ละสาขามีความหนาประมาณ 500 หน้า เป็นแหล่งรวมงานวิจารณ์ที่ทรงคุณภาพ พร้อมด้วยบทวิเคราะห์และสังเคราะห์ ถือได้ว่าเป็นแหล่งทางปัญญาที่จะกระตุ้นให้เกิดความคิดเชิงวิจารณ์อย่างต่อเนื่อง

สำหรับข้อสรุปในเชิงทฤษฎีนั้น คณะผู้วิจัยพบว่า สังคมไทยมีศักยภาพที่จะกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาทางปัญญาความคิดและทางสังคมได้ อาทิ ศักยภาพในการสร้างความมั่งคั่งให้แก่กันระหว่างภาวการณ์วิจารณ์สาขาต่างๆ หลักการทางศิลปะที่ผูกอยู่กับการชีวิตชุมชน และการวิจารณ์ที่ไม่จำเป็นต้องสื่อด้วยภาษา (non-verbal criticism) ยิ่งกว่านั้น คณะผู้วิจัยพบว่า ยังมีนักวิจารณ์กลุ่มเล็กๆ ที่ทำงานวิจารณ์อย่างจริงจัง โดยมีความสำคัญกว่าการวิจารณ์เป็นกลไกในการประเมินคุณค่าและเป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมได้

ข้อสรุปสุดท้ายที่สำคัญยิ่งคือ การวิจารณ์มิใช่จุดหมายปลายทาง แต่เป็นกระบวนการที่ใช้ การศึกษา เป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ การวิจารณ์จะส่งผลต่อสังคมได้ก็ต่อเมื่อการวิจารณ์สามารถทำหน้าที่เป็น การศึกษาสำหรับประชาชนในความหมายที่กว้างที่สุดของคำนี้

1.2 โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ภาค 2

เมื่อเสนอผลของการวิจัยในภาคแรกแล้ว (2542-2545) สกว. เห็นสมควรสนับสนุนการวิจัยต่อเนื่องในภาค 2 เป็นเวลาอีก 3 ปี (2545-2548) จาการากฐานของการวิจัยภาค 1 ที่ให้นำหนักต่อการสังสมและวิเคราะห์องค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ โครงการภาค 2 จึงปรับทิศทางมาสู่แนว การวิจัยและพัฒนา โดยมุ่งขยายขอบเขตของทรัพยากรการวิจารณ์ในรูปของการเสวนา ประชุมระดมสมอง การสัมมนาทางวิชาการ สัมมนาเชิงปฏิบัติการ กิจกรรมเหล่านี้เอื้อต่อการสร้างประชาคมและเครือข่ายผู้สนใจกิจกรรมการวิจารณ์ ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศ กิจกรรมส่วนหนึ่งมีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรม (cross-cultural) เนื้อหาของงานศิลปะที่นำมาศึกษาส่วนหนึ่งเป็นผลงานที่มีผู้สร้างไว้แล้ว อีกส่วนหนึ่งเป็นงานต้นแบบที่คณะผู้วิจัยเชื่อเชิญให้ศิลปินสร้างขึ้นเป็นการเฉพาะ ในกรอบของมโนทัศน์ทางศิลปะบางประการ ที่กระตุ้นให้มีการแสดงออกซึ่งทัศนะวิจารณ์

การดำเนินกิจกรรมในลักษณะดังกล่าว เป็นทั้งการแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้และการจัดการความรู้ (knowledge management) และแม้กิจกรรมส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปมุขปาฐะ แต่คณะผู้วิจัยก็สามารถสกัดแก่นความรู้ออกมาในรูปของข้อสรุปรวม หลักการ มโนทัศน์และทฤษฎี หลังจากนั้นได้จัดการเผยแพร่ความรู้ในรูปหนังสือเล่ม ซึ่งบางเล่มได้รับความสนใจในวงกว้าง อาทิ ผลงานการศึกษาข้ามวัฒนธรรม ในหนังสือ Criticism as Cross-Cultural Encounter ซึ่งจำหน่ายหมดไปในช่วงเวลา 2 ปีหลังการตีพิมพ์

อนึ่ง ในโครงการภาค 2 นี้ ได้มีการดำเนินโครงการย่อย การรับการวิจารณ์ อันเป็นการดำเนินงานภาคสนาม ซึ่งปรากฏว่ามีประโยชน์อย่างมากแก่คณะผู้วิจัย โครงการนี้ดำเนินการด้วยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รับงานวิจารณ์ทั้ง 4 สาขา ผลการวิจัยให้ความกระจ่างในด้านภาวะการรับงานวิจารณ์ในปัจจุบัน เช่น ความไม่ใส่ใจต่องานศิลปะในสังคมโดยทั่วไป ซึ่งเป็นสภาวะที่น่าวิตก ความถดถอยของวัฒนธรรมการอ่าน ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ที่มีผลต่อการวิจารณ์ อย่างไรก็ตาม ข้อที่น่ายินดีคือยังมีศิลปินจำนวนหนึ่งให้ความสำคัญต่อการวิจารณ์และยืนยันว่าได้รับประโยชน์จากการวิจารณ์ ทั้งที่เป็นทางบวกและทางลบ และยังเรียกร้องให้นักวิจารณ์ทำงานต่อไปเพื่อประโยชน์ของสังคม โครงการภาค 2 นี้ยืนยันข้อสรุปของโครงการภาค 1 ที่ว่า ทั้งสื่อและระบบการศึกษาที่เป็นทางการ (formal education) ไม่เอื้อต่อการพัฒนาการวิจารณ์เท่าที่ควร

ข้อสรุปสำคัญของโครงการทั้ง 2 ภาค คือ การวิจารณ์จำเป็นต้องพึ่งทั้งวัฒนธรรมมุขปาฐะและวัฒนธรรมลายลักษณ์ โครงการจึงได้จัดพิมพ์หนังสือผลงานของการวิจัยในช่วง 6 ปี รวมทั้งสิ้น 22 เล่ม การเสนอผลงานวิจัยอย่างเป็นทางการ ซึ่งมาจากการสังสมองค์ความรู้และการสร้างเสริมศักยภาพของการวิจารณ์และการพัฒนา ประชาคมการวิจารณ์ อย่างต่อเนื่องนี้ ทำให้โครงการได้รับรางวัล โครงการวิจัยดีเด่น สาขามนุษยศาสตร์ จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ประจำปี 2550

อย่างไรก็ตาม ในงานด้านศิลปะและมนุษยศาสตร์ทั้งหลายนั้น กระบวนการซึมซับจำเป็นต้องใช้เวลา การศึกษา มหาชน (public) ผู้รับงานศิลปะและงานวิจารณ์ จึงเป็นประเด็นสำคัญไม่น้อยไปกว่าการศึกษาตัวงาน วิจารณ์เอง อุปสรรคในการรับงานวิจารณ์มิใช่จะหาคำตอบได้ด้วยวิธีวิทยาของมนุษยศาสตร์เท่านั้น ปรากฏการณ์ บางลักษณะของสังคมไทยร่วมสมัยจำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์ในเชิงสังคมศาสตร์ด้วย ข้อเสนอของโครงการภาค 3 จึงประกอบด้วยการศึกษาประเด็นหลักที่มีลักษณะครบวงจรและเป็นพลวัต ได้แก่การสร้างและการ วิจารณ์งานศิลปะในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัย สุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง การประมวลและสกัดองค์ความรู้โดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยสังคมศาสตร์ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์กับสังคมศาสตร์

2. โครงการวิจัย”การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์ การวิจารณ์”

โครงการวิจัยภาค 3 แบ่งระยะเวลาดำเนินโครงการเป็น 2 ภาค ใช้เวลาภาคละ 18 เดือน โดยกำหนด เป้าหมายหลักและวิธีดำเนินการวิจัยให้สอดคล้องกับโจทย์วิจัยแต่ละช่วง ดังนี้

2.1 ภาค 1 (2548-2550)

แนวทางการศึกษาของโครงการภาค 3/1 สืบเนื่องมาจากการบ่งชี้ความสำคัญของการวิจารณ์ ซึ่งเป็นพลังทาง ปัญญาของสังคม และการสังเคราะห์องค์ความรู้ในการพัฒนาการวิจารณ์ศิลปะและทฤษฎีการวิจารณ์ของไทย รวมทั้ง การปรับวัฒนธรรมการวิจารณ์มาสู่ให้เป็นลายลักษณ์และเป็นกิจสาธารณะ ด้วยการสร้างกิจกรรมพัฒนานักวิจารณ์ และสร้างประชาคมการวิจารณ์ โครงการภาค 3 ได้ปรับขอบเขตและกระบวนการวิธีการศึกษาเพื่อให้สามารถเข้าใจ *สภาวะร่วมสมัย* ของการสร้างงานศิลปะและงานวิจารณ์ในบริบทสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง โดยการสำรวจและศึกษา รูปแบบการสร้างงานและการวิจารณ์ศิลปะในพื้นที่หลากหลายลักษณะ และ อาศัยระเบียบวิธีทางสังคมศาสตร์ เพื่อสกัด และสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ของความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์กับสังคมศาสตร์

ข้อค้นพบของโครงการภาค 3/1 ชี้ให้เห็นว่า *ประเด็นแรก* มีปัจจัยด้านการตลาด เทคโนโลยี และอื่นๆ เข้า มาเกี่ยวข้องกับการรับ การเสพและการบริโภคงานศิลปะ *ประเด็นที่สอง* คือ สุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่ เปลี่ยนแปลง ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับปรากฏการณ์ศิลปะร่วมสมัยอันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมโดยตรง *ประเด็นที่สาม* ศิลปะกับการอภิวัฒน์ในบริบทสังคมร่วมสมัย ซึ่งทำให้เห็นว่าการอภิวัฒน์ศิลปะในสังคมร่วมสมัยนั้นจำเป็นต้องมีแก่น ความรู้เดิมและแนวคิดลึกซึ้งที่มากกว่าการแสวงหาเฉพาะเพียงรูปแบบการแสดงออกในลักษณะของการประยุกต์อย่าง ฉาบฉวย และ*ประเด็นที่สี่* คือ ความร่วมสมัยของผลงานกับความร่วมสมัยของบทวิจารณ์ อันเป็นงานในส่วน ของ สาขาวรรณศิลป์ ที่บ่งชี้ว่า ความร่วมสมัยของตัวงานมีความสำคัญ ทั้งตัวงานศิลปะและงานวิจารณ์สามารถสะท้อน ความร่วมสมัยของกันและกันได้

ผลการวิจัยในภาค 3/1 ได้ตีพิมพ์เป็นหนังสือ 2 เล่ม คือ การรับ การเสพ การบริโภคงานศิลปะ และ พิเชษฐ กลั่นชื่น : ทางไปสู่การอภิวัฒน์นาฏศิลป์ไทย นอกจากนี้ยังมีต้นฉบับพร้อมตีพิมพ์อีก 6 เล่ม ได้แก่

1. 25 ปี การวิจารณ์คำพิพากษา
2. 80 ปี อังคาร กัลยาณพงศ์
3. ลักษณะร่วมสมัยในงานศิลปะแขนงต่างๆ
4. รวงทองส่องทางศิลป์
5. สุนทรียศาสตร์ศิลปะไทย
6. ปัญญา วิจิตรนสาร : ปรากฏการณ์ศิลปะไทยร่วมสมัย

ต้นฉบับหนังสือทั้ง 6 เล่ม นี้จะดำเนินการตีพิมพ์ในช่วงการดำเนินโครงการภาค 3/2

2.2 ภาค 2 (2551-2552)

ในภาค 3/2 โครงการได้กำหนดโจทย์วิจัยที่สืบเนื่องมาจากภาค 3/1 โดยมุ่งศึกษาประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น คือ 1) ปัจจัยการตลาด เทคโนโลยีและอื่นๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการรับ การเสพ การบริโภคงานศิลปะ อย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์ และ 2) สุนทรียศาสตร์ในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งมีทั้งการเปลี่ยนพื้นที่หรือบริบทของการสร้างงานศิลปะและงานวิจารณ์ และทั้งที่เป็นพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่เชิงเวลาและพื้นที่เชิงวัฒนธรรม เมื่อการสร้างงานศิลปะร่วมสมัยเกิดขึ้นในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง การรับและการวิจารณ์งานศิลปะจะรับมือกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ในด้านกระบวนการวิธีการศึกษาตามประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยได้สำรวจและศึกษารูปแบบและปรากฏการณ์ของการวิจารณ์ที่อาจยังไม่เป็นที่รับรู้ หรือยังไม่ได้มีการศึกษามาก่อน ทั้งที่เป็นการวิจารณ์ลายลักษณ์และมุขปาฐะ รวมทั้งการใช้พื้นที่ของเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ซึ่งในปัจจุบันเป็นพื้นที่สำคัญในแง่การสร้าง การวิจารณ์ รวมทั้งการให้การศึกษาบางลักษณะ ดังนั้นนอกจาก โครงการของ 4 สาขา คือ สาขาวรรณศิลป์ สาขาทัศนศิลป์ สาขาสังคมศิลป์ และสาขาศิลปะการแสดงแล้ว โครงการยังกำหนดโครงการย่อยอีก 1 โครงการ คือ การศึกษาระเบียบวิธีทางสังคมศาสตร์การวิจารณ์จากการศึกษาพื้นที่วรรณกรรมในอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นช่องทางที่จะช่วยให้มองเห็นรูปแบบและบทบาทหลากหลายของการวิจารณ์ที่กำลังก่อตัวและพัฒนาอยู่ในขณะนี้

กล่าวโดยสรุป เป้าหมายหลักของโครงการภาค 3 คือ มุ่งหมายจะศึกษาการสร้างงานศิลปะ การรับ / การเสพงานศิลปะและการวิจารณ์ ที่เป็นปรากฏการณ์ในสังคมร่วมสมัย ในลักษณะครบวงจร คือ ศึกษาทั้งผู้สร้าง ผู้รับและผู้วิจารณ์ ที่มีปฏิสัมพันธ์กัน และมีลักษณะเป็นพลวัตคือมีความเปลี่ยนแปลง การปรับรูปแบบและบทบาท รวมทั้งศึกษาสถานะปัจจุบันที่การวิจารณ์อาจถูกปิดกั้น (constrain) หรือถูกควบคุม (restrict) ด้วยปัจจัยต่างๆ เช่น สื่อ การตลาด เทคโนโลยี และอิทธิพลของระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ผลที่คาดหวังของโครงการภาค 3 คือ ความเข้าใจปรากฏการณ์ร่วมสมัย ทั้งในแง่การสร้างและการวิจารณ์งานศิลปะ เพื่อสกัดความรู้ และแสวงหาระเบียบวิธีที่นำไปสู่การวิจารณ์ที่มีคุณภาพ และมีผลกระทบต่อการสร้างพื้นที่ของการวิจารณ์ในบริบททางสังคม ผลของการศึกษาวิจัยนี้จะสามารถนำไปสู่ความรู้ด้าน สังคมศาสตร์การวิจารณ์ และสามารถอธิบายได้อย่างเป็นรูปธรรมในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์กับสังคมศาสตร์

2.2.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. สำรวจและศึกษารูปแบบและสถานะการวิจารณ์งานศิลปะแขนงต่างๆ ในฐานะ ปรากฏการณ์ร่วมสมัย ซึ่งสะท้อนทั้งความคิดและสุนทรียอารมณ์ในส่วนของปัจเจกชนและความ สำนึกในความเป็นส่วนหนึ่งของสังคมของตน
2. ศึกษาบทบาทของพื้นที่ทางอินเทอร์เน็ตต่อการวิจารณ์ และพื้นที่การวิจารณ์ที่ไม่อยู่ในรูปของการวิจารณ์ลายลักษณ์
3. สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความผันแปรของรูปแบบและการนำเสนอทางศิลปะที่มีผลต่อการวิจารณ์ (เช่น performance art วรรณกรรมแนวทดลอง และ weblog)
4. สร้างองค์ความรู้และระเบียบวิธีในการศึกษาพื้นที่ บทบาทและความสัมพันธ์ในการสร้างงานศิลปะกับการวิจารณ์

2.2.2 วิธีดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย

1. การสำรวจแหล่งข้อมูลและการสร้างงานศิลปะและการวิจารณ์ ทั้งที่เป็นแหล่งข้อมูลลายลักษณ์ แหล่งข้อมูลบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต และแหล่งข้อมูลในลักษณะอื่นๆ

2. สร้างเครือข่ายความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาและองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งในภูมิภาคและส่วนกลาง
3. พัฒนาการเผยแพร่กิจกรรมและการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจารณ์ โดยเน้นการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (website, E-book และอื่นๆ)
4. เข้าร่วมกิจกรรมในลักษณะต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการวิจารณ์งานศิลปะหรือการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์

ในการดำเนินงานดังกล่าวข้างต้น โครงการฯ และผู้วิจัยมีสถานะเป็นผู้ร่วมกิจกรรม หรือผู้สังเกตการณ์ เป็นส่วนใหญ่ นอกจากในกรณีที่มีส่วนร่วมในฐานะผู้จัดกิจกรรมเป็นครั้งคราว ทั้งในสถาบันการศึกษา องค์กร หน่วยงาน และกลุ่มต่างๆ ที่เป็นเครือข่ายของโครงการฯ

กิจกรรมและการดำเนินการเพื่อตอบโจทย์วิจัยกำหนดขึ้นหลายลักษณะ ได้แก่ การสำรวจแหล่งข้อมูลในพื้นที่และลักษณะต่างๆ การเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องหรือมีนัยของการแสดงทัศนะวิจารณ์ การสัมภาษณ์ผู้รู้ในวงการและผู้สนใจ การจัดกลุ่มเสวนาทางวิชาการ และการประชุมสัมมนา รวมทั้งการจัดกิจกรรมในลักษณะการศึกษาและวิจัย “ศิลปินและผลงาน” นอกจากนี้ยังมีโครงการที่ 5 ซึ่งเป็นการสำรวจพื้นที่วรรณกรรมในเครือข่ายอินเทอร์เน็ตสำรวจและเลือกเว็บไซต์เพื่อศึกษาพื้นที่ใหม่ของงานวรรณกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับรูปแบบ บทบาทของผู้รับ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับกับผู้รับ ผู้รับกับผู้สร้าง และบทบาทของการวิจารณ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนพื้นที่ของวรรณกรรม งานวิจัยของโครงการที่ 5 นี้ ช่วยยืนยันความรู้ความเข้าใจเรื่องสังคมศาสตร์การวิจารณ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ผู้วิจัยทุกสาขาจะร่วมกันอภิปราย ถกเถียง เสนอความคิดเห็น ตลอดจนเปรียบเทียบข้อมูลและข้อค้นพบของแต่ละสาขา ที่มีความคล้ายคลึงและความแตกต่างกัน ในการประชุมผู้วิจัยที่จัดขึ้นทุกเดือน เพื่อให้การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลมีความสัมพันธ์และไปในแนวทางเดียวกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการตอบโจทย์วิจัยของโครงการฯ นอกจากนี้ ยังจัดให้มีการประชุมปรึกษาหารือเฉพาะสาขา ร่วมกับนักวิจัยอาวุโสและที่ปรึกษา เพื่อทำความเข้าใจปัญหาและ/หรือประเด็นบางประการที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำวิจัย ข้อปรึกษาหารือต่างๆ จะบันทึกและส่งให้คณะผู้วิจัยทุกสาขาได้รับทราบร่วมกันทุกครั้ง

2.2.3 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ร่วมสมัยทั้งการสร้างงานศิลปะและการวิจารณ์ เพื่อสกัดความรู้และระเบียบวิธีที่นำไปสู่การวิจารณ์ที่มีคุณภาพและมีผลกระทบต่อสร้างพื้นที่ของการวิจารณ์ในบริบททางสังคม
2. ผลการสำรวจและวิจัยจะสามารถนำไปสู่ความรู้ด้าน สังคมศาสตร์การวิจารณ์ รวมทั้งระเบียบวิธีวิจารณ์ในการศึกษาศิลปะร่วมสมัยและวิทยาการสาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งสามารถอธิบายได้อย่างเป็นรูปธรรมในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์กับสังคมศาสตร์ และด้านระเบียบวิธีวิจัยที่มีผลต่อการพัฒนาสังคมศาสตร์การวิจารณ์
3. ผลงานตีพิมพ์ประเภทต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ในด้านการศึกษา และการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยและสังคมศาสตร์การวิจารณ์ รวมทั้งผลงานบทวิเคราะห์อันเป็นองค์ความรู้ที่สกัดมาจากกิจกรรมในลักษณะ “ศิลปิน / นักวิจารณ์ และผลงาน” และผลงานวิเคราะห์ที่เป็นองค์ความรู้และระเบียบวิธีวิจัย ในการศึกษาบทบาทพื้นที่อินเทอร์เน็ตต่อการวิจารณ์และการสร้างงานวรรณกรรม และการวิจารณ์งานศิลปะอื่นๆ ที่ไม่อยู่ในวัฒนธรรมลายลักษณ์

2.2.4 คณะผู้วิจัย

2.2.4.1 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร

หัวหน้าโครงการ

2.2.4.2	ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. เจตนา นาควัชระ	นักวิจัยอาวุโส
2.2.4.3	ศาสตราจารย์ ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์	ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์
2.2.4.4	อาจารย์ ดร. รังสิพันธุ์ แข็งขัน	ผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์
2.2.4.5	อาจารย์ พนิดา ฐปนางกูร	ผู้วิจัยสาขาศิลปะการแสดง
2.2.4.6	อาจารย์ ดร. เติงงาม คุปตะกุล	ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์
2.2.4.7	อาจารย์ วันทนี ศิริพัฒนานันทกูร	ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์
2.2.4.8	อาจารย์ อรอนงค์ กลิ่นศิริ	ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์
2.2.4.9	อาจารย์ สุชาติ ทองสิมา	ผู้วิจัยโครงการกรณีศึกษาระเบียบวิธีของสังคมศาสตร์
	การวิจารณ์จากการศึกษาพื้นที่วรรณกรรมในอินเทอร์เน็ต	
2.2.4.10	นางสาวอรพินท์ คำสอน	ผู้วิจัยกรณีศึกษา และผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์
2.2.4.11	นายจักรนาท นาคทอง	ผู้วิจัยกรณีศึกษา
2.2.4.12	นายไอยเรศ บุญฤทธิ์	ผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์

กรรมการที่ปรึกษา

อาจารย์ ชมัยกร แสงกระจ่าง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จักรพันธ์ วิลลสินกุล

2.2.5 คณะกรรมการกำกับทิศทาง

2.2.5.1	ศาสตราจารย์ ดร. สุภาภรณ์ จันทวานิช	ประธานกรรมการ
2.2.5.2	รองศาสตราจารย์ พิษณุ ศุภนิมิตร	กรรมการ
2.2.5.3	อาจารย์ สันหัตต์ ตัณฑนันท์	กรรมการ
2.2.5.4	อาจารย์ ดร. ปรีตตา เจริญเผ่า กอนันตกุล	กรรมการ
2.2.5.5	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร	กรรมการและเลขานุการ

2.2.6 ผลโดยสรุปของการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

โครงการฯ ได้กำหนดวัตถุประสงค์การวิจัยไว้ 4 ประการ ในที่นี้จะสรุปผลโดยรวมของการดำเนินการวิจัยทั้ง 4 สาขา และการวิจัยโครงการที่ 5 ดังนี้

1) **สำรวจและศึกษารูปแบบและสภาวะการวิจารณ์งานศิลปะแขนงต่างๆ ในฐานะ ปรากฏการณ์ร่วมสมัย** ซึ่งสะท้อนทั้งความคิดและสุนทรีย์อารมณ์ในส่วนของปัจเจกชนและความ สำนึกในความเป็นส่วนหนึ่งของสังคมของตน

ข้อค้นพบจากโครงการภาค 1 และ 2 รวมทั้งโครงการภาค 3/1 บ่งชี้ว่าการวิจารณ์ศิลปะทุกสาขายังมีบทบาทและเป็นพลังทางปัญญาในสังคมร่วมสมัย แต่รูปแบบและสภาวะการวิจารณ์อาจเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากปัจจัยการตลาด เทคโนโลยีและอื่นๆที่เป็นบริบทของการสร้างงานศิลปะและการวิจารณ์ รวมทั้งปัจจัยแง่สุนทรีย์ศาสตร์ที่อาจมีผลกระทบต่อการสร้างงานและการวิจารณ์ หรือได้รับผลกระทบ ดังนั้นโครงการปัจจุบันจึงกำหนดให้สำรวจและศึกษารูปแบบและสภาวะของการวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัย โดยกำหนดคำอธิบายโมทัศน์ ร่วมสมัย ไว้ว่า คือ “ช่วงเวลา ศิลปิน ศิลปะหรืองานศิลปะ ดำรงอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับกลุ่มผู้รับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง... และช่วงเวลานั้นเอื้อต่อการสื่อความระหว่างผู้สร้างกับผู้รับหรือเอื้อต่อการสร้างและรับประสบการณ์ทางความคิด และอารมณ์ความรู้สึกผ่านงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ...” (ดูคำอธิบายโมทัศน์ ร่วมสมัย ในภาคผนวก 1)

รูปแบบและสภาวะการวิจารณ์ มีความสัมพันธ์โดยตรงกับกลุ่มบุคคลในฐานะผู้สร้าง ผู้รับ / ผู้วิจารณ์ (agent) และสัมพันธ์กับพื้นที่ (space) และเวลา (time / period) ในช่วงต้นของการวิจัย ผลการสำรวจและวิเคราะห์ สภาวะการวิจารณ์ของทุกสาขาตรงกันในข้อที่ว่า พื้นที่การวิจารณ์งานศิลปะทุกสาขาในสื่อสิ่งพิมพ์ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ส่งผลต่อการเขียนและการเผยแพร่บทวิจารณ์ลายลักษณ์เต็มรูป ซึ่งลดจำนวนลงตามสัดส่วนของพื้นที่ (อาจยกเว้นการวิจารณ์ภาพยนตร์และดนตรีในรูปของอัลบั้มเพลง/แผ่น CD ที่มีลักษณะเป็น preview review หรือบรรณนิทัศน์ หนังสือใหม่ของสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งมักมีผลเกี่ยวเนื่องกับการประชาสัมพันธ์และโฆษณา) ผลสำรวจในขั้นต้นนี้ ทำให้เกิดข้อสรุปว่าการวิจารณ์อยู่ในสภาวะถดถอย ทั้งที่เป็นการวิจารณ์ลายลักษณ์ดังกล่าวแล้ว และที่เป็นมุขปาฐะ เช่น การจัดสัมมนาวิชาการด้านวรรณกรรมในสถาบันการศึกษา ซึ่งเคยมีความคึกคักและจัดได้ว่าเป็นประชาคมวิจารณ์ที่มีพลังกระตือรือร้นต่อการสร้างองค์ความรู้ทางวรรณกรรมศึกษา กลับลดน้อยลงไปหรือแทบไม่มีการจัดสัมมนาดังกล่าวในวง สาธารณชน ทำให้การรายงานผลการสัมมนา การอภิปราย หรือนำประเด็นมาเสนอข้อคิดเห็นสืบเนื่องในรูปการวิจารณ์ ลายลักษณ์ ลดน้อยลงไปด้วย เช่นเดียวกับการจัดสัมมนาและการอภิปรายหรือบรรยายในวงการทัศนศิลป์ ซึ่ง นอกจากจะลดจำนวนลงแล้ว ยังพบว่าเนื้อหาหลักในส่วนของการวิจารณ์ตัวงานศิลปะโดยตรงนั้น มีอยู่น้อยหรืออาจไม่มีเลย แต่ผู้บรรยาย / ผู้อภิปราย มักจะกล่าวถึงบริบทของการสร้างงานศิลปะ เช่น บริบททางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ ปรัชญาทางศิลปะ และเสนอประเด็นอื่นๆในเชิงสังคม มากกว่าประเด็นทางศิลปะทั้งในแง่องค์ความรู้ทาง ศิลปะหรือแง่ฝีมือการสร้างงาน ในส่วนของสังกัดศิลป์และศิลปะการแสดงก็อยู่ในสภาวะเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน สภาวะดังที่กล่าวมานี้ ปรากฏชัดเจนในพื้นที่ของสื่อสิ่งพิมพ์ หรือการถ่ายทอดจากมุขปาฐะมาสู่ลายลักษณ์ในสิ่งพิมพ์

แต่ในอีกแง่หนึ่ง การสำรวจระยะต่อมาของสาขาศิลปะทั้ง 4 สาขาและโดยเฉพาะของกลุ่มกรณีศึกษา กลับพบว่าสภาวะของการวิจารณ์ในพื้นที่ใหม่ คืออินเทอร์เน็ต เว็บไซต์และเว็บล็อก ซึ่งเรียกรวมๆว่า พื้นที่ไซเบอร์ (cyber space) มีความคึกคักและพัฒนาอย่างรวดเร็วในเชิงปริมาณและรูปแบบ การเสนอทัศนะวิจารณ์และบทวิจารณ์ ในรูปแบบต่างๆบนพื้นที่นี้ เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่มีความหลากหลายอย่างน่าสนใจ ในสาขาสังกัดศิลป์พบว่า การ วิจารณ์ของกรรมการในรายการแสดงดนตรีไทยร่วมสมัยทางโทรทัศน์¹ ทำให้เกิดปฏิกิริยาของผู้ชมและผู้รับอื่นๆ ที่ แสดงออกอย่างกว้างขวางและฉับไว โดยผ่านพื้นที่ใหม่ที่เป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ คือพื้นที่อินเทอร์เน็ต แม้ว่าปฏิกิริยา ดังกล่าวจะยังมีลักษณะที่เป็นอัตวิสัยและความเป็นปัจเจกค่อนข้างสูง แต่ก็ได้ทำให้เกิดโอกาสและช่องทางสำหรับผู้รับ ในการแสดงความรู้และความคิดเห็นออกสู่สาธารณะมากขึ้น (ซึ่งผู้วิจัยสาขาสังกัดศิลป์เห็นว่าการวิจารณ์ดังกล่าวอาจ พัฒนาให้มีคุณภาพเข้มข้นขึ้นได้ในช่วงเวลาต่อไป) เช่นเดียวกับการณ์ของสาขาวรรณศิลป์ ซึ่งระบุว่าพื้นที่ใหม่ของ อินเทอร์เน็ตนี้เปิดโอกาสให้นักวิจารณ์หน้าใหม่และเปิดช่องทางการสื่อสารกับ "มหาชน" รุ่นใหม่ รวมทั้งเปิดโอกาส ให้แก่การสร้างงานและการวิจารณ์วรรณกรรมรูปแบบใหม่ที่ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะข้อมูลและผลการ วิเคราะห์ของกลุ่มกรณีศึกษา(การสร้างและการวิจารณ์วรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ต) ที่ระบุถึงปริมาณการสร้างงาน จำนวนมหาศาล การเรียกร้อง/ขอรับคำวิจารณ์และข้อเสนอ ทั้งจากนักเขียนและกลุ่มผู้อ่านด้วยตนเอง สาขา ศิลปะการแสดงได้เสนอข้อค้นพบในทำนองเดียวกัน จากกรณีศึกษารายการ reality show (Academy Fantasia ปฏิบัติการนักล่าฝัน 2008) ทางโทรทัศน์ และกรณีศึกษาการแสดงละครเวทีของคณะละครขนาดใหญ่ที่มีทุนสนับสนุน ด้านธุรกิจสูง รวมทั้งกรณีศึกษาเทศกาลละครกรุงเทพ 2009 ซึ่งยืนยันว่ามีการสกัดกั้นการแสดงทัศนะวิจารณ์ในเชิง ลบหรือต่อต้าน และส่งผลให้มีการแสดงทัศนะวิจารณ์ในอินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นพื้นที่เปิดเสรี แม้จะพบว่ายังมีการใช้ เทคโนโลยีควบคุมการแสดงออกดังกล่าวอยู่บ้าง แต่ก็นับได้ว่าเป็นช่องทางที่เอื้อให้มีการแสดงออก และการมี ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ชมรายการและผู้วิจารณ์ ในขณะที่พื้นที่สื่อสิ่งพิมพ์แทบไม่เปิดโอกาสให้เลย ในส่วนของสาขา ทัศนศิลป์นั้น แม้ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์จะพบว่าข้อเสนอวิจารณ์และการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ลดลงในทุกพื้นที่ ทั้งที่ เป็นลายลักษณ์และมุขปาฐะ อันอาจเป็นผลมาจากวัฒนธรรม ความเกรงใจ ในกลุ่มผู้ร่วมวิชาชีพ ซึ่งเป็นทั้งผู้สร้างงาน

¹ รายการดนตรีทางโทรทัศน์ ไม่ได้เป็นการใช้พื้นที่ใหม่ แต่รูปแบบรายการที่ผู้วิจัยสาขาสังกัดศิลป์เลือกเป็นกรณีศึกษา เป็นรูปแบบ พัฒนาขึ้นใหม่และมีความเกี่ยวเนื่องกับการวิจารณ์ ส่งผลให้เกิดการวิจารณ์บนพื้นที่ใหม่ คือ พื้นที่อินเทอร์เน็ตและเว็บล็อก

และผู้วิจารณ์ ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าอาจเป็นเพราะในขณะที่มีความก้าวหน้าของการสร้างงานศิลปะรูปแบบใหม่ๆ อย่างคึกคัก การเผยแพร่องค์ความรู้สู่สาธารณชนหรือมหาชนผู้รับงานศิลปะ ยังก้าวตามไม่ทัน การวิจารณ์ของผู้รับงานศิลปะในวงกว้างจึงยังไม่เกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้เสนอกรณีศึกษาการแสดงทัศนะวิจารณ์ของภัณฑารักษ์ ในการคัดเลือกผลงานเพื่อจัดแสดง รวมทั้งการวิจารณ์ในกลุ่มผู้เรียนและผู้สอนวิชาศิลปะ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นที่ของการวิจารณ์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลและข้อค้นพบดังกล่าว สภาวะการวิจารณ์งานศิลปะจึงยังไม่อยู่ในขั้นถดถอยเสียทีเดียว แต่อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในช่วงระยะการปรับและเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่ปรากฏในพื้นที่ใหม่ หรือในสื่ออื่นๆ นอกเหนือไปจากสิ่งพิมพ์ (ดูรายละเอียดในข้อสรุปที่ 2) สภาวะนี้เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างผู้สร้างงาน กับผู้รับ/ผู้วิจารณ์และสาธารณชนทั่วไป อย่างไรก็ตาม ในขั้นนี้เป็นการสรุปสภาวะการวิจารณ์ในแง่ของพื้นที่ ผลงานและกลุ่มผู้เกี่ยวข้อง ในเชิงปริมาณ ส่วนในแง่คุณภาพนั้น รายงานของทุกสาขาระบุว่ายังไม่อยู่ในขั้นที่น่าพึงพอใจ ซึ่งอาจเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ใหม่คือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ รวมทั้งสื่อโทรทัศน์และอื่นๆ มีข้อจำกัดในแง่เวลาและลักษณะของพื้นที่ ตลอดจนกลไกการตลาด และระบบทุนนิยม ทำให้การพัฒนาการวิจารณ์ในด้านคุณภาพที่เข้มข้นยังไม่เกิดขึ้นชัดเจน แต่ดังที่ได้กล่าวแล้วถึงกรณีของผู้วิจัยสังกัดศิลป์ที่เห็นว่า การพัฒนาคุณภาพของการวิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตอาจเกิดขึ้นได้ในอนาคต ซึ่งผู้วิจัยสาขาอื่นๆ ก็ได้เสนอความเห็นในทำนองเดียวกัน จึงกล่าวโดยรวมได้ว่า สภาวะการวิจารณ์อาจมีความคึกคักและเข้มข้นขึ้นได้ในระยะต่อไป

ในแง่ของรูปแบบการวิจารณ์ที่เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยนั้น เมื่อผู้สร้างงานศิลปะมีแนวคิดและโอกาสในการเสนองานรูปแบบต่างๆ ผู้รับและสาธารณชนในพื้นที่ใหม่ นอกเหนือไปจากสื่อสิ่งพิมพ์ รูปแบบการวิจารณ์ก็เกิดตามมาอย่างหลากหลาย (แต่อาจมีปริมาณต่างกันในสาขาต่างๆ ของศิลปะ) โดยเฉพาะในพื้นที่อินเทอร์เน็ตอันเป็นช่องทางใหม่ที่เปิดกว้างอย่างเสรี ไม่ว่าจะเป็นการวิจารณ์ในรูปของกระทู้ในเว็บบอร์ด การเสนอข้อเขียนบทวิจารณ์ การแสดงความคิดเห็นหรือทัศนะเชิงวิจารณ์ในเว็บล็อก การตอบคำถามเพื่อให้ความรู้และอื่นๆ กิจกรรมในรูปแบบที่มีนัยเชิงวิจารณ์เหล่านี้ บางครั้งอาจกินเวลายาวนานและมีกลุ่มผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นเชิงวิจารณ์อย่างหลากหลาย ซึ่งส่งผลทั้งในแง่การขยายพื้นที่การวิจารณ์ การพัฒนารูปแบบใหม่ๆ และการเปิดประชาคมในโลกไซเบอร์ (ซึ่งอาจแปรรูปมาเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้าง กับผู้รับ/ผู้วิจารณ์ ในโลกความเป็นจริงในระยะต่อมา) รูปแบบการวิจารณ์ในพื้นที่ไซเบอร์นี้มีลักษณะเด่นที่น่าสนใจ คือ มีลักษณะเป็นการสนทนาแบบมุขปาฐะ (การโต้ตอบด้วยการใช้ภาษาเขียนที่เป็นภาษาพูด) และเป็นการสร้างความสัมพันธ์สองทาง (Two-ways Communication) ที่ยืนทั้งระยะทางพื้นที่และเวลาระหว่างคู่สนทนา การโต้ตอบเกิดขึ้นได้โดยฉับพลัน หรือน้อยก็รวดเร็วกว่าวิธีการเดิมของรูปแบบลายลักษณ์ และยังทำให้เกิดลักษณะการวิจารณ์ที่ผู้วิจัยสาขาสังกัดศิลป์เรียกว่าเป็นการวิจารณ์ “แห้ง” หรือการวิจารณ์ทุติยภูมิ คือผู้วิจารณ์อาจไม่ได้สัมผัสการแสดง (ดนตรี) จริง และไม่ได้สัมผัสสัมผัสการบันทึกผลงานศิลปะนั้นๆ แต่อาศัยข้อวิจารณ์ของผู้คนที่ได้สัมผัสตัวงาน แล้วจึงวิจารณ์หรือเสนอทัศนะตามที่ตนมีความรู้หรือมีแนวคิดอยู่เดิม (ดูรายละเอียดในส่วนของสาขาสังกัดศิลป์) ซึ่งอันที่จริงลักษณะนี้เกิดขึ้นในสาขาอื่นๆ ด้วย เช่น ศิลปะการแสดง เมื่อมีการแสดงละครเวทีที่ยิ่งใหญ่และดึงดูดความสนใจผู้ชมจำนวนมาก และมีบทวิจารณ์คุณภาพเข้มข้นของนักวิชาการหรือผู้รู้ ก็จะมีการนำบทวิจารณ์ไปเสนอ (โพสต์) ในพื้นที่อินเทอร์เน็ต และอาจมีข้อคิดเห็นสืบเนื่องจากงานนั้น แต่ไม่ใช่ลักษณะของวิจารณ์ข้อวิจารณ์ในชนบทเดิม (ดูรายละเอียดในส่วน of สาขาศิลปะการแสดง)

รูปแบบและสภาวะการวิจารณ์ดังกล่าวมานี้ถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย ที่สะท้อนแนวคิดและสุนทรียอารมณ์ของผู้คนส่วนหนึ่งในสังคม มีลักษณะที่สามารถกำหนดแยกออกได้จากรูปแบบเดิมหรือแนวคิดเชิงวิจารณ์ตามชนบทเดิม และมีความสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับการสร้างงานศิลปะ ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัย

เช่นเดียวกัน² การสร้าง ส่งเสริมและสนับสนุนการวิจารณ์ให้เป็นกิจสาธารณะ รวมทั้งการสร้างประชาคมวิจารณ์ที่เข้มแข็ง จึงจำเป็นต้องสำรวจและ ส่องหา รูปแบบใหม่ๆ ที่สะท้อนถึงเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่พื้นที่ และวิธีการแสดงออก เพื่อทำความเข้าใจการวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัย และเพื่อแสวงหาแนวทางสร้างระเบียบวิธีศึกษาวิจัยที่สามารถอธิบายรูปแบบและบทบาทของการวิจารณ์ในสังคมร่วมสมัยได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและเป็นรูปธรรม ในขั้นต่อไป

2) ศึกษาบทบาทของพื้นที่ทางอินเทอร์เน็ตต่อการวิจารณ์ และพื้นที่การวิจารณ์ที่ไม่อยู่ในรูปของการวิจารณ์ลายลักษณ์

กลุ่มผู้วิจัยโครงการที่ 5 ซึ่งศึกษาพื้นที่อินเทอร์เน็ตในการสร้างและวิจารณ์วรรณกรรม สามารถใช้กระบวนการต่างๆ เช่น การสำรวจเว็บไซต์และเว็บล็อกจำนวนมาก เพื่อสกัดและเลือกใช้เว็บที่ตรงความต้องการ การสัมภาษณ์บุคคลและกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครือข่ายและสร้างปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ต กระบวนการเหล่านี้ทำให้สามารถรวบรวมข้อมูลที่มีปริมาณมากได้อย่างละเอียดชัดเจน เพียงพอที่จะนำมาวิเคราะห์ในส่วนของการวิจารณ์ และยังได้ใช้กระบวนการเดียวกันนี้ เชื่อมโยงไปสู่การสำรวจพื้นที่อินเทอร์เน็ตในการวิจารณ์ของสาขาอื่นๆ ด้วย ทำให้เห็นได้ว่าพื้นที่อินเทอร์เน็ตมีบทบาทสูงและมีนัยสำคัญทั้งในแง่การสร้าง การรับและการวิจารณ์ศิลปะทุกสาขา แม้ว่ารูปแบบการวิจารณ์ในอินเทอร์เน็ตจะยังไม่สมบูรณ์เต็มรูป และการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ยังไม่มีประเด็นที่หนักแน่นหรือมีผลกระทบในวงกว้างมากนัก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ของการสร้างงาน (ทั้งในกรณีของวรรณกรรม และสาขาศิลปะอื่นๆ) แต่ข้อมูลของทุกสาขาก็บ่งชี้ว่าพื้นที่ใหม่นี้ทำให้เกิดปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่นำไปสู่วิธีการแสวงหาคำตอบของโจทย์วิจัยที่ตั้งไว้ ทั้งในประเด็นของการตลาด เทคโนโลยีและอื่นๆ ที่เข้ามาครอบงำการสร้างและการรับ/การวิจารณ์งานศิลปะ และประเด็นของสุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมร่วมสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลง

ในสาขาสังคีตศิลป์ ผู้วิจัยพบว่า มีการใช้พื้นที่อินเทอร์เน็ตเพื่อแสดง ตัวตน และการยอมรับตัวตน (ซึ่งไม่สามารถแสดงออกได้ในพื้นที่ของชนบทเดิม เช่น ชนบทสำนักดนตรีไทย หรือ ชนบทบ้าน) พื้นที่อินเทอร์เน็ตทำให้เกิดการสนทนา ระหว่างกลุ่มผู้สนใจร่วมกัน และมีลักษณะความพยายามที่จะขยายขยายออกจากกรอบปฏิบัติหรือแนวคิดเดิมที่ถูกกำหนดด้วยชนบทสำนัก และ/หรือความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ รวมทั้งความสัมพันธ์ระดับศิษย์ของสำนักด้วยกันเอง การศึกษารูปแบบและวงสนทนาในพื้นที่ใหม่นี้ ทำให้เข้าใจลักษณะของสังคม นิรนาม อันเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในระดับหนึ่ง วัฒนธรรมความกระตือรือร้นจะมีส่วนร่วมสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ในสังคมนิรนาม เพื่อเปิดพื้นที่การแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ในทางลบหรือต่อต้านชนบทเดิม เพราะการใช้นามแฝง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นในสังคมนิรนาม สามารถเป็นเกราะป้องกันตัวผู้วิจารณ์ได้ระดับหนึ่ง ในขณะที่การสร้างอัตลักษณ์ใหม่(หรือตัวตนใหม่) ในชุมชนเว็บล็อก (weblog) ก็สะท้อนปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ของโลกไซเบอร์ (cyber space) ที่เป็นสังคมนิรนาม นิรรูป ได้ในทำนองเดียวกัน แต่ในอีกแง่หนึ่ง ผู้วิจัยสาขาสังคีตศิลป์ (และสาขาอื่นๆ) ก็พบว่า การปกปิดตัวตน หรือสร้าง ตัวตนเทียม (หมายถึง ตัวตนที่ไม่มีอยู่จริงแต่สร้างขึ้นตามความต้องการของผู้สร้าง) ในโลกไซเบอร์นั้น แท้ที่จริงก็ไม่อาจปกปิดได้โดยสมบูรณ์ เพราะวิธีการทางเทคโนโลยีสามารถสืบค้นเสาะหาตัวตนหรือชื่อจริงของคนในเครือข่ายพื้นที่นี้ได้ แต่อย่างน้อย การสร้างตัวตนขึ้นนี้ก็ทำให้มีโอกาสที่จะแหวกวงล้อมของการครอบงำและจำกัดตรรกะผู้รับอันเกิดจากพลังของระบบทุนนิยมการตลาดและการโฆษณาของกลุ่มธุรกิจที่มีทุนสูง

ลักษณะเช่นเดียวกันนี้เกิดขึ้นในกรณีของสาขาศิลปะการแสดงด้วย ทั้งในแง่การใช้พื้นที่ใหม่ เพื่อแสวงหาช่องทางที่พ้นจากการควบคุม จำกัดและครอบงำของกลุ่มธุรกิจการแสดงขนาดใหญ่ และในแง่ของการแสดงทัศนะวิจารณ์ในสังคมนิรนาม ซึ่งหากพิจารณาแนวคิด ทัศนะและวิธีการแสดงออกของผู้วิจารณ์นิรนามเหล่านี้ ก็อาจจะทราบได้ไม่ยากนักในกลุ่มวงการละครว่าใครคือบุคคล นิรนาม นั้นๆ แม้ว่าวิธีการสืบค้นอาจจะต่างกันไป

² ดูรายละเอียดจากรายงานของสาขาต่างๆ และกรณีศึกษา นอกจากนั้น ผู้สนใจอาจอ่านได้จาก ลักษณะร่วมสมัยในงานศิลปะแขนงต่าง ๆ ซึ่งเป็นเอกสารสรุปจากการสัมมนาวิชาการของโครงการ ภาค 3/1 (ต้นฉบับอยู่ในระหว่างการเตรียมตีพิมพ์เป็นหนังสือ)

บ้าง ส่วนในสาขาวรรณศิลป์ มีข้อค้นพบที่น่าสนใจว่า เมื่อมีการใช้นามแฝง หรือการสร้าง ตัวตนเทียม ขึ้นมาระยะหนึ่งแล้ว บุคคลนิรนามที่ได้รับการยอมรับในประชาคมไซเบอร์ กลับต้องการที่จะเปิดเผยตัวตนจริงหรือนามจริง เพื่อรักษาการยอมรับ ชื่อเสียง หรือสร้างสถานภาพที่มั่นคงในโลกความเป็นจริง รวมทั้งเป็นการประกาศรักษาสติในผลงานที่สร้างขึ้นด้วย จึงเห็นได้ว่าพื้นที่ของโลกไซเบอร์และโลกที่เป็นความจริงนั้น มีทั้งการหลอมนั่นและ การคลี่คลายหรือขยับขยายไปสู่อีกพื้นที่หนึ่งได้ในลักษณะต่าง ๆ อย่างน่าสนใจ

ประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยทุกกลุ่มรายงานตรงกัน คือ พื้นที่อินเทอร์เน็ตเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดพื้นที่ที่กว้าง รองรับข้อมูลปริมาณมหาศาล และมีลักษณะเด่นอยู่คือการสร้างปฏิสัมพันธ์ในรูปของการสื่อสารสองทาง หรือ การสนทนา (dialogue) อันเป็นลักษณะสำคัญของการวิจารณ์ (ดังกล่าวแล้วในข้อสรุปแรก) แต่เท่าที่พบในปัจจุบัน ผู้ที่ใช้พื้นที่นี้ ส่วนใหญ่ยังขาดองค์ความรู้ที่สั่งสมมาจากขนบเดิม ขาดความรู้และความสนใจองค์สำคัญแห่งงาน (canon) ในแต่ละสาขา ทั้งยังไม่สนใจการสร้างพื้นฐานหรือความสัมพันธ์กับองค์ความรู้เดิมในสังคมของตน ไม่ว่าจะเป็นความรู้จากตัวบุคคล (วัฒนธรรมมุขปาฐะ) หรือจากหนังสือ (วัฒนธรรมลายลักษณ์) การสนทนาของประชาคมในโลกไซเบอร์ ดังกล่าว จึงมักเป็นการสนทนาของผู้ที่มีประสบการณ์ในระดับเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ในกรณีของสาขาวรรณศิลป์ ผู้สร้างงานวรรณกรรมรูปแบบใหม่แสดงความต้องการที่จะขอรับความรู้โดยเฉพาะด้านวรรณศิลป์และการใช้ภาษาเพื่อการสร้างงาน และร้องขอให้มีการวิจารณ์งานของตนเพื่อการปรับปรุงให้ดีขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้แสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นการร้องขอเพื่อการสร้างคุณภาพของงานอย่างแท้จริง หรือเป็นเพียงความประสงค์ให้งานของตนเป็นที่ยอมรับในกลุ่มผู้อ่าน ส่วนในสาขาสังคมศาสตร์ มีการร้องขอความรู้ทำนองเดียวกัน ในแง่การนำความรู้ไปปรับปรุง ฝีมือ หรือการฝึกปฏิบัติด้วยตนเองและการทำความเข้าใจแนวคิดบางประการ เช่น ขอคำอธิบายกระบวนการแสดงฝีมือทางดนตรี (ลูกล่อ ลูกขัด) คุณภาพของเครื่องดนตรีบางชนิด คุณสมบัติเด่นของครูดนตรีหรือ ทางบรรเลง ของเพลงบางเพลง

ประเด็นเหล่านี้ทำให้เกิดคำถามสืบเนื่องว่า มีวิธีการอย่างไรที่จะสามารถเชื่อมต่อกับความรู้สองชนบเข้าด้วยกันได้ หรือเชื่อมปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนสองรุ่นที่มีประสบการณ์ต่างกัน ทำอย่างไรจึงจะทำให้พื้นที่ที่มีศักยภาพมหาศาลนี้สามารถสร้างองค์ความรู้และถ่ายทอด/แลกเปลี่ยนความรู้ อันจะทำให้เกิดประโยชน์แก่สังคมโดยรวมได้ ในโครงการภาค 3 นี้ยังไม่อาจตอบคำถามหรือเสนอวิธีการได้ แต่ก็มีข้อเสนอแนะทิศทางในอนาคต ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบการวิจารณ์ในพื้นที่ของโลกไซเบอร์และโลกความเป็นจริง (ดูข้อเสนอแนะส่วนท้าย)

ในส่วนของการศึกษาพื้นที่การวิจารณ์ที่ไม่อยู่ในรูปลายลักษณ์ ซึ่งได้แก่การวิจารณ์และ/หรือการแสดงทัศนะวิจารณ์ในการสัมภาษณ์ การอภิปราย การเสวนา สนทนา สัมภาษณ์และอื่นๆ รวมทั้งการวิจารณ์ผลงานในชั้นเรียน ซึ่งสาขาทัศนศิลป์ได้ดำเนินกิจกรรมหลากหลายเพื่อรวบรวมข้อมูลทุกลักษณะ และยืนยันว่าการวิจารณ์แบบมุขปาฐะยังปรากฏอยู่ทั้งในและนอกกลุ่มผู้สร้างและผู้รับงานศิลปะ โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มผู้สนทนาหรือผู้พูด/ผู้ฟัง มีความรู้ความเข้าใจ หรือมีประสบการณ์ใกล้เคียงกัน หรือในการสัมภาษณ์อาจารย์อาวุโสและศิลปินบางคน ทำให้ได้ทราบทั้งแนวคิดเรื่องวิจารณ์และทัศนะต่อการวิจารณ์ในสาขาของตน แต่ในกรณีที่ไม่เกิดการวิจารณ์ในกิจกรรมดังกล่าว อาจเป็นเพราะความรู้และประสบการณ์ในการสัมภาษณ์งานศิลปะของผู้พูดและผู้ฟังไม่อยู่ในระดับเดียวกัน หรือผู้รับ (ผู้ฟัง) ขาดการสัมผัสตัวงานต้นแบบ ขาดความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ศิลป์ หรืออาจเนื่องมาจากวัฒนธรรมความเกรงใจดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบสาขาสังคมศาสตร์จะเห็นได้ว่ามีประเด็นที่คล้ายคลึงกัน (ดูข้อสรุปผลที่ 1)

นอกจากนี้ยังมีการวิจารณ์มุขปาฐะที่แฝงอยู่ในกระบวนการศึกษา เช่น ชั้นเรียนศิลปะ ชั้นเรียนวรรณกรรมศึกษา และหากจะถือว่า การติ-ชม สั้นๆ ที่เรียกว่า comment ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตและการโต้ตอบกระทู้ต่างๆ ในเว็บบอร์ด (web board) เป็นการวิจารณ์เชิงสนทนาหรือเป็นการคุยกัน มากกว่าจะเป็นข้อเขียนวิจารณ์ ก็อาจกล่าวได้ว่า พื้นที่อินเทอร์เน็ตได้ทำให้การวิจารณ์มุขปาฐะ ถอดรูปจากการใช้ เสียง สนทนา ไปเป็นการใช้ ตัวอักษร รวมทั้งการใช้ภาษาที่เรียกว่า emoticon ในพื้นที่อินเทอร์เน็ต ซึ่งในทางกลับกัน ตัวอักษรที่ถอดรูปมาจากเสียงสนทนาและภาพสัญลักษณ์นี้ ส่งอิทธิพลต่อการสร้างงานวรรณกรรมในอินเทอร์เน็ต และ การใช้ภาษาในชีวิตประจำวันของคนรุ่นใหม่ด้วย (เช่น การส่ง sms ทางโทรศัพท์มือถือ การ chat หรือการสนทนาในห้องสนทนาของอินเทอร์เน็ต) จึงเป็น

ค้นพบที่มีทั้งนัยทางการวิจารณ์และนัยทางการศึกษาที่น่าสนใจอย่างยิ่ง (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหัวข้อ นัยทางการศึกษาและนัยเชิงระเบียบวิธีวิจัย ในรายงานนี้)

3. สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความผันแปรของรูปแบบและการนำเสนอทางศิลปะที่มีผลต่อการวิจารณ์ (เช่น *performance art* วรรณกรรมแนวทดลอง และ *weblog*)

ความผันแปรของรูปแบบปรากฏอยู่ในการสร้างงานศิลปะทุกสาขา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยในแง่การสร้างงานศิลปะเช่นเดียวกับการนำเสนอ และมีผลต่อการวิจารณ์อย่างชัดเจน ในขณะเดียวกัน ข้อค้นพบของสาขาต่างๆ ก็ชี้ให้เห็นว่าผู้รับงานศิลปะ ยังไม่มีองค์ความรู้เพียงพอที่จะทำให้เข้าใจแนวคิด สารและเกณฑ์ทางสุนทรียะในบริบทของผู้สร้าง ซึ่งทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าปัญหาจะเกิดจากผู้รับขาดความรู้เท่านั้น แต่อาจเป็นเพราะผู้สร้างเองก็ยังไม่ “ชัดเจน” กับรูปแบบใหม่ของตน และไม่สามารถจะถ่ายทอดสารหรือแนวคิดทางสุนทรียะของตนได้สมบูรณ์ ดังที่ปรากฏว่าในปัจจุบัน ศิลปินสาขาทัศนศิลป์ต้องปรับบทบาทเป็นผู้อธิบายผลงานของตนด้วยข้อเขียนมากขึ้น (ซึ่งอาจเป็นเพราะนักวิจารณ์ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างที่เคยหรือที่ควรทำ) การสร้างความรู้ความเข้าใจและการปรับทัศนะหรือเกณฑ์ทางสุนทรียะของสาธารณชน จึงยังอยู่ในภาวะที่เป็นปัญหาทั้งในแง่การสร้างงาน การนำเสนอ และการวิจารณ์

ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ ได้รายงานผลจากการสัมมนาการวิจารณ์งานของนักเขียนร่วมสมัยที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลาย (วินทร์ เลียววาริณ และ ปราบดา หยุ่น) ซึ่งยืนยันว่ารูปแบบที่ผันแปรไป หรือที่เรียกกันว่าเป็น “นวัตกรรม” หรือ “แนวทดลอง” นั้น ผู้รับโดยทั่วไปยังไม่อาจรับรู้หรือเข้าใจได้ชัดเจนนัก การแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ทั้งในด้านบวกและ/หรือลบ จึงยังไม่ค่อยเกิดขึ้นในวงกว้าง ในขณะเดียวกัน ก็มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า นักวิจารณ์อาจจะยังตามไม่ทันนักเขียน ซึ่งพัฒนารูปแบบใหม่ของงานเขียนขึ้นมาแล้ว (เช่น วินทร์ เลียววาริณ ซึ่งกล่าวว่า เขามีได้มองงานเขียนเป็นเพียงการสร้างทางวรรณศิลป์ แต่มองเป็นการสร้างงานศิลปะ และอาจมีทั้งกรรมวิธีของการใช้ภาษา การทำรูปตัวอักษรและการวางประโยคให้ปรากฏในหน้าหนังสือ รถมทั้งงานในลักษณะของกราฟฟิการ์ต และ ปราบดา หยุ่น ก็สร้างงานที่ใช้พื้นที่อิเล็กทรอนิกส์ หรือใช้สื่อผสม เพื่อ “เล่น” กับการรับรู้และอารมณ์ของผู้รับ) ทำให้นักวิจารณ์บางคนใช้แนว “ตั้งป้อม” นั่นคือ ยังใช้ความรู้ตามขนบเดิมและไม่ยอมรับว่ารูปแบบนั้นมีคุณภาพหรือมีความน่าประทับใจในฐานะที่เป็นนวัตกรรม ส่วนในทางตรงกันข้าม อาจมีนักวิจารณ์ที่ “ครุ่นคิดค้นหาและถอดรหัสความหมายด้วยมุมมองและแนวคิดใหม่” ซึ่งอาจตรงหรือไม่ตรงกับแนวคิดของนักเขียนก็ได้ (ดูรายงานของผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์) หรือผู้อ่านอาจเกิดกระแสดความชื่นชมหรือตื่นต้นกับความแปลกใหม่ (เพราะเบื่อบรรูปแบบเดิม) โดยไม่อาจให้เหตุผลหรืออธิบายคุณค่าได้ชัดเจนและ น่าเชื่อถือ (convincing) ในบางกรณี นักวิจารณ์หรือผู้รับงานก็อาจใช้วิธีเลี่ยงการประเมินค่า โดยกล่าวถึงเรื่องอื่นๆ แทน เช่น บริบททางสังคม หรือในกรณีของนักเขียนบางคน ซึ่งมีผู้อ่านชื่นชมและยกให้เป็น idol ของตน โดยอาจไม่ได้อ่านงานของนักเขียนคนนั้นเลย หรืออ่านอย่างฉาบฉวย แต่ความชื่นชมนั้นเกิดจากบุคลิกพิเศษหรือความเด่นของตัวนักเขียน ลักษณะนี้อาจเกี่ยวเนื่องหรือเป็นผลมาจากการเลี่ยงการประเมินคุณค่าของตัวผลงานด้วย ซึ่งอาจทำให้กลุ่มผู้รับหรือสาธารณชนเกิดความสับสน และนำไปสู่การปฏิเสธที่จะทำความเข้าใจทั้งรูปแบบใหม่ และการสร้างประสบการณ์ร่วมทางสุนทรียอารมณ์ เพราะ “สุนทรียะเป็นหลักการในการส่ง และ/หรือรับสาร ในรูปของงานศิลปะที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจ ความอึดอึ้งใจ หรือความพึงใจ”³ การสร้างประสบการณ์ร่วมทางสุนทรียอารมณ์จึงจำเป็นต้องอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างและผู้รับงานศิลปะที่อยู่ในบริบทเดียวกัน และมีระดับความเข้าใจใกล้เคียงกัน

ในสาขาทัศนศิลป์ ผู้วิจัยเสนอว่าการนำเสนอานศิลปะรูปแบบใหม่ เช่น *performance art* และ *installation art* ยังไม่อาจสื่อกับผู้รับโดยทั่วไปได้ อาจเป็นเพราะผู้รับยังไม่มีความรู้ความเข้าใจ “เกณฑ์” ในการสร้างและรับงานศิลปะในลักษณะนั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้สร้างและผู้รับยังไม่สามารถสร้าง “ประสบการณ์ร่วม” ใน

³ คำจำกัดความของ ศาสตราจารย์ ดร. เจตนา นาควัชระ นักวิจัยอาวุโส ในการสนทนาหรือของสาขาทัศนศิลป์

รูปแบบงานศิลปะนั้นๆ ซึ่งอาจเนื่องมาจาก วงการทัศนศิลป์ขาดการเผยแพร่องค์ความรู้หรือเกณฑ์การรับงานศิลปะรูปแบบใหม่ (ซึ่งส่วนใหญ่มาจากประสบการณ์ตะวันตก) ให้แก่ผู้รับที่เป็นสาธารณชนดังกล่าวแล้ว ในส่วนของสาขาสังคีตศิลป์ การแสดงดนตรีไทยร่วมสมัยในรูปรายการโทรทัศน์ที่มีองค์ประกอบของการประกวดหรือประชันกัน หรือมีการตั้งโจทย์ที่กำหนดให้แสดงรูปแบบใหม่ เทคนิคใหม่ แนวทางใหม่ของดนตรีไทยร่วมสมัย ตลอดจนแนวคิดที่พยายามจะประสมประสานความแตกต่างทางวัฒนธรรมในลักษณะต่างๆ อาจทำให้เกิดการวิจารณ์และการแสดงความรู้ความคิดที่น่าสนใจ สู่พื้นที่สาธารณะ (เช่น พื้นที่อินเทอร์เน็ต) โดยเฉพาะเมื่อมีความเห็นหรือข้อวิจารณ์ที่แตกต่างจากการชมหรือผู้วิจารณ์ของรายการนั้นๆ แต่ก็ยังไม่อาจสร้างองค์ความรู้ในเรื่องลักษณะดนตรีร่วมสมัยหรืออธิบายแนวทางที่ผู้รับทั่วไปสามารถเข้าใจและยอมรับได้ในขณะนี้ แม้จะมีแนวโน้มว่าอาจพัฒนาได้ หากมีการส่งสมองค์ความรู้ หรือย้อนกลับไปทบทวนองค์ความรู้ที่มีอยู่ รวมทั้งขยายออกไปสู่การแสวงหาประสบการณ์ใหม่ (เช่น การขยายพรมแดนดนตรีข้ามพื้นที่วัฒนธรรม ในกรณีของนิทรรศการโครงการวิจัยโบราณคดีบนพื้นที่สูง อำเภอปางมะผ้า ซึ่งมีความสำเร็จในการปลุกอรรถจากการครอบงำของระบบธุรกิจทุนนิยมและกลไกการตลาดอีกด้วย) เพื่อนำมาใช้ในการพิจารณาผลงานศิลปะแนวใหม่ ในบริบทใหม่หรือในพื้นที่ใหม่ และทำให้ผู้รับหรือผู้วิจารณ์สามารถอธิบายข้อวิจารณ์ได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลเป็นรูปธรรม ในขณะที่ผู้สร้างงานก็อาจอธิบายแนวคิดหรือแนวทางในการสร้างงานของตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรมเช่นกัน ในกรณีของการสร้างงานวรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ตซึ่งผู้สร้างงาน (นักเขียนรุ่นใหม่) กล่าวว่าตนต้องการสร้างงานในรูปแบบใหม่ โดยไม่สนใจรูปแบบเดิมและขนบเดิม แต่ก็เห็นได้ว่างานเหล่านั้นยังอ่อนในด้านคุณภาพ และผู้เขียนก็ไม่สามารถอธิบายแนวทางของตนได้จริงจัง ทั้งนี้เพราะไม่ได้ใช้ขนบวรรณศิลป์เดิมของตนให้เป็นประโยชน์ และไม่พยายามแสวงหาความรู้ความเข้าใจจากองค์ความรู้ที่เป็นรากฐานทั้งของไทยและต่างประเทศ(ซึ่งก็อาจเป็นเพราะความรู้ภาษาต่างประเทศอ่อนด้วย) มีแต่ความติดใจประทับใจผลงานในวัฒนธรรมอื่น(ที่แปลเป็นไทย) เพราะรู้สึกว่าการแปลกใหม่น่าตื่นเต้นในด้านรูปแบบ เนื้อหาและตัวละคร (เช่น วรรณกรรมการ์ตูนญี่ปุ่น ซีรีส์เกาหลี เรื่องแนวโรงเรียนเวทมนตร์ เรื่องแนวรักโรแมนติก ฯลฯ) ซึ่งส่งผลถึงการแสดงทัศนะวิจารณ์ คือ ผู้รับบอกได้แต่เพียงความชอบ – ไม่ชอบ เบื่อ – ดิฉัน หรือกลุ่มวิจารณ์ที่ยึดแนว “สับ” เพื่อความสะใจ โดยไม่ต้องคำนึงถึงหลักการหรือหลักเหตุผลใดๆ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ข้อมูลจากกรณีศึกษาฯ ก็ชี้ชัดว่า กระทั่งหรือการสนทนาในอินเทอร์เน็ตปรากฏลักษณะของการโยกย้ายเกณฑ์หรือข้อวิจารณ์ที่จะช่วยชี้ทางให้งานเขียนมีคุณภาพดีขึ้น มีการร้องขอความช่วยเหลือและการให้ความช่วยเหลือ แต่เนื่องจากผู้สร้างงานและผู้วิจารณ์ส่วนใหญ่มีความรู้และประสบการณ์ทางวรรณศิลป์อยู่ในระดับเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ความช่วยเหลือจึงอาจเป็นเพียงในระดับเทคนิค เช่น การสะกดคำ การใช้คำ แต่ไม่สามารถให้ความช่วยเหลือในแง่ความรู้ทางการสร้างงานวรรณศิลป์หรือหลักเกณฑ์ทางการใช้ภาษาอย่างชัดเจนได้ และกลุ่มผู้รู้หรือผู้อาวุโสทางด้านวรรณกรรมก็ไม่พยายามทำความเข้าใจ หรือยินดีจะช่วยให้ความรู้ความเข้าใจจากประสบการณ์ของตน นอกจากในลักษณะที่มีการสร้างกิจกรรมอบรมการเขียน ทั้งของภาครัฐ สถาบันการศึกษาบางแห่ง และกลุ่มธุรกิจเอกชนบางกลุ่ม ซึ่งก็ยังขาดความต่อเนื่อง แม้จะช่วยให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นในแง่ปรากฏการณ์ร่วมสมัยในด้านวรรณกรรมก็ตาม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจากภาคผนวก 2 สรุปผลการเข้าร่วมกิจกรรมการอ่านและกิจกรรมนักอ่านพบนักเขียนของสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย)

กล่าวโดยสรุป ความผันแปรทางรูปแบบและการนำเสนอทางศิลปะที่เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยในด้านผู้สร้าง นอกจากจะส่งผลกระทบโดยตรงต่อการวิจารณ์แล้วยังยืนยันข้อสรุปจากการวิจัยของโครงการภาค 1 และภาค 2 ที่ว่า การวิจารณ์จะต้องรักษาทักษะในการสร้างหรือเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้รับที่เป็น “มหาชน” (public) และส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างงานและผู้รับ ให้สามารถสื่อสารและสัมผัสกันได้มากกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อช่วยลดการครอบงำของกลไกการตลาด เทคโนโลยีและกลุ่มธุรกิจวงการศิลปะที่มีทุนสูง แม้อาจจะกล่าวได้ว่าการวิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตทำให้เกิดปรากฏการณ์ร่วมสมัยของความสัมพันธ์เชิง “ประชาคมศิลปะ” ในกรณีของชุมชนวรรณกรรมออนไลน์และพลเมืองอินเทอร์เน็ต(netizen) แต่ความสัมพันธ์นั้นยังค่อนข้างหลวม ไม่มีรูปปลั๊กอินที่ชัดเจนและไม่ยั่งยืนหรือการก่อกำเนิดสำนักพิมพ์ที่ตีพิมพ์งานวรรณกรรมออนไลน์ โดยอาศัยตัวเลขจำนวนผู้รับเพื่ออ้างอิงความนิยมเชิง

ปริมาณ และสามารถสร้างปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่น่าอัศจรรย์ใจในแง่วัฒนธรรมการอ่านการเขียนของเยาวชนและคนรุ่นใหม่ แต่ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่า ปรากฏการณ์นี้จะมีส่วนในการพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนได้อย่างจริงจัง ทั้งในปัจจุบันและในในเวลาต่อไป

4) สร้างองค์ความรู้และระเบียบวิธีในการศึกษาพื้นที่ บทบาทและความสัมพันธ์ในการสร้างงานศิลปะกับการวิจารณ์

ผลของการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อนี้ ค่อนข้างแตกต่างกันระหว่างสาขาต่างๆ เนื่องมาจากความแตกต่างทางองค์ประกอบของศิลปะและองค์ความรู้เดิมของแต่ละสาขา เช่น ประวัติศาสตร์ศิลป์ วรรณกรรมศึกษา วิทยาการด้านดนตรี และวิทยาการด้านการแสดง นอกจากนั้นยังมีประเด็นของการรวบรวมข้อมูลที่มีลักษณะและปริมาณต่างกันด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยทุกสาขาสถาบันสามารถสกัดองค์ความรู้และสร้างระเบียบวิธีในการศึกษาพื้นที่ บทบาทและความสัมพันธ์ในการสร้างงานและการวิจารณ์ได้ในระดับหนึ่ง

ผู้วิจัยแต่ละสาขาได้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลและแสวงหาข้อมูลในลักษณะต่างๆ ตามที่กำหนดไว้ในแผนดำเนินงานวิจัย ทั้งที่เป็นข้อมูลลายลักษณ์อักษรสิ่งพิมพ์และอินเทอร์เน็ต ข้อมูลมุขปาฐะในรูปของการสัมภาษณ์ การจัดกลุ่มสนทนา การคุยกันในกลุ่มมิตรสหายและผู้ร่วมวงการวิชาชีพ รวมทั้งการเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างการรับรู้จากมุมมองและบทบาทต่างๆ เพื่อให้ครอบคลุมทั้งในแง่การศึกษาพื้นที่และในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างงานศิลปะและผู้รับ/ผู้วิจารณ์ ตลอดจนการจัดกิจกรรมเฉพาะกรณีเพื่อเสริมข้อมูลให้สมบูรณ์เท่าที่จะทำได้ ในที่นี้จะเน้นเฉพาะข้อเด่นในการกำหนดวิธีการศึกษาของแต่ละสาขา ในสาขาทัศนศิลป์นั้นพบว่ามีการวิจารณ์ในรูปลายลักษณ์อักษรน้อย ฉะนั้น นอกจากการสัมภาษณ์ศิลปินอาวุโสทั้งที่อยู่ในสถาบันการศึกษาและวงวิชาชีพ และการจัดกลุ่มสนทนาด้วยเรื่องของภัณฑารักษ์เพื่อทำความเข้าใจ “ตัวกลาง” ในบริบทร่วมสมัยและรูปแบบการวิจารณ์ที่แฝงอยู่ในการคัดเลือกงานของภัณฑารักษ์ ผู้วิจัยยังได้เข้าร่วมกลุ่มเครือข่ายกิจกรรมทางศิลปะ เพื่อสร้างประสบการณ์ร่วมในการทำความเข้าใจรูปแบบใหม่ของการสร้างงานศิลปะ กิจกรรมเหล่านี้ทำให้ผู้วิจัย (ซึ่งในสถานภาพปัจจุบัน เป็นทั้งศิลปินผู้สร้างงาน อาจารย์สอนศิลปะ และผู้วิจารณ์งานศิลปะ) มองเห็นลักษณะและองค์ประกอบของพื้นที่ประชาคมศิลปะ 3 ลักษณะซึ่งเหลื่อมซ้อนกัน ทำให้เข้าใจบทบาทและความสัมพันธ์ในการสร้างงานและการวิจารณ์ในประชาคมศิลปะ และโดยเฉพาะได้เข้าใจบทบาทและข้อจำกัดของภัณฑารักษ์ซึ่งถือว่าเป็น “ตัวกลาง” ทั้งในแง่การคัดเลือกผลงาน การสร้างเกณฑ์การคัดเลือก และการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจงานศิลปะให้แก่สาธารณชน องค์ความรู้ที่ผู้วิจัยทัศนศิลป์สกัดได้จากการดำเนินการวิจัยดังกล่าว จึงสามารถตอบโจทย์วิจัยของสาขาได้ชัดเจน ทั้งในประเด็นการครอบงำของกลไกการตลาด เทคโนโลยี และอื่นๆ และประเด็นสุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง อันเป็นประเด็นสำคัญของสาขาทัศนศิลป์

ผู้วิจัยในสาขาวรรณศิลป์ได้กำหนดจัดกิจกรรมสัมมนาวรรณกรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ขาดหายไปในช่วงวรรณกรรมปัจจุบัน โดยกำหนดกรณีศึกษาผลงานของนักเขียนที่ถือว่าเป็นผู้สร้างนวัตกรรมในการเขียนนวนิยายและเรื่องสั้น เพื่อตอบคำถามเรื่องนวัตกรรมและการวิจารณ์งานแนวนวัตกรรม ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่ต่อเนื่องจากโครงการ 3/1 (ความร่วมมือของตัวบทและความร่วมมือของบทวิจารณ์) และยังสามารถเข้าร่วมกิจกรรมสัมมนานักอ่านและนักเขียนของสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย เพื่อสัมผัสกลุ่มนักเขียนและนักอ่านในบริบทสังคมร่วมสมัย⁴ เป็นการศึกษาสภาวะและปัญหาในการสร้างงานและการวิจารณ์วรรณกรรมในมุมมองที่หลากหลาย องค์ความรู้เกี่ยวกับงานแนวนวัตกรรมเป็นองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งแม้จะมีผู้ศึกษาวิจัยมาบ้างแล้ว แต่ก็เป็นการวิเคราะห์ภาษาและท่วงทำนองการเขียน (style) เป็นส่วนใหญ่ การวิเคราะห์แนวคิดและกระบวนการสร้างงานของนักเขียน โดยนำมาสัมพันธ์กับแนวคิดเชิงทฤษฎีของผู้วิจารณ์นั้น อาจกล่าวได้ว่ายังไม่มีการศึกษาวิจัยมาก่อน ดังนั้น คำตอบในเรื่องนวัตกรรมจึงเป็น

⁴ ผู้วิจัยในสาขาวรรณศิลป์ได้เขียนบทความสรุปการศึกษา และวิเคราะห์กิจกรรมนักอ่านแฟนพันธุ์แท้และการสัมมนานักอ่านสู่ภูมิภาค ตีพิมพ์ในหนังสือ ปากไก่ ของสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย พ.ศ.2552 โปรดดูภาคผนวก 2 ท้ายรายงานนี้

เสนอความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้อ่าน และยังอาจช่วยตอบคำถามให้นักเขียนในการสร้างงานที่สนองทั้งเป้าหมายของผู้เขียนและความต้องการของผู้อ่าน อันจะเชื่อมโยงไปถึงการพยายามเลี้ยงชีพการครอบงำรสนิยมของผู้อ่านที่เกิดจากกลไกการตลาดและวงการธุรกิจหนังสือ ที่ปัจจุบันกำลังมีผลต่อการปรับบทบาทของนักเขียนจากฐานะผู้สร้างงานมาสู่ฐานะผู้ผลิต ซึ่งเป็นบทบาทใหม่ที่น่าสนใจศึกษาว่าจะเกิดขึ้นเฉพาะนักเขียนในแนวนวัตกรรม (ดังในกรณีของวินทร์ เลียววาริณ และปราบดา หยุ่น รวมทั้งชาติ กอบจิตติ) หรือนักเขียนแนวอื่นๆ ด้วย และจะมีผลกระทบอย่างไรหรือไม่ ต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้าง กับผู้รับ / ผู้วิจารณ์วรรณกรรม

ในสาขาสังคีตศิลป์ ผู้วิจัยเน้นการศึกษาชนบทดนตรีไทยและดนตรีไทยร่วมสมัยในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง นอกจากการกำหนดกรณีศึกษารายการดนตรีไทยร่วมสมัยในโทรทัศน์ 2 รายการที่มีแนว “การประกวดประชัน” อยู่ด้วย (อันส่งผลถึงการสร้างเกณฑ์สุนทรียศาสตร์ในบริบทร่วมสมัย) แล้วยังศึกษาผลงานและสัมภาษณ์นักดนตรีผู้เชี่ยวชาญดนตรีตะวันตก (ดร. อโณทัย นิติพน ผู้ร่วมจัดนิทรรศการในโครงการ “มาจาก(คนละ)ปากฟ้าของเพิงผา” ของโครงการศึกษาวิจัยโบราณคดีบนที่สูง อำเภอปางมะผ้าฯ) เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทดนตรีในวัฒนธรรมอื่น การข้ามพรมแดนวัฒนธรรมทางดนตรี การเสนอรูปแบบใหม่ของดนตรีในชุมชนที่ห่างไกลสังคมเมือง ฯลฯ องค์ความรู้ที่ผู้วิจัยสกัดได้นั้น ทำให้เข้าใจทั้งชนบทเดิมของดนตรีไทย และความพยายามที่จะหาแนวทางในการสร้างดนตรีไทยร่วมสมัย เพื่อให้ดนตรีไทยสามารถดำรงอยู่ได้บริบทสังคมปัจจุบัน มิได้เป็นแต่เพียงการเล่นและการรับของกลุ่มคนในวงการเดียวกัน และแม้ว่าคำตอบที่ผู้วิจัยสกัดออกมาได้นั้น จะยังไม่อาจบ่งชี้ชัดเจนถึงลักษณะความ “ร่วมสมัย” ของดนตรีไทย แต่ก็เห็นได้ว่าการปรับเปลี่ยนในลักษณะ “อภิวัดน์” นั้นจำเป็นต้องแสวงหาความรู้ระดับลึกในชนบทเดิมหรือที่เรียกว่า “ไปจนสุดทาง” ของความรู้ในวัฒนธรรมของตนเอง และหาโอกาสในการสัมผัสกับแนวคิดและรูปแบบใหม่ๆ ในวัฒนธรรมอื่น พื้นที่อื่น และชุมชนอื่นด้วย เพื่อขยายขอบเขตของความรู้ และสร้างความชำนาญในด้านการปฏิบัติและการฝึกฝน อนึ่ง การสำรวจการวิจารณ์ดนตรีในพื้นที่อินเทอร์เน็ต ยังทำให้ผู้วิจัยตระหนักถึงการขยายขอบเขตความรู้ที่ออกไปนอกกรอบสำนัก สู่พื้นที่เปิดกว้างซึ่งให้เสรีในการตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบระหว่างผู้สนใจดนตรีไทยร่วมกัน การขยายขอบเขตนี้อาจจะทำให้การสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องดนตรีก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วกว่าเดิม แต่ก็ต้องคำนึงถึงคุณภาพและแหล่งที่มาของความรู้ ซึ่งในขณะนี้ยังไม่อาจควบคุมหรือส่งเสริมได้เต็มที่

ส่วนสาขาศิลปะการแสดงได้กำหนดกรณีศึกษาที่เป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัย 3 กรณี คือรายการ reality show ทางโทรทัศน์ การจัดแสดงละครเวทีของกลุ่มการแสดงที่มีทุนสนับสนุนสูง และเทศกาลละครกรุงเทพ ซึ่งเป็นกลุ่ม “ละครผอม” (ในนิยามที่ได้กล่าวถึงแล้ว) นับว่าผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตข้อมูลที่สามารถสะท้อนสภาวะของวงการศิลปะการแสดงได้ครบถ้วน และผู้วิจัยยังได้จัดกิจกรรมเสวนากลุ่มและเข้าร่วมกิจกรรมเสวนาหลังการแสดง และสัมภาษณ์บุคคลในวงการ เพื่อประกอบกับการวิจัยกรณีศึกษาดังกล่าวที่กำลังเป็นทั้ง “จุดเด่น” และ “ข้อขัดแย้ง” ของวงการศิลปะการแสดงและการวิจารณ์ นอกจากนี้ยังสะท้อนอย่างชัดเจนในประเด็นการครอบงำของกลไกการตลาด เทคโนโลยี และธุรกิจการแสดงในระบบทุนนิยม ซึ่งยังควบคุมไปถึงบทบาทของการวิจารณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างงานและการวิจารณ์ที่เน้นหนักในด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์ธุรกิจการแสดงที่มีกำลังทุนสนับสนุนสูง ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นสภาวะความขัดแย้งในรูปแบบต่างๆ และการนำเอาการวิจารณ์ที่มีลักษณะเป็น “การแสดงตามสคริปต์” มาใช้ในการสร้างและเสนองาน เช่นในกรณีของ “ปฏิบัติการนักล่าฝัน” (Academy Fantasia) ซึ่งอาจทำให้เกิดความสับสน และความเข้าใจผิดหรือความคลุมเครือในบทบาทของการวิจารณ์ ที่ควรเผยแพร่ความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการแสดงและการวิจารณ์ให้แก่สาธารณชน ในแง่ของการใช้พื้นที่อินเทอร์เน็ตในการวิจารณ์ ผู้วิจัยสาขาศิลปะการแสดงมีความเห็นเช่นเดียวกับผู้วิจัยสาขาอื่นๆ คือพื้นที่ใหม่นี้เปิดโอกาสและช่องทางให้การวิจารณ์ที่ไม่ได้อยู่ใต้การควบคุมของธุรกิจ แม้จะยังไม่ได้เป็นพื้นที่เสรีโดยสมบูรณ์แบบ แต่ก็ยังช่วยเปิดเวทีให้แก่การถกเถียงในประเด็นคุณภาพและเจตนาารมณ์ในการสร้างงาน และการเสนอข้อวิจารณ์ที่มีแก่นสาระและมีหลักวิชาการ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นบทบาทสำคัญที่จะทำให้การวิจารณ์เป็นทั้งการเสริมคุณค่าให้แก่การแสดง และสร้างความรู้และรสนิยมที่ดีให้แก่สาธารณชน

ส่วนกลุ่มผู้วิจัยกรณีศึกษา ซึ่งทั้งผลการรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ ทำให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่ยังไม่เคยมีการศึกษาอย่างเป็นวิชาการมาก่อน แม้ในปัจจุบัน บทบาทและความสำคัญของพื้นที่อินเทอร์เน็ตจะเป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปก็ตาม องค์ความรู้สำคัญที่กลุ่มผู้วิจัยสกัดออกมาได้ คือ ความเข้าใจศักยภาพของพื้นที่และแนวทางในการที่จะส่งเสริมการสร้างคุณภาพให้แก่การสร้างงานวรรณกรรมรูปแบบใหม่และการวิจารณ์ พลังของประชาคมออนไลน์ทั้งที่เป็นกลุ่มผู้สร้างและกลุ่มผู้รับ / ผู้วิจารณ์ เป็นพลังที่เข้มแข็ง แม้จะยังไม่เข้มข้นในแง่คุณภาพ แต่ก็เห็นได้ชัดเจนว่าสามารถจะส่งเสริมได้ และแนวทางในการส่งเสริมคือการเชื่อมโยงองค์ความรู้ในขอบเขตของสังคมเข้ากับความสะดวกหรือร้อนในการแสดงออกของผู้สร้างรุ่นใหม่ ซึ่งเป็นความสะดวกหรือร้อนที่พร้อมจะรับและร้องขอความช่วยเหลือจากผู้รู้และผู้มีประสบการณ์ในโลกความเป็นจริง (หรือพื้นที่เป็นจริงทางกายภาพ) องค์ความรู้ของกลุ่มผู้วิจัยนี้ไม่ได้มาจากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในฐานะและผู้วิจัยเท่านั้น แต่ยังได้จากการสร้างประสบการณ์ร่วมโดยการเขียนบทวิจารณ์ออนไลน์ และการทดลองเขียนงานวรรณกรรมเพื่อเสนอให้“นักสับออนไลน์” พิจารณาอีกด้วย จึงเป็นการสกัดองค์ความรู้จากข้อมูลที่มีปริมาณและคุณภาพที่เชื่อถือได้

กิจกรรมและกระบวนการสืบค้นข้อมูลดังที่ได้กล่าวมานี้ ทำให้คณะผู้วิจัยสามารถสกัดองค์ความรู้ในด้านการสร้างและการวิจารณ์งานศิลปะ และบทบาทความสัมพันธ์ของการสร้างและการวิจารณ์ โดยเฉพาะในเรื่องของกรณีศึกษาซึ่งเป็นปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่กำลังอยู่ในความสนใจของสังคม คำตอบของการวิจัยจึงสามารถสนองประโยชน์และความต้องการของสังคมและสาธารณชน ที่เป็นทั้งผู้สร้าง ผู้รับ และผู้วิจารณ์

อนึ่ง ในระหว่างการดำเนินการศึกษาวิจัย กลุ่มผู้วิจัยได้ทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและมโนทัศน์หลักบางประการ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญของโจทย์การวิจัยและการแสวงหาคำตอบ ในช่วงของโครงการวิจัยภาค 1 และ ภาค 2 คณะผู้วิจัยได้เสนอโมทัศน์หลัก (ในทำนองศัพทานุกรม) ไว้ 8 เรื่องด้วยกัน ได้แก่ การวิจารณ์ผู้สร้าง ตัวงาน-งานศิลปะ-งานต้นแบบ ผู้รับ ความเป็นสาธารณะ วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ วาทกรรมอิสระ วัฒนธรรมมุขปาฐะและวัฒนธรรมลายลักษณ์ (โปรดดูรายละเอียดในรายงานผลการวิจัยของโครงการ ภาค 2) ในโครงการภาค 3 นี้ ศ.ดร.เจตนา นาควัชระ นักวิจัยอาวุโสของโครงการฯ ได้เขียนมโนทัศน์หลักอีก 10 เรื่อง ได้แก่

1. ร่วมสมัย
2. เป็นอาชีพ - มืออาชีพ (professional)
3. สมัครเล่น (amateur)
4. วาณิชชาราบ
5. วัฒนธรรมอัมพวา
6. ทฤษฎีจากแผ่นดินแม่
7. ความรู้สู่สาธารณะ
8. ตลาด / การตลาด ในแง่ของศิลปะ
- 9.สุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง
10. สังคมศาสตร์การวิจารณ์

การทำความเข้าใจมโนทัศน์หลักเหล่านี้จะช่วยให้เกิดความกระจ่าง ทั้งในแง่ระเบียบวิธีวิจัยและแนวทางวิเคราะห์ของโครงการฯ ยิ่งกว่านั้น ยังช่วยให้เห็นความสืบเนื่องของแนวคิดและผลการศึกษาวิจัยของโครงการทั้ง 3 โครงการที่มีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกันโดยตลอด (โปรดอ่านมโนทัศน์หลัก 10 เรื่อง ในภาคผนวกท้ายบทสังเคราะห์)

3. หัยเชิงระเบียบวิธีวิจัยของโครงการ

โครงการภาค 1 ภาค 2 ภาค 3/1 และภาค 3/2 เป็นโครงการต่อเนื่อง ที่มีแนวของระเบียบวิธีวิจัยอย่างเดียวกัน กล่าวคือ ผู้วิจัยคิดจากรากฐานความคิดที่ต่อเนื่องมาเป็นลำดับ และดำเนินการวิจัยอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดย

ถือว่างานวิจัยไม่ใช่วิธีการแสวงหาคำตอบตามโจทย์อย่างเดียว แต่เป็นการแสวงหาระเบียบวิธีในการแสวงหาคำตอบด้วย หมายความว่า ไม่ได้ให้ความสำคัญกับต้นทางและปลายทางเท่านั้น รายทางก็มีความสำคัญด้วย⁵ ลักษณะของระเบียบวิธีวิจัยนี้ เกิดจาก การเรียนรู้ไปทำไป ในทำนองเดียวกับการพิจารณาสิ่งซึ่งเกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน และพยายามจะอธิบายสิ่งเหล่านั้น เมื่อได้อธิบายปรากฏการณ์หลายๆ อย่างไปสักระยะหนึ่ง ในที่สุดก็จะได้ทิศทางของระเบียบวิธีที่จะช่วยให้อธิบายและตอบโจทย์วิจัยที่ตั้งขึ้นไว้เหล่านั้นได้

ในบางครั้ง โครงการฯ จะใช้วิธีตั้งโจทย์ให้กับศิลปิน ดังเช่นในโครงการภาค 2 ซึ่งเน้นการวิจัยและพัฒนาการวิจารณ์ ด้วยการสร้างกิจกรรมที่ทำให้เกิดการสร้างงานศิลปะและการวิจารณ์ ในที่สุดสิ่งที่เกิดขึ้นแทนที่จะเป็น participatory art กลายเป็น participation คือ การร่วมมือกันระหว่างนักวิชาการกลุ่มหนึ่งกับศิลปินอีกเป็นจำนวนไม่น้อย ที่อาสาเข้ามาทำงานด้วยความสนใจและความสนุกสนาน ส่วนในโครงการภาค 3 สิ่งที่โครงการฯ ทำและคิดว่าเป็นความสำเร็จ คือ การสร้างประชาคมวิจัยที่มีความสนใจร่วมกัน และการทดลองอย่างต่อเนื่อง เพื่อแสวงหาระเบียบวิธีวิจัยที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ ดังเช่น การเจาะหาประสบการณ์ใหม่ในโลกของไซเบอร์ ซึ่งเกิดจากการตั้งโจทย์ของการสำรวจและส่องหา รูปแบบใหม่ของการสร้างงานและการวิจารณ์ ซึ่งยังไม่เคยมีกระบวนการที่จะเจาะหาข้อมูลดังกล่าวมาก่อน นักวิจัยของโครงการกลุ่มกรณีศึกษาโครงการที่ 5 จึงช่วยกันคิดหาแนวทางและวิธีการหลากหลายที่จะเจาะลงไปหาข้อมูลเหล่านั้น แล้วก็หาคำตอบ และขยายกระบวนการไปเป็นลำดับ ซึ่งทำให้ได้คำตอบในระดับหนึ่ง แม้จะยังไม่ใช้ระดับสุดท้าย แต่ในขณะเดียวกัน ระเบียบวิธีวิจัยที่เกิดขึ้นในระหว่างการเจาะหาข้อมูลและการตอบโจทย์เป็นลำดับนั้น ซึ่งจะต้องบันทึกไว้ด้วยว่า ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ขึ้นเป็นอย่างไร เพราะมีทั้งการลองผิดลองถูก บางครั้งอาจเจาะหาข้อมูล แต่ก็ไม่ได้คำตอบ บางครั้งคำตอบก็มาโดยที่ไม่ได้คาดคิด และจากคำตอบหนึ่งก็ขยายไปสู่การตั้งคำถามต่อไป และการได้คำตอบที่ต่อเนื่อง จากนั้นจึงสกัดองค์ความรู้ที่ได้จากการตั้งคำถามและคำตอบดังกล่าว

การคิดอย่างต่อเนื่องและเป็นการลองผิดลองถูกอีกลักษณะหนึ่ง ก็คือ การกำหนดกรณีศึกษา ของสาขาต่างๆ ซึ่งไม่สามารถหาข้อยืนยันหรือสนับสนุนในการตกลงใจที่จะเลือกบุคคลใด หรือเลือกงานใดมาเป็นกรณีศึกษา โดยคาดว่าจะได้คำตอบในที่สุด และคำตอบนั้นต้องไม่ใช่คำตอบที่อธิบายเฉพาะงานนั้น เฉพาะตัวนักประพันธ์นั้น หรือศิลปินนั้น แต่ต้องเป็นคำตอบที่จะไปอธิบายปรากฏการณ์อื่นๆ ได้ในลักษณะของสารานุกรม (generalization) ด้วย การวิจัยในลักษณะนี้ อาจใช้คำภาษาอังกฤษว่า serendipity คือ ต้องคลำทางไป ราวกับรู้ได้ด้วยสัญชาตญาณ และไม่ใช่ใครก็ได้ แต่ต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มาในระดับหนึ่งและทำวิจัยต่อเนื่องมานานแล้ว เมื่อดูกรณีศึกษาแล้วก็รู้ในเบื้องต้นก่อนว่า กรณีศึกษานั้นจะให้คำตอบ และการที่เจาะลงไปหาข้อมูลนี้จะได้คำตอบที่กว้างออกไปจากตัวกรณีศึกษานั้น การที่สาขาวรรณศิลป์เลือกนักเขียน 2 คนมาเป็นกรณีศึกษา คำตอบที่ได้จะต้องเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ที่กว้างกว่านักเขียนสองคนนั้น เช่นเรื่องนวัตกรรม กลไกในการสร้างนวัตกรรมที่ผู้วิจัยสกัดเป็นองค์ความรู้ออกมาจากข้อมูลนั้น เป็นกลไกที่ไม่ได้ใช้อธิบายแต่เฉพาะนวัตกรรมของนักเขียนสองคนนี้เท่านั้น แต่จะอธิบายคนอื่นได้ด้วย ในเรื่องกรณีศึกษานั้นจึงไม่มีตำราเล่มใดที่บอกได้ชัดเจน จะเลือกใช้กรณีศึกษาอย่างไรจึงจะอธิบายปรากฏการณ์ที่กว้างออกไปได้ แต่ว่าต้องอาศัยประสบการณ์ของการทำวิจัย⁶

ระเบียบวิธีวิจัยของโครงการฯ จึงเป็นระเบียบวิธีที่เกิดขึ้นมาระหว่างการทำวิจัย การรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และสังเคราะห์ อาจเลือกกรอบความคิด หรือแนวคิดเชิงทฤษฎีบางอย่าง มาอธิบายหรือตอบโจทย์บางประเด็น

⁵ อ้างถึงคำกล่าวของ ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ซึ่งเป็นผู้อนุมัติและติดตามงานของโครงการฯ มาตั้งแต่เริ่มโครงการภาค 1 และได้กล่าวซ้ำอีกครั้งในการกล่าวเปิดงาน “72 ปี ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร. เจตนา นาควัชระ เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2552

⁶ สรุปความจากคำอธิบายของ ศาสตราจารย์ ดร. เจตนา นาควัชระ ในการตอบคำถามเกี่ยวกับระเบียบวิธีวิจัยของโครงการฯ จะเห็นได้จากคำอธิบายที่ว่า เป็นเพราะอาจารย์เจตนาเป็นผู้อำนวยการวิจัยนี้มาตั้งแต่แรก จึงเข้าใจและสามารถอธิบายลักษณะของระเบียบวิธีวิจัยได้ ในขณะที่ผู้วิจัยในโครงการฯ ซึ่งก็เป็นผู้เลือกกำหนดกรณีศึกษาในสาขาของตนเอง อาจไม่สามารถอธิบายได้แจ่มชัดเช่นนี้

นอกจากนี้ ระเบียบวิธีวิจัยยังเกิดจากที่ผู้วิจัยแต่ละสาขาได้ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ข้ามสาขา และนำความคิดของผู้วิจัยคนอื่นมาทดลองอธิบาย ตอบคำถาม หรือขยายความประเด็นในสาขาของตน ซึ่งเป็นการใช้โมทัศน์ “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” “ศิลปะสองทางให้แก่นัก” และ “การวิจารณ์สองทางให้แก่นัก” อันเป็นโมทัศน์ที่สร้างขึ้นจากการดำเนินโครงการภาค 1 และภาค 2 นั้นเอง

4. นัยทางการศึกษา

นัยทางการศึกษาที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ของโครงการนี้มีหลายประเด็น เช่น ความอ่อนแอของระบบการศึกษาเป็นทางการหรือการศึกษาในชั้นเรียน ที่ส่งผลต่อความถดถอยของวัฒนธรรมการอ่านและการวิจารณ์ รวมทั้งการขาดองค์ความรู้สำคัญของงาน (canon) และขาดการสังสมองค์ความรู้ทั้งในส่วนของความรู้ตามขนบเดิมและความรู้ที่เกิดขึ้นในบริบทใหม่ สถาบันการศึกษาจึงมีบทบาทน้อยกว่าสถาบันครอบครัว ที่ยังสามารถสร้างนิสัยรักการอ่านและสร้างความคุ้นเคยของการมีทวิวัจนระหว่างบุคคลในครอบครัว ที่เกิดจากการอ่านนิยายสารหรือหนังสือเล่มเดียวกัน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ขาดไปจากระบบการศึกษา ประกอบกับการที่สถาบันการศึกษาของไทยเปลี่ยนแนวการศึกษาที่ประกอบด้วยการฝึกปฏิบัติ ไปสู่การเรียนรู้ทฤษฎีเพียงอย่างเดียว ทำให้นักเรียนนักศึกษาไม่อาจสร้างความชำนาญที่เกิดจากการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ และการฝึกฝนให้เกิดฝีมือที่ชัดเจน ตัวอย่างเช่นการเลิกให้เรียนวิชาการเขียนคำประพันธ์ ที่เคยมีอยู่ตั้งแต่ชั้นประถม ซึ่งทำให้ท่วงทำนองของบทกวีติดอยู่ในสำนึกและความรับรู้ของเด็ก เมื่อไม่ได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติ ท่วงทำนองของบทกวีก็หายไป เด็กในระบบการศึกษาปัจจุบัน (ซึ่งไม่เคยท่องอาขยาน ไม่เคยหัดเขียนกาพย์และกลอนที่มีสัมผัสง่าย ๆ) จึงอ่านบทกวีไม่ซาบซึ้ง ไม่เข้าใจคุณลักษณะของเสียงสัมผัสที่ก่อให้เกิดสุนทรียะของเสียงและความหมาย และยังอาจส่งผลต่อเนื่องมาถึงการอ่านออกเสียงโดยทั่วไปอีกด้วย เพราะไม่เข้าใจจังหวะของการอ่านต่อเนื่องและการหยุดหรือเว้นวรรคในช่วงจังหวะที่เหมาะสม ทั้งในแง่ของการออกเสียงตามธรรมชาติและในแง่ของถ้อยคำและความหมาย ข้อค้นพบเรื่องความอ่อนแอของระบบการศึกษานี้ ปรากฏตั้งแต่ในโครงการภาค 1 และภาค 2 และสืบเนื่องมาถึงโครงการภาค 3 ดังที่ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ได้ข้อมูลจากการเข้าร่วมกิจกรรมของสมาคมนักเขียนฯ ที่ทั้งนักอ่านรุ่นใหม่และนักเขียน ล้วนกล่าวว่านิสัยรักการอ่านของตนเกิดจากครอบครัว และมีข้อมูลน้อยมากที่กล่าวว่า สนใจการอ่านเพราะครูแนะนำหรือเพราะวิชาในชั้นเรียน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการศึกษาของโครงการฯ ไม่ได้เน้นในเรื่องการศึกษาในระบบ จึงอาจกล่าวได้แต่เพียงว่า สถาบันการศึกษามีบทบาทน้อยมากในด้านส่งเสริมวัฒนธรรมการอ่าน

นัยทางการศึกษาที่เป็นประเด็นใหม่ที่ที่น่าสนใจ เกิดจากศึกษาข้อมูลของโครงการกรณีศึกษาการสร้างและการวิจารณ์วรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ต ซึ่งแสดงให้เห็นว่า มีลักษณะของ self education เกิดขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว เช่น การเริ่มต้นเขียนงานวรรณกรรม โดยอาศัยการอ่านงานที่ตนเองติดใจและนำมาสร้างขึ้นมาบ้าง ตัดทอนบางส่วนหรือนำตัวละครมาเขียนในงานใหม่บ้าง ซึ่งแม้จะดูเป็นการเลียนแบบหรืออาจถึงขั้นลอกเลียน แต่ก็อาจต้องให้ความเป็นธรรมชาติ เพราะเด็กเหล่านี้ไม่มีโอกาสในการฝึกปฏิบัติและการเรียนรู้จากชั้นเรียน การที่เขาติดใจวรรณกรรมเล่มใดเล่มหนึ่งหรือหลายเล่ม แล้วนำมาสร้างงานของตนเอง นับได้ว่าเป็นความพยายามที่น่าส่งเสริม แต่ก็ควรจะต้องการแนะนำหรือช่วยให้ขยายประสบการณ์จากความติดใจ ไปสู่การเรียนรู้หลักการ หรือการรับประสบการณ์เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนเกิดความเข้าใจในวิธีการเขียนและสร้างองค์ความรู้จากประสบการณ์การอ่านได้ แทนที่จะอ่านเล่มเดียว แล้วลงมือเขียน และเมื่อเกิดความเบื่อหน่ายหรือทำต่อไม่ได้ ก็จะยุติไป ซึ่งเท่ากับไม่มีโอกาสพัฒนาความสนใจและฝีมือของตน ซึ่งอาจจะก้าวไปถึงขั้นพัฒนาอย่างแท้จริงได้ นอกจากนี้ การที่ข้อมูลในพื้นที่อินเทอร์เน็ต ทั้งในส่วนของสาขาวรรณศิลป์และสังคีตศิลป์ ระบุถึงการร้องขอความรู้ ร้องขอคำอธิบายในบางเรื่อง ทั้งในแง่ความรู้เกี่ยวกับอุปกรณ์วิธีการ และการแก้ไขปัญห (เช่นการสร้างพล็อตเรื่อง หรือการฝึกการระนาต การฝึกทางบรรเลงเพลงไทย) ตลอดจนการเรียกร้องของนักเขียนรุ่นใหม่ที่มีผู้วิจารณ์งานเขียนของตน เพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น ล้วนแสดงถึงความพยายามที่จะสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเองเท่าที่จะทำได้

การศึกษาด้วยตนเองในอีกลักษณะหนึ่งที่พบในพื้นที่อินเทอร์เน็ต เกิดจากการสนทนาระหว่างผู้สนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน แม้จะเป็นการสนทนาระหว่างผู้มีประสบการณ์ระดับเดียวกัน แต่ก็ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ในระดับหนึ่งเช่นกัน ยิ่งกว่านั้น การแก้ไขงานเขียนทั้งในระหว่างการเขียนและเมื่อเขียนจบแล้ว ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนพยายามที่จะปรับปรุงตนเอง โดยอาศัยข้อแนะนำหรือข้อคิดเห็นของผู้อ่านนั่นเอง ซึ่งบางครั้งอาจเป็นการปรับปรุงหรือแก้ไขโดยไม่มีหลักการหรือหลักวิชาที่ชัดเจน แต่อาจเป็นไปเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน แม้กระนั้นก็ยังอาจสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นได้บ้าง การปรับปรุงงานหรือแก้ไขงานเขียน (rewrite) จึงเกิดขึ้นตลอดเวลา อย่างที่อาจเรียกได้ว่าเป็น interminable writing คือไม่มีจุดสิ้นสุด

นัยทางการศึกษาที่เป็นประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง คือเมื่อประชาคมไซเบอร์ ทั้งที่เป็นประชาคมผู้เขียนและผู้อ่าน แสดงอาการขาดความรู้และประสงค์ที่จะหาความรู้ แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงความไม่สนใจความรู้ในขอบเดิม ทำอย่างไรจึงจะสร้างโอกาสและช่องทาง รวมทั้งรูปแบบในการเติมความรู้ ทั้งที่เป็นความรู้ในขอบเดิมและความรู้ในบริบทสังคมใหม่ ให้แก่สมาชิกของชุมชนนี้ได้ โครงการนี้ยังไม่สามารถชี้แนวทางหรือเสนอแนะวิธีการได้ แต่ได้เสนอข้อสืบเนื่องในการดำเนินโครงการต่อเนื่องที่จะต้องศึกษาข้อมูลของประชาคมไซเบอร์ทั้งในมิติลึกและกว้าง เพื่อเชื่อมโยงระหว่างความรู้ทั้งสองลักษณะนี้ให้ได้

นัยทางการศึกษาอื่นๆยังมีอีก เช่น ในสาขาทัศนศิลป์พบว่าจำเป็นต้องหาวิธีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบใหม่ของการสร้างงาน รวมทั้งการสร้างประสบการณ์ร่วมทางสุนทรีย์ของผู้สร้างและผู้รับงาน โดยเฉพาะมหาชน สาขาศิลปะการแสดงก็มีข้อเสนอแนะในทำนองเดียวกัน อันเนื่องมาจากการครอบงำของกลไกการตลาดและระบบทุนนิยม ข้อสรุปโดย

รวมของนัยทางการศึกษาจึงเป็นไปในทางการยืนยันความต้องการของมหาชนที่จะรับความรู้ ทั้งในรูปที่สามารถประยุกต์เข้ากับปรากฏการณ์ร่วมสมัยและความรู้ในรูปของหลักวิชาการโดยตรง

การให้การศึกษาทั้งดัดตรงและโดยอ้อม อาจจะต้องอาศัยกระบวนการสนับสนุนของภาครัฐ ซึ่งก็จำเป็นที่จะต้องพิจารณาให้เหมาะสม เพราะการเข้ามามีส่วนสำคัญของรัฐในด้านการสร้างและการวิจารณ์ศิลปะ อาจไม่ได้ส่งผลที่ตรงความต้องการของสังคมเสมอไป

5. สุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง

ในบริบทของสังคมร่วมสมัย พบว่าหลักการเรื่องความงามและศิลปะนั้นได้เปลี่ยนไปแล้ว ขณะนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะทำให้เกิดสุนทรียศาสตร์ก็คือการแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน ซึ่งอาจจะแลกเปลี่ยนกันในประชาคมก่อน แต่ในที่สุดก็จะต้องเผยแพร่ออกไปสู่สังคมในวงกว้าง ไม่มีสุนทรียศาสตร์ที่เป็นการกำหนดทิศทาง (normative aesthetics) อีกต่อไป และเมื่อสุนทรียศาสตร์ในแนวนั้นหมดไปแล้ว ก็ไม่ต้องไปโหยหา แต่มีสิ่งที่เข้ามาแทนที่ และควรจะต้องรักษาไว้ให้ดี คือสุนทรียศาสตร์ที่มาจากทิวทัศน์ ซึ่งคนสามารถจะตอบโต้กันได้ สนทนากันได้ คิดไม่เหมือนกัน และแลกเปลี่ยนกัน โลกสมัยใหม่จึงเป็นโลกของสุนทรียศาสตร์ที่มาจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน (dialogic aesthetics) การแลกเปลี่ยนความเห็นนั้นอาจมาทั้งในรูปของลายลักษณ์ และมุขปาฐะ แต่ดังที่กล่าวแล้วว่า สังคมไทยมาจากพื้นฐานของวัฒนธรรมมุขปาฐะ เราจึงมักนึกถึงการแลกเปลี่ยนความเห็นในลักษณะมุขปาฐะ แต่ปัจจุบัน ในบริบทสังคมร่วมสมัย ปรากฏการณ์ของการทิวทัศน์ในโลกไซเบอร์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทั้งหลาย นับเป็นปรากฏการณ์ที่กำลังเป็นหัวใจหลักของสังคม และข้อค้นพบประการหนึ่งของโครงการก็คือ การสนทนาด้วยภาษามุขปาฐะหรือภาษาพูด ได้เคลื่อนเข้าสู่ข้อเขียน และสร้างลักษณะใหม่ให้แก่การใช้ภาษาในการเขียน สุนทรียศาสตร์ที่มาจากทิวทัศน์ในปัจจุบันจึงมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นเดียวกับหลักการของสุนทรียศาสตร์เอง

ผู้วิจัยสังคิตศิลป์ได้เสนอข้อสังเกตไว้ว่า ในการสร้างและวิจารณ์ดนตรีไทยร่วมสมัย มีลักษณะของสุนทรียศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ในการตั้งโจทย์ที่ดูเหมือนกำหนดตามขนบการประชันแต่เดิม แต่ในลักษณะที่ปรากฏ เป็นการนำเอาเกณฑ์การประกวดมาประสมเข้ากับการประชันทางดนตรี ทำให้กระบวนการวิจารณ์ที่เกิดขึ้น

ไม่สอดคล้องกับหลักการสุนทรียศาสตร์ในชนบเดิม และไม่สามารถบอกได้ว่า ดนตรีไทยร่วมสมัยมีลักษณะอย่างไร และจะใช้เกณฑ์ทางสุนทรียศาสตร์อย่างไรที่จะประเมินค่าหรือตัดสินคุณค่าของการแสดงดนตรีได้อย่างแท้จริง เช่นเดียวกับการตั้งคำถามและการหาคำตอบในส่วนที่เกี่ยวกับชนบดนตรีและเครื่องดนตรี ซึ่งมีความผันแปรไปในปัจจุบัน และไม่ใช่ว่าข้อสูญเสียหรือการพัฒนาที่ชัดเจน อาจเป็นเพราะดนตรีร่วมสมัยกำลังอยู่ในช่วงของความเปลี่ยนแปลง จึงยังไม่อาจหาความลงตัวที่ชัดเจนได้ ส่วนในสาขาทัศนศิลป์ ตั้งข้อสังเกตว่า ความรู้ของสาธารณชนในแง่เกณฑ์ทางสุนทรียศาสตร์ของรูปแบบศิลปะใหม่ๆที่เกิดขึ้นนั้น ไม่สอดคล้องกับการพัฒนาของการสร้างงานศิลปะ จึงดูเหมือนสาธารณชนไม่อาจเข้าใจเกณฑ์ทางสุนทรียศาสตร์ และส่งผลให้เกิดความเพิกเฉยต่อการรับรู้หรือให้ความสนใจรูปแบบใหม่ๆของศิลปะ

ข้อสังเกตเหล่านี้ (ซึ่งได้กล่าวถึงมาบ้างแล้วในการเสนอข้อสรุปผลการวิจัย) ไม่ได้หมายความว่า ขณะนี้เกณฑ์ทางสุนทรียศาสตร์ หรือการวิจารณ์งานศิลปะที่ต้องใช้เกณฑ์ทางสุนทรียศาสตร์ กำลังอยู่ในภาวะสับสนหรือขาดเกณฑ์สุนทรียศาสตร์ที่จะใช้ในการทำความเข้าใจและการประเมินค่าผลงาน แต่เนื่องจากบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง การสั่งสมองค์ความรู้และสร้างองค์ความรู้ใหม่จึงยังไม่ประสานกับความรู้เดิมของสังคม ในขณะที่การสร้างงานศิลปะยังก้าวหน้าต่อไป การวิจารณ์และการประเมินค่างานอาจต้องใช้เวลาในการติดตามให้ทันการสร้างงาน และมีการเผยแพร่ความรู้ทางศิลปะสู่สาธารณชนให้ต่อเนื่องมากขึ้น และการวิจารณ์นั่นเองก็เป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแพร่ความรู้ หรือเป็นตัวกลางในการสื่อความรู้ความเข้าใจของผู้สร้างงาน สู่สาธารณชน การวิจารณ์จึงจำเป็นต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง เอาจริงเอาจัง และมีเป้าหมายที่ชัดเจน

6. การพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์

สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์ คือหลักวิชาที่นักวิจัยสกัดออกมาได้จากประสบการณ์การวิจัย แต่สังคมศาสตร์ไม่ได้มีอยู่ในตัวงานวิจารณ์ หรือมีคำตอบที่ตายตัว แต่จะต้องหาหลักเกณฑ์ โดยการกำหนดตัวชี้วัดที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูล และในขั้นต่อไปคือ การอธิบายว่า เมื่อเอาตัวชี้วัดนี้เข้าไปอธิบายปรากฏการณ์และประสบการณ์จริงแล้วจะเป็นอย่างไร

สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์ตามคำนิยามของโครงการฯ (ดูภาคผนวก 1 ทำยรายงาน)

เน้นที่ “การพิจารณาวิจารณ์ในลักษณะที่สัมพันธ์กับสังคม อันอาจหมายรวมถึงบทบาทเชิงอุดมคติของการวิจารณ์ในการชี้แนะสังคม หรือเป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมด้วย” โครงการภาค 3 นี้ อาจยังไม่สามารถเสนอรูปแบบหรือขั้นตอนการพัฒนาความรู้ที่จะนำไปสู่สังคมศาสตร์การวิจารณ์ได้อย่างชัดเจน แต่ก็มีข้อสรุปผลการศึกษามาแนวความคิดดังนี้

1) ความสัมพันธ์ระหว่างการวิจารณ์เชิงสุนทรีย์กับสังคมศาสตร์การวิจารณ์ การวิจารณ์เชิงสุนทรีย์เน้นการประเมินคุณค่าซึ่งอาจตั้งต้นด้วยการใช้อัตวิสัยของปัจเจกชน และพยายามปรับให้มีอัตราส่วนของการใช้ภววิสัย และหลักการทางสุนทรียศาสตร์เข้ามาประกอบ เพื่ออธิบายการประเมินค่าอย่างเป็นเหตุเป็นผล เป็นรูปธรรม การนำการวิจารณ์เชิงสุนทรีย์ เข้าไปประกอบกับระเบียบวิธีทางสังคมศาสตร์ จึงต้องไม่ละทิ้งการประเมินคุณค่า แต่ปรับให้เป็นการประเมินคุณค่าในทางสังคมด้วย ตัวอย่างที่น่าสนใจในประเด็นนี้ คือการศึกษางานวรรณกรรมออนไลน์และการวิจารณ์วรรณกรรมดังกล่าว ซึ่งหากประเมินในแง่สุนทรีย์ ตามชนบวรรณศิลป์เดิม ก็คงต้องระบุว่างานเหล่านี้ปราศจากคุณค่าและไม่สมควรให้ความสนใจ แต่เมื่อพิจารณาบทบาทของผลงานเหล่านี้ต่อกลุ่มผู้สร้างและผู้รับ/ผู้วิจารณ์หน้าใหม่ หรือรุ่นใหม่ ก็จะได้เห็นว่า งานวรรณกรรมออนไลน์มีบทบาทสำคัญมากในประชาคมศิลปะในบริบทสังคมปัจจุบัน การเปิดพื้นที่ให้แก่ผู้สร้างและผู้วิจารณ์ในทำนองนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เลยในชนบเดิมและพื้นที่เดิม (สื่อสิ่งพิมพ์ และการวิจารณ์मुखปาฐะในวงวิชาการและสถาบันการศึกษา) แต่ในทางกลับกัน พื้นที่อินเทอร์เน็ตเปิดโอกาสให้กลุ่มคนรุ่นใหม่เหล่านี้ได้แสดงออกทั้งประสบการณ์ของตนเองและประสบการณ์ที่รับจากชุมชนโซเชียลที่สนใจเรื่องเดียวกัน ทั้งยังเอื้อให้เกิดตลาดที่เปิดให้แก่นักเขียนหน้าใหม่ หรืออาจกล่าวได้ว่า นักเขียนหน้าใหม่เป็นผู้สร้างตลาด

ของตนเอง ซึ่งแม้แต่ในระบบตลาดของชนบวรณกรรมเดิมก็ยังไม่สามารถตามทัน ในเชิงเศรษฐศาสตร์แห่ง
 วรณกรรม ตลาดของโลกไซเบอร์จึงมีอิทธิพลสูงกว่าตลาดของวรณกรรมในโลกความเป็นจริง และสามารถสร้าง
 ความหมุนเวียนทางการเงินได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจ ซึ่งอาจเกิดจากการใช้ระบบโฆษณาประชาสัมพันธ์ทั้งในแง่ผลงาน
 และตัวนักเขียน ที่ถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญในการสร้างสุนทรียศาสตร์แบบใหม่ ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง อันเป็น
 ปรากฏการณ์ร่วมสมัยอย่างหนึ่งเช่นกัน (ดูรายละเอียดในรายงานของกรณีศึกษาพื้นที่อินเทอร์เน็ท) อย่างไรก็ตาม
 คุณค่าในทางสังคมไม่ใช่คุณค่าในด้านเศรษฐกิจหรือความสำเร็จในแง่การเงินเท่านั้น แต่อยู่ที่การมีบทบาทและมี
 ผลกระทบต่อสังคมในด้านการสร้างสรรค์ ฉะนั้น การสร้างงานและการวิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ทจึงถือได้ว่ามีคุณค่า
 ในทางสังคม แต่ผลกระทบที่ว่านี้ยังไม่ลงตัว หรือไม่อาจจะบอกความชัดเจนได้ เพราะแม้จะมีปริมาณข้อมูลที่เพียงพอใน
 การวิเคราะห์ แต่ในเชิงคุณภาพของงาน ยังไม่อาจนำมาพิจารณาเพื่อเสนอข้อสรุปรวมได้ และยังไม่อาจนำข้อสรุปที่
 เกิดขึ้นเฉพาะกรณีไปอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ไซเบอร์ในลักษณะต่างๆได้

ตัวชี้วัดในประเด็นแรกนี้จึงเป็นการประเมินคุณค่าในทางสังคม ซึ่งจะต้องพัฒนาเพื่อหาเกณฑ์ที่ชัดเจนและ
 สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆได้อย่างครอบคลุมในขั้นต่อไป

2) สังคมศาสตร์การวิจารณ์เน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างงาน ตัวงานและผู้รับ/ผู้วิจารณ์
 งาน ซึ่งบริบทสังคมร่วมสมัยสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะที่ต่างไปจากบริบทเดิมอย่างชัดเจน เช่น ใน
 แ่งการสื่อสารระหว่างผู้สร้างและผู้รับ ซึ่งเป็นการสื่อสารโดยตรงและมีสถานภาพที่เท่าเทียมกัน หรือเกือบเท่าเทียมกัน
 เนื่องจากการผันแปรของรูปแบบ เป็นต้นว่าในกรณีของทัศนศิลป์ การเสนองานรูปแบบ performance art จำเป็นต้อง
 อาศัยการรับรู้ของผู้ชมหรือผู้รับงานศิลปะ เพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของการเสนองาน หาก
 ผู้ชมไม่รับรู้หรือไม่สามารถมีส่วนร่วมในการเสนองานศิลปะนั้น การเสนองานก็อาจไม่เป็นผลสำเร็จหรือไม่อาจเป็นไปได้
 ทั้งนี้เพราะผู้สร้างงานไม่สามารถเป็นผู้ควบคุมการเสนองานศิลปะนั้นๆหรือเสนองานที่สำเร็จสมบูรณ์ด้วยตนเอง
 โดยลำพัง การใช้ระเบียบวิธีของสังคมศาสตร์ในการศึกษาการวิจารณ์ จึงต้องศึกษาทั้งผู้สร้าง ผู้รับ/ผู้วิจารณ์ เพื่อให้
 เข้าใจผลสัมฤทธิ์ของงานศิลปะนั้นๆ และต้องมองเห็นความสำคัญของ ผู้รับ ดังนั้น การศึกษาบทบาทและ
 ความสัมพันธ์จึงควรต้องทำในบริบทและมิติของเวลาเดียวกัน (หรือพร้อมกัน) เพื่อให้เห็นทั้งความสัมพันธ์ของรูปแบบ
 งาน ผลเชิงสุนทรียะ และรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ โดยไม่อาจแบ่งแยกการศึกษาเป็นส่วนๆ เหมือนที่เคยเป็นในการ
 วิจารณ์เชิงสุนทรียะ อาจถือได้ว่าเป็นการศึกษาครบวงจร และเป็นการศึกษาในแง่พลวัตของการสร้างและการวิจารณ์
 ศิลปะ เพราะการเสนองานศิลปะในรูปแบบนี้ ไม่ใช่การผลิตซ้ำ ผู้แสดง และผู้รับ รวมทั้งตัวผลงานที่เกิดขึ้นย่อม
 แตกต่างกันไปในการแสดงแต่ละครั้ง เช่นเดียวกับการแสดงดนตรีหรือละคร

ตัวอย่างของการศึกษาในสาขาศิลปะการแสดงและสังคีตศิลป์ บ่งชี้ลักษณะใกล้เคียงกัน คือ สถานภาพและ
 บทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้าง ผู้รับ/ผู้วิจารณ์ เป็นองค์ประกอบที่ต้องศึกษาไปด้วยกัน ในรายการแสดง
 ดนตรีร่วมสมัยทางโทรทัศน์ (รายการ “คุณพระช่วย” และ “อัครราชบัณฑิต”) ผู้แสดงดนตรี ผู้วิจารณ์/กรรมการ และ
 การตั้งโจทย์การประกวด (ซึ่งมีลักษณะเป็นเสมือนกรอบหรือแนวคิดในการสร้างงาน) มีบทบาทเท่าเทียมกันในระบบ
 ความความสัมพันธ์ในการแสดง แม้จะดูเหมือนว่าผู้จัดรายการ หรือผู้ตั้งโจทย์ และกรรมการ(ผู้วิจารณ์) อาจมี
 สถานภาพเหนือผู้แสดง แต่ในความเป็นจริง กรรมการก็ไม่อาจกำหนดได้ว่าตัวงานจะออกมาในรูปใด รวมทั้งยังมีผู้ชม
 ทางบ้านหรือผู้ชมทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งอาจสร้างปฏิกิริยาต่อเนื่องในการวิจารณ์ที่มีผลต่อการแสดงและต่อรายการ
 ทั้งในขณะนั้นและหลังจากนั้น

ตัวชี้วัดหลักในประเด็นนี้คือ การศึกษาบทบาทและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของผลงาน ทั้งที่เป็น
 บุคคล และองค์ประกอบอื่นๆ (เช่น โจทย์ กำหนดเวลา ฯลฯ)

3) สังคมศาสตร์การวิจารณ์ ยังหมายถึงบทบาทเชิงอุดมคติของการวิจารณ์ในการชี้นำสังคม หรือเป็น
 เสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การวิจารณ์ต้องสื่อสารหรือสัมพันธ์กับคนหมู่มากในสังคม ซึ่งใน
 ประเด็นนี้ต่างกับการวิจารณ์เชิงสุนทรียะ ซึ่งอาจเริ่มด้วยการใช้อัตวิสัยส่วนบุคคลดังกล่าวแล้ว สังคมศาสตร์การ

วิจารณ์จึงขยายขอบเขตจากบุคคล ไปสู่กลุ่มบุคคล และสู่สังคม มีลักษณะในเชิงเป็นกลไกให้การศึกษาแก่ประชาชน ซึ่งในลักษณะนี้ก็มีกรกล่าวถึงในการวิจารณ์เชิงสุนทรียะอยู่บ้างแล้ว แต่มักเน้นในแง่ของสำนักทางจริยธรรมหรือศีลธรรม ที่เป็นแนวคิดหรือแนวประพฤติของบุคคล ซึ่งอาจรวมกันเข้าเป็นวิถีปฏิบัติของสังคม แต่ในแง่ของสังคมศาสตร์การวิจารณ์ สำนักเชิงจริยธรรมควรนำไปสู่สำนักเชิงสังคม คือสำนักว่าบุคคลย่อมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมของตน และการกระทำใดๆของปัจเจกชนย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรือในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง การวิจารณ์ที่มีบทบาทในการสร้างสำนักดังกล่าว จึงถือเป็นการวิจารณ์ที่มีบทบาทเชิงอุดมคติ

การสร้างงานศิลปะและการวิจารณ์ที่ไม่ยึดเป้าหมายในแง่ความสำเร็จทางธุรกิจ และผลประโยชน์ของผู้สร้าง/ผู้วิจารณ์ ในลักษณะต่างๆ เป็นแนวทางที่สังคมศาสตร์การวิจารณ์มุ่งเสนอให้เกิดขึ้นในสังคม การพิจารณาถึงการแสดงของ “ละครจอม” ที่ไม่ประสบความสำเร็จทางธุรกิจ แต่ยังคงยืนหยัดต่อไปโดยพยายามรักษาอุดมการณ์ และรักษาศรัทธาของกลุ่มผู้ชมของตนไว้ เป็นตัวอย่างของการใช้หลักการสังคมศาสตร์การวิจารณ์ในการพิจารณาว่า คณะละครจอมเหล่านี้ประสบความสำเร็จในการปลูกสำนักของสังคม และปลูกปัญญาของผู้ชม โดยใช้ทั้งการแสดงของตนและหลักการที่ยึดถือร่วมกัน เป็นเป้าหมายและกรอบของการสร้างงาน

อย่างไรก็ตาม การใช้แนวการวิจารณ์เฉพาะเชิงสุนทรียะ หรือสังคมศาสตร์การวิจารณ์โดยลำพัง ย่อมไม่สมบูรณ์ เพราะแนวทางแต่ละแนวย่อมมีส่วนที่ขาดตกบกพร่อง ซึ่งอาจอาศัยการเติมให้เต็มบริบูรณ์จากอีกแนวทางหนึ่ง ดังที่กล่าวไว้ในคำนิยามมโนทัศน์ของสังคมศาสตร์การวิจารณ์ ซึ่งรวมเอานัยของการอธิบายมโนทัศน์ของการวิจารณ์เชิงสุนทรียะไว้ด้วย

7. ข้อสังเกตเชิงวิเคราะห์

นอกเหนือจากข้อสรุปผลการศึกษาวิจัยและประเด็นสำคัญในการศึกษาดังกล่าวมาแล้ว การวิเคราะห์วิจัยของโครงการฯ ยังทำให้เกิดข้อสังเกตบางประการ ที่สมควรบันทึกไว้ในที่นี้ คือ

7.1 ศักยภาพของพื้นที่อินเทอร์เน็ต สื่ออิเล็กทรอนิกส์ในรูปของอินเทอร์เน็ต ทำให้เกิดพื้นที่ซึ่งเป็นทั้งแหล่งส่งสมความรู้สำหรับคนรุ่นใหม่ และพื้นที่ที่ให้เสรีภาพเท่าเทียมกัน โดยไม่สนใจสถานภาพหรือคุณสมบัติที่ปรากฏอยู่ในโลกความจริงหรือพื้นที่จริงทางกายภาพ หากมีการแสดงออกทางการวิจารณ์ที่มีคุณภาพและเอาจริงเอาจัง ก็ถือได้ว่าเป็นโอกาสใหม่ ในขณะที่พื้นที่การวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ลดลง อินเทอร์เน็ตอาจถือได้ว่าเข้ามาชดเชยพื้นที่ส่วนที่ขาดหายไป แต่หากผู้ใช้พื้นที่นี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ขาดรากทางวัฒนธรรม ขาดประสบการณ์และการแสวงหาความรู้เพิ่มเติม ขาดความรู้เกี่ยวกับองค์สำคัญแห่งงาน (canon) ต่อไปอาจถึงขั้นที่ว่า แม้ไม่มีความรู้ก็สามารถแสดงความคิดเห็นได้ และในขณะที่สมัยก่อนถือว่าความรู้ได้มาจากการศึกษาเล่าเรียนหรือมาจากการประสบการณ์ตรงในชีวิต สิ่งเหล่านี้จะไม่เป็นเงื่อนไขสำคัญอีกต่อไป ดังเช่นในกรณีของสังคมศิลปะที่เกิดการ “วิจารณ์แห้ง” จากประสบการณ์รับงานศิลปะของผู้อื่น ทำให้เห็นว่าประสบการณ์จากงานปฐมนุญไม่จำเป็นอีกต่อไป เช่นเดียวกับผู้สร้างงานวรรณกรรมออนไลน์ที่เห็นว่าสามารถหยิบฉวยข้อมูล ความรู้ หรือแม้แต่ส่วนของผลงานของผู้อื่น มาสร้างงานของตนเองขึ้นได้ เช่นการเขียนสารคดีท่องเที่ยวในพื้นที่ที่ตนเองไม่เคยไป แต่ได้เห็นภาพและข้อเขียนในอินเทอร์เน็ต เว็บล็อก เว็บไซต์ ก็เอามาปะติดปะต่อกันได้และมีความภูมิใจที่สามารถทำได้ดังนั้น เมื่อไม่มีเงื่อนไขมากำกับ ปรากฏการณ์ร่วมสมัยที่เกิดขึ้นในพื้นที่อินเทอร์เน็ตจึงเป็น “การสนทนาบนเปลือกกล้วยหอม” ที่อาจลื่นล้มได้ทุกขณะ เพราะผู้สนทนาขาดพื้นฐานที่หนักแน่นและไม่สนใจการสร้างพื้นฐาน⁷

บทบาทของผู้รับในพื้นที่ใหม่นี้ มีความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจในฐานะที่อาจเป็นตัวที่กำหนดผู้สร้างว่าให้ทำหรือควรทำอย่างไรในการสร้างงาน เคยมีผู้ตั้งทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่อง the implicit reader หรือผู้อ่านที่มีอยู่ในใจผู้เขียน ซึ่งมีบทบาททำให้ผู้เขียนสร้างและปรับงานให้เหมาะกับภาพของผู้อ่านในใจของตน แต่ในขณะนี้อาจไม่ใช่

⁷ วาทกรรม “การสนทนาบนเปลือกกล้วยหอม” เป็นคำเปรียบของศาสตราจารย์ ดร. เจตนา เพื่ออธิบายลักษณะที่เป็นอันตรายของการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างผู้มีประสบการณ์ระดับเดียวกัน ซึ่งขาดการสังมองค์ความรู้และประสบการณ์ในโลกที่เป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ปฐมนุญ หรือหุติยภูมิ (เช่นการอ่านหนังสือ) ก็ตาม การสนทนาในลักษณะดังกล่าวจึงอาจจะเสียหลักได้ทุกเมื่อ

เช่นนั้นแล้ว เพราะในโลกของไซเบอร์ ผู้รับสามารถสร้างผลกระทบ ต่อผู้สร้างได้โดยตรงและนับพลันทันที ด้วยการบอกว่าชอบ – ไม่ชอบ และยังอาจแนะนำให้ด้วยว่าควรจะแก้ไขอย่างไร (ซึ่งผู้สร้างงานอาจจะทำตามหรือไม่ทำก็ได้) บทบาทของผู้รับจึงมีมากขึ้นเป็นลำดับ และในที่สุดผู้สร้างก็ไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้ โดยเฉพาะในประเด็นที่สำนักพิมพ์จะพิจารณางานออนไลน์ที่มีจำนวนผู้รับมากพอควร ซึ่งหมายถึงการมีตลาดรองรับในเชิงธุรกิจ แต่สิ่งที่อาจขาดไปคือการสื่อสารในลักษณะมนุษย์สัมพันธ์และเป็นผู้ที่มีตัวตน เพราะในโลกไซเบอร์เป็นการสื่อสารกันระหว่างมนุษย์ที่เป็นบุคคลนิรนาม และระหว่าง“ตัวตนเทียม” ที่สร้างขึ้นได้ไม่จำกัดจำนวน ด้วยแนวคิดในทำนองเดียวกันนี้ จึงต้องให้ความสนใจประสบการณ์ทุกขณิกในพื้นที่อินเทอร์เน็ตให้รอบด้านมากขึ้น ทั้งในมุมมองของผู้สร้างและผู้รับ ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในพื้นที่เสรีที่มีศักยภาพสูงนี้

7.2 ความล้มเหลวของการศึกษาที่เป็นทางการ / เป็นระบบ และความล้มเหลวของสื่อ

จากการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าการศึกษากลายเป็นทางการ ทั้งในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาส่งผลน้อยมากต่อผู้สร้าง ผู้รับและผู้วิจารณ์ ส่วนที่เป็นประโยชน์นั้นเกิดขึ้นนอกพื้นที่การศึกษาที่เป็นทางการ ส่วนครอบครัวยังคงเป็นแหล่งที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการสร้างนิสัยรักการอ่าน ในขณะที่สถาบันการศึกษาแทบไม่มีผู้กล่าวถึงเลย การรับและสืบทอดพื้นฐานความรู้จากการอ่านจึงลดน้อยลงไปอย่างเห็นได้ชัด งานระดับมาตรฐาน (canon) ทั้งของไทยและระดับโลกไม่มีความสำคัญต่อทั้งผู้สร้างและผู้รับงาน ยิ่งกว่านั้น ระบบการศึกษาของไทยในปัจจุบันได้ดึงการฝึกปฏิบัติออกจากวิชาการ ทำให้ผู้เรียนไม่สามารถเรียนรู้และฝึกฝนการปฏิบัติ และไม่สามารถสกัดความรู้จากประสบการณ์ให้เป็นหลักการหรือความคิดเชิงทฤษฎี ทั้งด้วยตนเองและการส่งเสริมจากครูอาจารย์และผู้รู้ การศึกษาที่เป็นทางการหรือเป็นระบบ จึงไม่สามารถสร้างพื้นฐานหรือองค์ความรู้ให้แก่สังคมได้ ทั้งในแง่การอ่าน การใช้เวลาเพื่อ“ครุ่นคิดพินิจนึก” การสั่งสมความรู้ และทักษะการแสดงออกด้านการวิจารณ์ ไม่ว่าจะเป็นมุขปาฐะหรือลายลักษณ์ เช่นเดียวกับความล้มเหลวของสื่อ ซึ่งนอกจากจะไม่สามารถสร้างรสนิยมที่ดีให้แก่สังคม ยังชักจูงให้“มหาชน” (public) คล้อยตามกระแสที่อยู่ในกำกับของทุนนิยมและบริโภคนิยม ไม่เปิดโอกาสให้ปัจเจกชนได้เลือกหรือสร้างรสนิยมที่ดีของตนเอง ซึ่งจะทำให้เกิดค่านิยมสังคมที่มาจากปัจเจกชนที่สำคัญในการมีส่วนร่วมในสังคม มหาชนจึงกลายเป็น“ฝูงชน” และ“ฝูงแกะ” ในบัดนี้ปลาย

ในประเด็นนี้ แม้จะพบว่าพื้นที่อินเทอร์เน็ตได้ช่วยเสริมความรู้บางส่วนที่ขาดไปจากชั้นเรียน และสนับสนุนให้เกิดการสร้างทวิวัจนระหว่างผู้สร้าง ผู้รับ ผู้วิจารณ์ได้บ้าง แต่ก็มีลักษณะไม่เป็นทางการ การขาดทวิวัจนเชิงปัญญาในกลุ่มผู้สร้างงานจึงอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ลดทอนความสามารถในเชิงฝีมือสร้างสรรค์ และการเสนอทัศนะเชิงวิจารณ์ที่จริงจังและจริงใจ

7.3 การครอบงำรสนิยมมหาชน (public) ด้วยสื่อ และกลไกการตลาด

ในปัจจุบันการตลาดเข้ามาครอบงำการสร้าง การเผยแพร่และการรับงานศิลปะ โดยมีสื่อเข้ามารองรับ ดังเช่นปรากฏการณ์ของ Academy Fantasia ปฏิบัติการนักล่าฝัน ซึ่งมีผลกระทบในเชิงลบต่อการรับงานศิลปะ การวิจารณ์และการสร้างรสนิยมของมหาชน ในกรณีของกลไกการตลาดและธุรกิจ โดยเฉพาะในสาขาศิลปะการแสดง พบว่ามโนทัศน์ (concept) “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” ยังมีผลที่น่าสนใจ เช่นในกรณีละคร “ผอม” (คณะละครขนาดเล็กที่มีทุนการสร้างน้อย และไม่มีระบบเครือข่ายธุรกิจรองรับ) ซึ่งหันเข้ายึดกลุ่มผู้ชมจำนวนน้อย และรักษาความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ชม ซึ่งแสดงว่าหลักการมนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ยังเป็นข้อเท็จจริงที่ใช้ได้ในปัจจุบัน รวมทั้งความสนใจที่จะรับฟังการวิจารณ์โดยตรง ซึ่งเป็นการวิจารณ์ที่มีหลักวิชาประกอบแต่ไม่ใช่คำสอน บางกลุ่มบางคณะสนใจการวิจารณ์มุขปาฐะ อาจเป็นในรูปการเสนาหหลังการแสดง ซึ่งมีลักษณะเป็นการ“วิจารณ์สด” อย่างไรก็ตาม ระบบทุนนิยมที่ผนวกกำลังกับกลไกการตลาดและสื่อ ทำให้เกิดการปิดกั้นโอกาสที่ผู้รับงานศิลปะจะได้สร้างและพัฒนา รสนิยมของตนเอง และยังปิดกั้นโอกาสที่การวิจารณ์อย่างจริงจังและจริงใจจะช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ปัจเจกชนและมหาชน ระบบทุนนิยมในกรณีของการจัดแสดงละครเวที จึงอาจสร้างกลไกในการควบคุมตลาด ควบคุมสื่อและควบคุมการวิจารณ์ทั้งในทางตรงและทางอ้อม รวมทั้งอาจควบคุมการ

วิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นพื้นที่เสรี ด้วยกลไกที่แฝงอยู่ในเงื่อนไขทางเทคโนโลยี เช่นการลบกระทู้ที่มีทัศนะวิจารณ์ในทางลบออกจากเว็บบอร์ด ในทางกลับกัน ก็ทำให้ผู้รับและผู้วิจารณ์เปิดพื้นที่เว็บล็อกของตนเอง เพื่อเสนอทัศนะวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมา และเข้มข้นยิ่งขึ้น

ประเด็นเรื่องตลาดในกรณีของวรรณกรรมร่วมสมัยเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะตลาดอยู่ในมือของนายทุน รายใหญ่ การที่นักเขียนอิสระจะอยู่รอดได้ในระบบทุนนิยมจึงจำเป็นต้องดำเนินการให้ครบวงจร คือเขียน ผลิต และขาย นักเขียนที่มีชื่อเสียงและสามารถสร้างระบบบริหารจัดการของตนเองได้ อาจมีสำนักพิมพ์เล็กๆของตนเอง เพื่อสร้างพื้นที่เล็กๆของตัวเอง ซึ่งผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์กล่าวว่า “วรรณกรรมที่เรียกกันว่าเป็นวรรณกรรมกระแสหลักนั้น อาจกลายเป็นวรรณกรรมทางเลือกไปแล้ว โดยมีผู้บริโภคที่ต้องจritกันเพียงจำนวนหนึ่ง และพยายามรักษารฐานคนอ่านจำนวนนี้ไว้ให้ได้ด้วยการทำงานอย่างมีวินัย ทำงานสม่ำเสมอ และพบปะผู้อ่านของตนในโอกาสต่างๆ ความพยายามที่จะเป็นนักเขียนและนักขายไปพร้อมกันในระดับที่สง่างามและมีศักดิ์ศรีนั้น ถือเป็นศาสตร์และเป็นศิลป์ที่นักเขียนยุคสมัยใหม่ต้องเรียนรู้ด้วยตนเองด้วย” วิทยาการในการสัมมนา “การวิจารณ์งานของวินทร์ เลียววาริณ” ได้ชี้ให้เห็นว่าเมื่อนักวิชาการกล่าวถึงพื้นที่ของงานวรรณกรรม จะหมายถึง “พื้นที่ในจินตนาการ” คือ นักเขียนอยู่ตรงไหนในพื้นที่ของนักอ่าน แต่ยังมีพื้นที่ในระดับกายภาพอีกลักษณะหนึ่งคือ ตลาดของผู้บริโภค ซึ่งเป็นตลาดทุนนิยมที่มีการแข่งขันสูง นักเขียนจะยึดหรือสร้างพื้นที่ของตนเองอย่างไร ในแง่นี้ การวิจารณ์จึงแทบจะไม่มีบทบาทหรือผลกระทบต่อ “ตลาดของผู้บริโภค” เลย ในขณะที่การวิจารณ์แบบ “comment” ในวงวรรณกรรมออนไลน์ กลับมีผลกระทบทั้งทางตรง คือการสร้างงานของผู้เขียน และทางอ้อม คือโอกาสในการเผยแพร่งานทั้งในรูปออนไลน์และการตีพิมพ์

ส่วนกรณีของสาขาทัศนศิลป์นั้น ผู้สร้างงานอาจได้เปรียบสาขาอื่น เนื่องจาก ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้ทำให้ศิษย์ของท่านได้สัมผัสกับโลกตะวันตกและงานศิลปะระดับโลก กลุ่มลูกค้าที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจระดับบนและสนใจงานศิลปะสมัยใหม่ จึงช่วยขยายปริมาณการสร้างงานทัศนศิลป์ สร้างเงื่อนไขราคาและการจัดแสดงที่น่าสนใจ ทำให้ภัณฑารักษ์มีบทบาทมากขึ้น เกิดความมั่นใจในหอศิลป์ขนาดใหญ่ แต่การขยาย scale ของตลาดดังกล่าวนี้ ยังไม่ปรากฏว่ามีกลไกในการควบคุมคุณภาพ ซึ่งอาจส่งผลให้การวิจารณ์งานทัศนศิลป์มีแนวโน้มที่จะวิจารณ์ผลงานในเชิงการสะท้อนสังคม หรือวิจารณ์ในมิติสังคมวัฒนธรรม มากกว่าการวิจารณ์ตัวงานและกลวิธี หรือ “ฝีมือ” อย่างจริงจัง การเผยแพร่หรือขยายความรู้ทางศิลปะให้แก่ผู้สร้างและผู้รับจึงอาจไม่ขยายตัวตาม scale ของตลาดในแง่การขาย ในกรณีนี้ ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์ได้ตั้งคำถามถึงบทบาทและหน้าที่ของรัฐ ในการสนับสนุน ส่งเสริม และเอื้อโอกาสให้แก่ผู้สร้างงานศิลปะ ซึ่งย่อมจะมีผลต่อการขยายขอบเขตองค์ความรู้ของผู้รับที่เป็นสาธารณชนด้วย

7.4 วัฒนธรรมความ “เกรงใจ” กับการอาศัยพื้นที่ของสังคมนิรนาม

ในการสำรวจข้อมูลของสาขาต่างๆ พบว่าการวิจารณ์แสดงออกให้เห็นได้ชัด แม้ในกรณีของวรรณศิลป์ ซึ่งเดิมเคยมีความเข้มแข็งของงานวิจารณ์ลายลักษณ์ อันเนื่องมาจากความเข้มแข็งของวรรณกรรมศึกษา ข้อมูลจากการศึกษาพบว่า “ความเกรงใจ” ในการวิจารณ์คนร่วมอาชีพ เพื่อนร่วมวงการ หรือลูกศิษย์ ทำให้ไม่ประสงค์จะวิจารณ์ เพราะอาจกระทบผลประโยชน์ของผู้ถูกวิจารณ์ เงื่อนไขเชิงวัฒนธรรมดังกล่าวอาจจะเป็นเหตุของการใช้พื้นที่อินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็น “สังคมนิรนาม” ในการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ วัฒนธรรมความเกรงใจจึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการใช้พื้นที่สังคมนิรนามเช่นเดียวกับวงการสังกัดศิลป์ ซึ่งสังคมนิรนามเปิดโอกาสให้ “ผู้น้อย” หรือ “ผู้เยาว์” สามารถวิจารณ์ผลงานของผู้ที่มีสถานภาพสูงกว่าได้อย่างสะดวกใจ และยังเป็นการสร้าง “ตัวตน” หากสามารถแสดงความรู้และทัศนะวิจารณ์ที่ได้รับการยอมรับจากผู้อื่นในสังคมนิรนามเช่นเดียวกัน ผู้วิจัยสาขาสังกัดศิลป์จึงตั้งข้อสังเกตว่า การใช้พื้นที่อินเทอร์เน็ตในการเสนอทัศนะเชิงวิจารณ์นี้อาจถือได้ว่าเป็นการทำลายกำแพงของ “วัฒนธรรมอำนาจ” ได้ในระดับหนึ่ง และแม้ว่าความเป็นสังคมนิรนามของอินเทอร์เน็ตจะเป็นการบ่งบอกว่า เจ้าของคำวิจารณ์ไม่รับผิดชอบ แต่อย่างน้อย สารเหล่านั้นก็เป็นสารที่ปรากฏในพื้นที่สาธารณะ ทำให้รู้ว่าการคิดอย่างไร โดยเฉพาะในกรณีของการ “คิดต่าง” หรือ “มองต่าง” อย่างไรก็ตาม ต้องศึกษาสังคมนิรนามนี้ในระดับลึกและกว้าง เพื่อหาข้อสรุปว่าความเป็นนิรนามนี้ส่งผลร้ายทั้งหมดหรือไม่

อย่างไรก็ตาม นักวิจารณ์ “ตัวจริง” ในแต่ละสาขา มักไม่ค่อยนิยมการใช้พื้นที่ใหม่นี้ จึงไม่สามารถ ยืนยันได้ว่า ความเกรงใจจะทำให้ผู้รู้ดเว้นการวิจารณ์โดยสิ้นเชิง หรือเสี่ยงไปใช้พื้นที่อื่นในการวิจารณ์ ในทำนองเดียวกัน การเปิด “แฟนคลับ” ในกรณีของวรรณกรรม และการสร้างกลุ่ม “แมกคิติจิทัล” ในสาขาศิลปะการแสดง ก็ไม่ปรากฏว่ามีการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ที่มีคุณภาพหรือความน่าสนใจจริงจิง

7.5 การสร้างชุมชนในโลกไซเบอร์และความเข้มข้นของชุมชน

ผู้วิจัยกลุ่มกรณีศึกษา พบว่า การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่พื้นที่อินเทอร์เน็ต ทั้งที่ เป็นผู้สร้างและผู้รับ / ผู้วิจารณ์ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในโลกจริงทางกายภาพ มีการพบปะ ชุมชุม และเข้าร่วมกิจกรรม (เป็นครั้งคราว) ลักษณะที่น่าสนใจอยู่ที่ว่า พื้นที่โลกไซเบอร์นั้นเปิดกว้างอย่างไรขอบเขต ไร้พรมแดน ทำให้เกิดชุมชนจำนวนมาก และเกิดการสังสรรค์ระหว่างชุมชน หากแต่ละชุมชนไม่มีการปรับและเสริมสร้างคุณภาพของตน การได้พบปะสร้างความสัมพันธ์ หรือร่วมกลุ่มกัน ก็อาจไม่มีความหมายมากนัก ยิ่งกว่านั้น โลกไซเบอร์หรือสังคมนิรนามจำเป็นต้องใช้ความจริงใจ ในอันที่จะสร้างคุณภาพที่แท้จริงให้เกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลของสังคมนิรนามในขณะนี้ยังไม่สมบูรณ์และไม่ชัดเจนพอที่จะอธิบายธรรมชาติหรือลักษณะของสังคมนิรนามได้อย่างถูกต้องถ่องแท้ และยังไม่อาจเสนอแนะแนวทางที่จะทำให้สังคมนี้เติบโตขึ้นได้อย่างมีคุณภาพแท้จริง จำเป็นต้องติดตามสังเกตและศึกษาต่อไป และอาจจะพบว่าความสัมพันธ์ในโลก ไซเบอร์อาจนำไปสู่ลักษณะการสนทนาในชาลอง (salon) ของศตวรรษที่ 17 ซึ่งทำให้เกิดการสร้างแนวและทิศทางใหม่ของการสร้างงานศิลปะ การที่มนุษย์ยังเรียกหาสัมผัสของความเป็นมนุษย์ แสดงว่า แดนกลางที่เป็นส่วนทับซ้อนระหว่างประสบการณ์เดิมที่เน้นเรื่องมนุษย์สัมผัสมนุษย์ กับประสบการณ์ที่ไม่ใช่ประสบการณ์จริง (หรือโลกเสมือนจริง) ยังไม่ได้ปฏิเสธกันโดยสิ้นเชิงเสียทีเดียว

ในแง่ของการวิจารณ์ การขยายวงการวิจารณ์ต้องอาศัยทั้งความเข้มข้นของชุมชนเดียวกันและข้ามชุมชน ถ้ามีชุมชนปิดหลาย ๆ ชุมชนที่มีการแข่งขันกันเองภายในอย่างสม่ำเสมอ และมีการเชิญสมาชิกข้ามชุมชนให้มาร่วมวง ก็จะสามารถกลายเป็นชุมชนเปิดที่มีโอกาสในการใช้ศักยภาพทั้งภายในและภายนอกชุมชนมาประสานกัน มีการปรับตัวเข้าหากัน ซึ่งย่อมจะมีประสิทธิภาพและพลังของชุมชนมากกว่าชุมชนที่ปิดตัวอยู่ในวงแคบ หรือชุมชนที่เปิดรับอิทธิพลภายนอกอย่างสมบูรณ์แบบ ในขณะเดียวกัน หากชุมชนเปิดตัวออกเผชิญกับโลกภายนอก โดยชุมชนยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ ก็อาจสูญเสียศักยภาพในการที่จะปรับเปลี่ยนได้ด้วยตนเอง

7.6 รูปแบบใหม่ของศิลปะที่ห่างไกลจากพลังกลไกตลาด

โครงการโบราณคดีที่สูง ในอำเภอปางมะผ้า (ซึ่งโครงการฯได้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นครั้งคราว ในฐานะของเครือข่าย) เป็นกรณีตัวอย่างที่ทำให้เห็นชัดว่า งานศิลปะที่อยู่ห่างจากการตลาด สามารถสร้างนวัตกรรมและคุณภาพได้สูง ผลงานมีน้ำหนักกระแทกใจและฝังใจผู้รับ โดยเฉพาะต่อชุมชนเจ้าของพื้นที่เอง และผู้รับโดยทั่วไปที่มีโอกาสได้สัมผัสงานสร้างสรรค์ในลักษณะนี้ และแม้แต่เยาวชนในชุมชน ซึ่งห่างไกลจากประสบการณ์ของศิลปะร่วมสมัยและศิลปะนานาชาติ ก็เกิดความประทับใจและพยายามสานต่อบทเรียนทางศิลปะของตนเอง ในส่วนของกิจกรรมสังคีตศิลป์ ทั้งชาวบ้านและเยาวชนในพื้นที่สามารถสร้าง “ทิวทัศน์” กับศิลปิน ได้อย่างผู้ที่มีสถานภาพเท่าเทียมกัน เป็นทั้งการเปิดชุมชนและนำชุมชนภายนอกเข้ามาสัมผัสกัน ศิลปินเองก็ไม่เคยได้มีโอกาสใกล้ชิดกับชีวิตในชุมชน และภูมิทัศน์อันยิ่งใหญ่ของแหล่งโบราณคดีมาก่อน จึงเกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เกิดการข้ามพรมแดนพื้นที่เชิงวัฒนธรรม และข้ามกาลเวลา (พื้นที่โบราณคดีปางมะผ้า มีอายุหลายพันปี) การนำศิลปินหลายสาขาเข้าไปสร้างงานศิลปะที่มีเสรีทางความคิดและจินตนาการ พ้นจากกลไกของการตลาด จึงเป็นการเชื่อมโยงโดยไม่ครอบงำ ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และสนองตอบทั้งต่อชุมชน ชาวบ้าน และตัวศิลปิน ผู้สร้างงาน นอกจากนี้ศิลปินหลายแขนงยังมีโอกาสได้สังสรรค์ พบปะสร้างความสัมพันธ์กัน โดยมีความยิ่งใหญ่ของแหล่งโบราณคดีเก่าแก่หลายพันปี เป็นจุดเชื่อมโยงโดยไม่ครอบงำ การสร้างงานไม่กำหนดทั้งรูปแบบและแนวคิด เป็น ส่งผลสืบเนื่องไปถึงประเด็นการวิจารณ์ผลงานที่ปลอดจากกลไกการตลาด ธุรกิจ และแนวคิดทางทฤษฎีศิลปะ ซึ่งในบางกรณี

แนวคิดทฤษฎีก็อาจขาดประสบการณ์การสัมผัสโลกจริง ชุมชนจริง และผู้รับงานศิลปะตัวจริง

ในกรณีความร่วมมือระหว่างโครงการฯ กับโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า ถือว่าเป็นการเชื่อมโยงกับเครือข่ายที่มีผลสูงทั้งในแง่การขยายขอบเขต การรวบรวมข้อมูลของโครงการ ขยายพื้นที่ (ทั้งพื้นที่จริงและพื้นที่จินตนาการ) ขยายกลุ่มผู้สร้าง ผู้รับ/ผู้วิจารณ์ และทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสพาตัวเองออกพ้นแวดวงจำกัดเดิม และมีทัศนวิสัยที่กว้างไกลขึ้น ดังเช่น ผู้วิจัยสาขาสังคมศิลปะซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางดนตรีไทย เกิดความสนใจที่จะนำการวิจัยและการแสดงดนตรีในการจัดนิทรรศการของโครงการนี้ มาเป็นประเด็นในการศึกษาชนและลักษณะความร่วมมือของการแสดงดนตรีไทยในปัจจุบัน

เช่นเดียวกับความร่วมมือระหว่างผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ กับโครงการกิจกรรมนักอ่านและนักเขียนของสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย ทำให้เกิดการประสานความรู้ความคิดและประสบการณ์ ระหว่างนักเขียนอาชีพที่สร้างประสบการณ์จากการทำงานจริง กับนักวิชาการวรรณกรรม / นักวิจารณ์ ทั้งสองฝ่ายต่างได้รับความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น และสามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้สนใจการอ่านการเขียนที่เป็นคนรุ่นใหม่ได้ดีขึ้น

7.7 จากโลกลายลักษณ์สู่โลกเสมือนจริง

การถ่ายโอนระหว่างชนบททั้งหลายซึ่งเริ่มต้นด้วยมุขปาฐะผ่านจากลายลักษณ์ไปสู่โลกเสมือนจริง เยาวชนรุ่นใหม่อาจจะมีประสบการณ์ที่ผูกอยู่เฉพาะโลกเสมือนจริง หากมีประสบการณ์ที่ผ่านมาจากโลกทั้งสาม ได้แก่ มุขปาฐะ ลายลักษณ์ และเสมือนจริง หรือให้คนที่จัดเจนอยู่ในประสบการณ์ทั้งสามโลกได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน และสร้างความมั่งคั่งให้แก่กัน การวิจารณ์จะเจริญรุ่งเรืองมากกว่าการที่จะไปผูกตัวอยู่กับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง

ในประเด็นของกรณีศึกษาพื้นที่อินเทอร์เน็ต สิ่งที่เป็นที่น่าวิตก คือ การโหยหาที่จะแสดงออก และในโลกไซเบอร์ที่มีการแสดงออกได้อย่างเสรี ไร้ขอบเขต ไร้พรมแดน และอาจไร้กติกา จนในที่สุดการแสดงออกนั้นอาจทำให้ไม่มีความสำนึกในเรื่องของตัว **सार** แต่กลับไปหลงเสน่ห์ของตัว **สือ** เมื่อหลงเสน่ห์ของตัวสือและตัวสารไม่มีความสำคัญ ก็เกิดปัญหาเรื่องคุณภาพ แต่หากยังมีความสนใจในตัวสารและตัวสือ และความพยายามในการหาความสมดุลระหว่างตัวสารกับตัวสือ จะสามารถใช้ตัวสือสมัยใหม่ให้เป็นประโยชน์เพื่อจะสื่อสารเรื่องที่สำคัญ และสามารถสร้างความประทับใจได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน

โลกเสมือนจริงเป็นประสบการณ์หุติยภูมิที่ทำให้เกิดความตื่นเต้นดีใจ เสมือนหนึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่ไม่มีประสบการณ์หุติยภูมิมาก่อน แต่ความจริง หนังสือก็คือประสบการณ์หุติยภูมิ ในสังคมอารยะคนจะสร้างประสบการณ์หุติยภูมิที่มีความเข้มข้นของอารมณ์ และมีความลุ่มลึกในทางความคิดที่มีคุณค่าไม่ด้อยไปกว่าชีวิตจริง วรรณกรรมที่ดี นวนิยายที่ดี บทกวีที่อ่านแล้วซาบซึ้งประทับใจ กระตุ้นสัญชาตญาณใฝ่ดี ประสบการณ์หุติยภูมิย่อมมีค่าในเรื่องของการศึกษา ไม่ด้อยไปกว่าคนที่ได้รับประสบการณ์จริง สังคมอารยะคือสังคมที่ไม่ถือว่าโลกแห่งหุติยภูมินั้นด้อยคุณค่ากว่าโลกแห่งปฐมภูมิ แต่ทำอย่างไรจะพัฒนาโลกของหุติยภูมินี้ให้เป็นโลกที่มีคุณลักษณะสามประการ คือ **หนึ่ง สร้างความหฤหรรษ์ สอง เจริญใจ และสาม ประเทืองปัญญา** ในแง่นี้ จึงไม่จำเป็นเสมอไปที่ศิลปะจะเป็นสิ่งที่เราจับต้องได้ สังคมอารยะคือสังคมซึ่งงานศิลปะกระตุ้นจินตนาการ โดยคิดว่าผู้ที่ใช้จินตนาการของตนไปในทางที่ถูกที่ควร หรือกระบวนกรทางการศึกษาที่กำกับให้เกิดการใช้จินตนาการไปในทางที่ถูกที่ควร นั่นคือ กระบวนการขัดเกลาทางวัฒนธรรม

8. ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาที่สืบเนื่องมาจากการวิจัยในโครงการที่ดำเนินมาก่อนหน้านี้ คือ ข้อมูลตัวบทวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรมีปริมาณลดน้อยลงยิ่งกว่าเดิม พื้นที่ของสื่อสิ่งพิมพ์ที่เคยเป็นพื้นที่กลางในการเผยแพร่บทวิจารณ์เกือบจะไม่มีปรากฏในกลุ่มของนิตยสาร นอกจากนี้มีอยู่บ้างเป็นครั้งคราวในนิตยสารที่เน้นเนื้อหาทางด้านวรรณกรรมบันเทิงประเภทนวนิยาย แต่ก็ไม่มีบทวิจารณ์ที่มีศักยภาพสูงในการสร้างความสนใจ หรือเปิดประเด็นที่ทำให้เกิดการถกเถียง

โต้ตอบ อย่างไรก็ดี มีนิตยสารบางฉบับที่กำหนดแนวเนื้อหาในการวิจารณ์ โดยเฉพาะวิจารณ์วรรณกรรม คือนิตยสาร “อ่าน” และนิตยสาร “อันเดอร์กราวนด์” ซึ่งผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ก็ได้ศึกษาเนื้อหาบทวิจารณ์เท่าที่มีอยู่ทั้งหมด นอกจากนี้มีคอลัมน์วิจารณ์วรรณกรรมและวิจารณ์การแสดงละครเวที บ้าง เป็นครั้งคราว (ในขณะที่คอลัมน์วิจารณ์ภาพยนตร์มีพื้นที่เพิ่มขึ้นในนิตยสารบางเล่ม และมีคอลัมน์วิจารณ์ภาพยนตร์เปิดขึ้นใหม่ด้วย) ผู้วิจัยทั้ง 4 สาขาได้เสนอปัญหานี้ตรงกัน และแม้จะได้ขยายขอบเขตการรวบรวมข้อมูลเอกสารออกไปในกลุ่มสิ่งพิมพ์ประเภทสุจิตร์งานนิทรรศการศิลปะและการแสดงงานศิลปะ รวมทั้งผลงานด้านศิลปะการแสดง และสิ่งพิมพ์อื่นๆ ก็นับว่ายังมีปริมาณข้อมูลน้อย นอกจากในสาขาวรรณกรรม ที่ผู้วิจัยเลือกวิเคราะห์นักเขียนที่มีผลงานแพร่หลายมาเป็นเวลานานพอสมควร จึงทำให้มีบทวิจารณ์ในปริมาณที่พอเพียงจะนำมาวิเคราะห์ได้

การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ที่มุ่งสำรวจและเสาะหาผลงานวิจารณ์ในรูปแบบต่างๆ และที่ปรากฏในพื้นที่ต่างๆ จึงเหมาะสมกับความเป็นจริงในปัจจุบัน โดยเฉพาะการสำรวจพื้นที่อินเทอร์เน็ต เว็บไซต์ เว็บล็อก ทำให้ได้พบว่า พื้นที่ใหม่นี้มีทั้งศักยภาพในเชิงขอบเขต และในเชิงความเป็นเสรี ที่เปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถใช้พื้นที่นี้ได้อย่างอิสระ ในการสร้างงานและแสดงความคิดเห็นในส่วนของผู้รับและผู้วิจารณ์ แม้กระนั้น ยังพบว่า ข้อมูลที่เป็นบทวิจารณ์หรือการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ก็ยังมีปริมาณไม่มากนักในกรณีของสาขาสังคีตศิลป์ ทัศนศิลป์ และศิลปะการแสดง เมื่อเทียบกับสาขาวรรณศิลป์ แต่จากการวิเคราะห์ของผู้วิจัย ก็ชี้ให้เห็นว่า เป้าหมายในการสำรวจพื้นที่ใหม่ และมองหารูปแบบใหม่ของการวิจารณ์นั้น ไม่ไร้ผล หากแต่จำเป็นต้องใช้เวลาในการศึกษาต่อไปอีก จึงจะสามารถรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่ใหม่นี้ได้อย่างละเอียดและสมบูรณ์

ในแง่ของการวิจารณ์มุขปาฐะ ซึ่งเคยถือว่ามีคามเข้มแข็งมากกว่าการวิจารณ์ลายลักษณ์นั้น พบว่ามีปริมาณลดน้อยลงเช่นกัน เช่น การจัดประชุมวิชาการ สัมมนาวิชาการ การอภิปราย และการบรรยายต่าง มักไม่มีการแสดงทัศนะเชิงวิจารณ์ หรือไม่มีเนื้อหาส่วนที่เป็นการวิจารณ์ ดังที่ปรากฏอยู่ในการรายงานของสาขาต่างๆ ส่วนกรณีของการวิจารณ์ดนตรีร่วมสมัยในรายการโทรทัศน์ที่เป็นกรณีศึกษา และการวิจารณ์ในกรณีศึกษาของศิลปะการแสดง ก็พบว่าลักษณะการวิจารณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ยังไม่มีคุณภาพที่น่าพึงพอใจ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลไกของธุรกิจระบบทุนนิยม และการตลาด เข้ามาครอบงำ ทำให้การวิจารณ์ในพื้นที่ดังกล่าวเป็นไปตาม “บท” หรือตาม “ใบสั่ง” มากกว่าจะเป็นการวิจารณ์ที่ใช้หลักวิชาและเอาจริงเอาจังในการเสนอทัศนะ นี่คือประเด็นที่จะต้องศึกษาด้วยสังคมศาสตร์การวิจารณ์

แม้การสำรวจข้อมูลการวิจารณ์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตจะพบว่ามีข้อมูลและลักษณะของพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงอย่างน่าสนใจก็ตาม ความเป็นสังคมนิรนามและพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงเร็ว รวมทั้งมีการแก้ไข การปรับ การลบ และการคัดลอกข้อมูลต่างๆ และถ่ายทอดออกมาอย่างรวดเร็ว ทำให้ทั้งตัวข้อมูลและแหล่งอ้างอิงมีความเคลื่อนไหวแปรเปลี่ยนตลอดเวลา การศึกษาข้อมูลในพื้นที่นี้จึงจำเป็นต้องใช้เวลา ต้องติดตามอย่างต่อเนื่อง และต้องมีผู้ทำงานที่จะติดตาม เก็บรวบรวม และวิเคราะห์ พร้อมทั้งสืบค้นข้อมูลประกอบต่างๆ เป็นจำนวนมากพอ หรือทำงานโดยตรงในการนี้ ในขณะที่ผู้วิจัยส่วนมากหรือเกือบทั้งหมดไม่สามารถจะใช้เวลาในการติดตามความเคลื่อนไหวในโลกไซเบอร์ได้มากพอ

ในประเด็นหลังนี้ กรณีศึกษาระเบียบวิธีทางสังคมศาสตร์การวิจารณ์ในการศึกษาการสร้างวรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ต มีข้อที่แตกต่างจากสาขาอื่นๆ คือ มีปริมาณข้อมูลในอินเทอร์เน็ตสูงมาก ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องคัดสรรข้อมูลบางส่วนมาศึกษาเท่าที่จะทำได้ รวมทั้งการเข้าร่วมและการจัดกิจกรรมบางลักษณะ เช่น สัมภาษณ์บุคคลในวงการวรรณกรรมออนไลน์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการและสามารถยืนยันความถูกต้องหรือสืบค้นแหล่งที่มา แหล่งอ้างอิงของข้อมูลได้ ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ที่ต่างจากสาขาอื่นๆ อย่างตรงกันข้าม และข้อมูลที่ได้จากกลุ่มกรณีศึกษาฯ นี้ ยังช่วยในการสืบค้นแหล่งข้อมูลให้แก่สาขาอื่นๆ ด้วย

อึ้ง ในการเสนอร่างรายงานการวิจัยต่อที่ประชุมคณะกรรมการกำกับทิศทาง เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2553 เพื่อขอความคิดเห็นและข้อเสนอแนะก่อนส่งรายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์นี้ คณะกรรมการฯ ได้มีข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่น่าสนใจ สรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้ คือ

1. การแสวงหารูปแบบการสร้างและการวิจารณ์ศิลปะในพื้นที่ใหม่ มีข้อค้นพบที่น่าสนใจ ควรแสวงหาวิธีและหนทางที่จะนำชุดความรู้เดิม (หรือองค์ความรู้เดิมในชนบทย่อย) ซึ่งเชื่อว่ามีคุณภาพและทำให้เข้าใจศิลปะได้อย่างลึกซึ้งนั้น มาเชื่อมต่อกับเวทีของมหาชนในโลกเสมือนจริงหรือโลกของมหาชนส่วนใหญ่ในขณะนี้ การศึกษาในประเด็นนี้อาจทำให้เข้าใจชัดเจนขึ้นถึงความหมายของแนวคิดประชานิยม (concept of popularity) ตลอดจนรากฐานของสุนทรียภาพแบบประชานิยม ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า คณะกรรมการกำกับทิศทางเห็นด้วยว่าข้อเสนอแนะโครงการสืบเนื่อง (รายละเอียดตาม ข้อ 9 ของรายงานนี้) มีลักษณะเป็นงานบุกเบิก และเหมาะสมที่จะดำเนินการต่อไปในอนาคต

2. แนวทางการวิจัยของโครงการฯ ซึ่งใช้วิธี “ทำไป เรียนไป” และมุ่งสังเกตข้อค้นพบทั้งจากต้นทางปลายทาง และ “รายทาง”⁸ นั้น น่าสนใจและเหมาะสมกับลักษณะของโจทย์การวิจัยของโครงการฯ ดังเช่นข้อค้นพบเรื่อง “ตัวกลาง” และพื้นที่เสรีของโลกเสมือนจริง เมื่อเกิดมีศิลปะนวัตกรรมขึ้นในสังคมร่วมสมัย การพินิจพิจารณาและสังเคราะห์ข้อสังเกตและข้อค้นพบต่างๆ ในระหว่างช่วงการทำงาน จะทำให้สามารถตอบคำถามของโจทย์วิจัยได้ชัดเจนและเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น

3. ในประเด็นของสังคมศาสตร์การวิจารณ์ โครงการฯ ได้คำตอบตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ในขั้นหนึ่งแล้ว และมีข้อสังเกตว่า ระเบียบวิธีทางสังคมศาสตร์นั้น เน้นเรื่องบริบทด้วย ซึ่งในที่นี้คือ สังคมที่แวดล้อมการสร้างและการรับ/การวิจารณ์งานศิลปะทั้ง 4 สาขา รวมทั้งงานศิลปะในพื้นที่โลกไซเบอร์ โครงการฯ จึงน่าจะต้องขยายบริบทจากวงของผู้สร้าง ผู้รับ/ผู้วิจารณ์ รวมทั้งตัวกลาง ไปสู่บริบทของสังคมใหญ่ และในกรณีนี้ แนวคิด / ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์บางสาขา เช่น สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา อาจช่วยชี้ทางในการศึกษาได้ในบางส่วน

จากการสรุปข้อสังเคราะห์ผลการวิจัยดังกล่าว คณะผู้วิจัยพบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจและมีคุณค่าเพียงพอที่จะดำเนินการวิจัยสืบเนื่อง ในการติดตามวัฒนธรรมการวิจารณ์ในพื้นที่โลกไซเบอร์ หลังจากที่ได้ศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมการวิจารณ์มุขปาฐะและการวิจารณ์ลายลักษณ์มาแล้วในการวิจัยก่อนหน้านี้

9. ข้อเสนอแนะในอนาคต

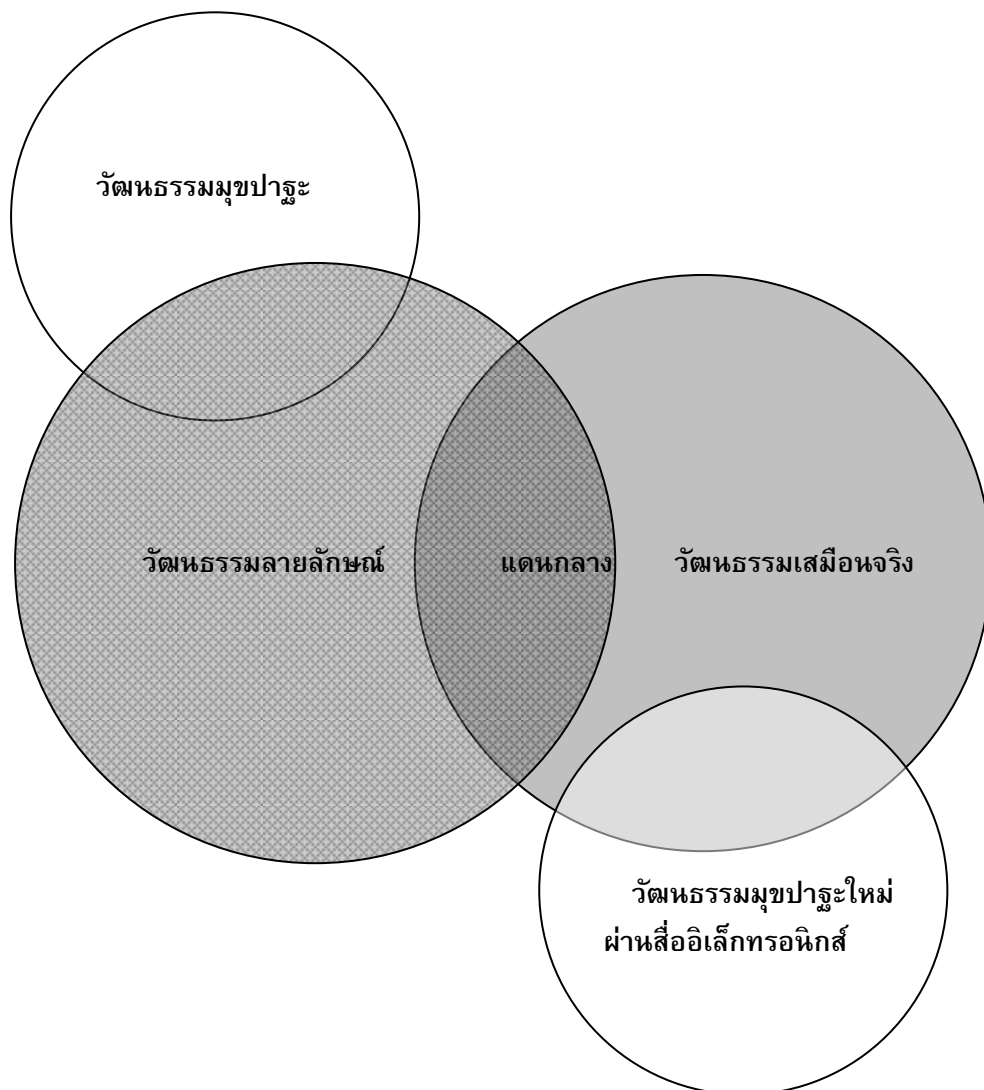
“การวิจารณ์ศิลปะ : รอยต่อระหว่างวัฒนธรรมลายลักษณ์กับวัฒนธรรมเสมือนจริง” (ข้อเสนอโครงการสืบเนื่อง)

ความเข้าใจทั่วไปที่ว่าวัฒนธรรมลายลักษณ์เป็นโลกของอดีต และวัฒนธรรมเสมือนจริงเป็นโลกของปัจจุบันและอนาคต อาจทำให้เกิดข้อขัดแย้งทั้งในด้านของชีวิตทัศน์และในด้านของพฤติกรรมสังคม โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ภาค 1 และภาค 2 ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อเด่นและข้อด้อยของวัฒนธรรมลายลักษณ์ในรอบของสังคมปัจจุบัน และโครงการ “การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้ด้านสังคมศาสตร์การวิจารณ์” ได้พยายามที่จะศึกษาสภาพความเป็นไปและศักยภาพของวัฒนธรรมใหม่ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “วัฒนธรรมเสมือนจริง” การวิจารณ์ศิลปะเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีบทบาทอยู่ในกระแสวัฒนธรรมทั้งสอง อาจมีความเข้าใจผิดว่า ผู้ที่ผูกอยู่กับโลกเสมือนจริงมีความสุขกับเสรีภาพอันไร้ขอบเขต แต่ความจริงปรากฏว่า สมาชิกของโลกใหม่จำนวนไม่น้อยที่เขียนงานวรรณกรรมทางอินเทอร์เน็ตเกิดความสำนึกในสภาพหลักลอยของตน และโยยหา

⁸ ศาสตราจารย์ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ เป็นผู้ใช้คำนี้ เพื่อเตือนให้ระลึกถึงความสำคัญของข้อสังเกตหรือความรู้ที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำงานวิจัย โดยไม่มุ่งมองแต่เฉพาะเป้าหมายที่ตั้งไว้ และ/หรือคำตอบในขั้นสุดท้ายของการทำงาน

กฎเกณฑ์ที่จะเกะยิด รวมทั้งต้องการความช่วยเหลือในการวิจารณ์งานจากผู้รู้ (ซึ่งก็ย่อมจะต้องเป็นผู้ที่เติบโตมากับวัฒนธรรมลายลักษณ์) เมื่อพิจารณาโดยต่องแท้แล้วก็มีทางเป็นไปได้ว่า การวิจารณ์อาจจะเป็นตัวช่วยสมานวัฒนธรรมทั้งสองเข้าหากันได้ ทั้งนี้ เพราะมีกลุ่มคนจำนวนหนึ่งซึ่งอยู่ใน “แดนกลาง” อันเป็นรอยต่อระหว่างวัฒนธรรมทั้งสอง ซึ่งสามารถที่จะใช้ศักยภาพของทั้งสองกระแสในการสร้างงานวิจารณ์ที่มีคุณภาพอันจะยังประโยชน์ให้แก่สังคมได้

โครงการวิจัยนี้มุ่งที่จะหาข้อสรุปรวมที่ว่าด้วยลักษณะของการวิจารณ์ลายลักษณ์ และศึกษาโอกาสใหม่ซึ่งโลกเสมือนจริงเปิดให้แก่การพัฒนาการวิจารณ์ รวมทั้งนำกรณีตัวอย่างของผู้ที่อยู่ในแดนกลางมาวิเคราะห์ เพื่อแสวงหาแนวทางในการปรับการวิจารณ์ให้เป็นตัวกระตุ้นปัญญาให้แก่สังคมได้ ทั้งนี้ จะมีการทดลองสร้าง “คลินิกการวิจารณ์” ขึ้นมา โดยอาศัยความร่วมมือจากผู้ที่มีความชัดเจนในด้านของการวิจารณ์มาให้คำแนะนำต่อศิลปินและนักวิจารณ์ เป็นการตอบสนองความต้องการโดยเฉพาะของผู้ที่อยู่ในโลกเสมือนจริง ผลของการวิจัยน่าจะนำไปสู่การชี้ทางที่เป็นรูปธรรมสำหรับอนาคตที่มีนัยทางการศึกษาสูงมาก เป็นการนำอดีตกับปัจจุบันมาประสานกันเพื่อชี้ทางไปสู่อนาคต

ภาคผนวก 1

มโนทัศน์หลัก

เจตนา นาควัชระ

ร่วมสมัย

มโนทัศน์นี้ในขั้นต้นบ่งบอกช่วงเวลาว่าศิลปิน ศิลปะ หรืองานศิลปะดำรงอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับกลุ่มผู้รับ กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือสังคมใดสังคมหนึ่ง ช่วงเวลาดังกล่าวอาจสั้นหรือยาวแล้วแต่กรณี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรอบการยอมรับของผู้รับ ซึ่งในบางครั้งอาจครอบคลุมช่วงเวลาที่ยาวนานถึง 2-3 ชั่วคนได้ นัยที่สำคัญก็คือความพ้องกันของช่วงเวลาเอื้อต่อการสื่อความระหว่างผู้สร้างกับผู้รับ หรือเอื้อต่อการสร้างและรับประสบการณ์ทางความคิด และ/หรืออารมณ์ความรู้สึกโดยผ่านงานสร้างสรรค์ทางศิลปะ ในอีกมิติหนึ่งอาจสังเกตได้ว่าวงการศิลปะในช่วงเวลาดังกล่าว มีทิศทางอุดมการณ์ หรือกระบวนทัศน์ร่วมอันเป็นที่ยอมรับของทั้งผู้สร้างและผู้รับ โดยทั่วไปมโนทัศน์นี้ไม่มีลักษณะของการประเมินคุณค่า แต่ก็เสี่ยงไม่ได้ที่จะได้รับการนำไปใช้ในการสนับสนุน "กระแสหลัก" ของพัฒนาการทางศิลปะในช่วงใดช่วงหนึ่ง

เป็นอาชีพ - มืออาชีพ (professional)

ในด้านศิลปะ การกล่าวหาว่าผู้สร้างสรรค์ผู้ใดเป็นศิลปินอาชีพ หรือมืออาชีพ มีลักษณะเป็นการประเมินคุณค่าว่าศิลปินผู้นั้นมีความสามารถในระดับสูง การกล่าวถึงมาตรฐานในลักษณะดังกล่าวเชื่อมโยงกับแนวคิดที่ว่า เขาผู้นั้นทุ่มเทแรงกายแรงใจให้กับกิจการสร้างสรรค์อย่างเต็มที่ ในอีกมิติหนึ่ง ศิลปินที่สร้างผลงานที่มีคุณภาพย่อมได้รับการยอมรับจากสังคม และได้รับค่าตอบแทนที่เหมาะสมจนสามารถยึดการสร้างสรรคเป็นอาชีพได้ ถึงอย่างไรก็ตาม การใช้หลักเศรษฐศาสตร์มาอธิบายมโนทัศน์นี้แต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่พะวงถึงความสามารถในการสร้างสรรค์ และคุณภาพหรือคุณค่าของผลงานจัดได้ว่าเป็นการมองพลาดเป้า

สมัครเล่น (amateur)

รากศัพท์ภาษาฝรั่งเศส "amateur" มาจากคำกริยาภาษาละติน "amāre" แปลว่ารัก ผู้เป็น amateur คือผู้รัก หมายความว่าเพราะรักจึงสมัครเข้ามาประกอบกิจทางศิลปะ มโนทัศน์นี้มุ่งเน้นความสมัครใจอันเป็นแรงหนุนให้เกิดการสร้างสรรคที่เป็นอิสระ ปราศจากพันธะใดๆ อันอาจรวมถึงความจำเป็นในการหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องด้วยการสร้างงาน ในความเป็นจริง ผู้รักสมัครเล่นนั้นแม้จะประกอบกิจอื่นเป็นงานหลัก แต่ก็อาจสร้างงานที่มีคุณค่าขึ้นมาได้ มักจะมีการอ้างตัวอย่างของประมุขของชาติ เช่น ร.2 ผู้ทรงมีพระปรีชาญาณในทางศิลปะหลายแขนง หรือ พระเจ้า Frederick the Great ผู้ทรงเป็นนักดนตรีสมัครเล่นที่โดดเด่น ในสังคมประเพณี ไม่ว่าจะเป็นระดับราชสำนัก หรือระดับชาวบ้าน เส้นแบ่งระหว่างความเป็นมืออาชีพ กับความเป็นผู้รักสมัครเล่นไม่ชัดเจน แต่ก็เป็นความเสี่ยงไม่ได้ที่ในยุคหลังจะมีการใช้มโนทัศน์ว่า "มืออาชีพ" กับ "มือสมัครเล่น" ไปในทางเปรียบเทียบด้านความสามารถ ซึ่งในกรณีหลังนี้ คำว่า "มือสมัครเล่น" จะตรงกับคำว่า "amateurish" มากกว่า "amateur"

วาทะวิจารณ์

เป็นปรากฏการณ์ที่มีมานานแล้วในวงการอุดมศึกษาไทย (ดู บทความของ จ.น. เรื่อง "เหลียวหน้าแลหน้าอนาคตอุดมศึกษาไทย" [2531] ในหนังสือ เพื่อความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ [2532] หน้า 682) หมายถึงการรับความรู้และทฤษฎีจากตะวันตกมาใช้โดยไม่รู้จักย่อย คิดต่อ และคิดใหม่ คำว่า "วาทะวิจารณ์" เลียนเสียงชื่ออำเภอ

“วารินชำราบ” จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งหมายถึงน้ำที่ซึมซับมา “วารินชำราบ” คือกระบวนการซึมซับด้วยวิธีการของสิ่งซึ่งชอบเลียนแบบมนุษย์ การใช้คำว่า “วารินชำราบ” ในเชิงวิชาการเป็นการช่วยเตือนสติวงวิชาการไทยด้วยความเป็นมิตรว่า นักวิชาการไทย(โดยเฉพาะผู้ที่จบบัณฑิตศึกษาจากตะวันตกในยุคหลัง)ยังทำตัวเป็นศิษย์ที่อ่านสอนง่ายของวงวิชาการตะวันตกมากเกินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์นั้น นักวิชาการไทยจำนวนมากทำได้แต่เพียงหาข้อมูลไทยไปยืนยันทฤษฎีตะวันตก การคิดเป็นทฤษฎีจึงยังไม่เกิดขึ้น เพราะความหมกมุ่นในเรื่องทฤษฎีเป็นไปในรูปของการนำทฤษฎีของนักคิดหรือสำนักคิดตะวันตกต่าง ๆ มาถ่ายทอดเปรียบเทียบ หรือโต้แย้งกันเท่านั้น อันที่จริงนักวิชาการไทยในรอบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้สัมผัสประสบการณ์จากการศึกษาค้นคว้าวิจัย (อันรวมถึงประสบการณ์ “สนาม”) มากพอที่จะสกัดทฤษฎีออกมาจากประสบการณ์เหล่านั้นได้ ข้อเสนอที่ว่าด้วย “การสร้างทฤษฎีจากแผ่นดินแม่” เป็นเพียงแนวทางหนึ่งที่สามารถทำได้

วัฒนธรรมอัมพวา

อัมพวา หลังเสียกรุงครั้งที่ 2 ในยุคกรุงธนบุรี เป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากกรุงเก่า หลอมเข้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านผู้ประกอบการสมัยใหม่ด้วยเกษตรกรรมและบ่มเพาะการสร้างสรรค์งานศิลปะสาขาต่าง ๆ ไปพร้อมกันด้วย การก่อตั้งเมืองหลวงใหม่และราชวงศ์ใหม่ เป็นการฟื้นตัวทางวัฒนธรรมที่ได้รับแรงหนุนจากอัมพวา ความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมในยุคต้นรัตนโกสินทร์ อันจะเห็นได้จากงานศิลปะอันทรงคุณค่าที่มีการสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 2 ซึ่งประสูติที่อัมพวาในฐานะสามัญชน เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า วัฒนธรรมพื้นบ้านกับวัฒนธรรมราชสำนักสองทางให้แกกัน **ความสัมพันธ์แนวนอน**จึงเป็นลักษณะเด่นของการหลอมรวมนี้ การกล่าวถึง “วัฒนธรรมอัมพวา” ในเชิงวิชาการจึงเท่ากับเป็นการบ่งบอกถึง “กระบวนทัศน์” (paradigm) หนึ่งที่ชี้ให้เห็นความแข็งแกร่งของวัฒนธรรมไทยที่ฟื้นตัวจากความล่มสลายในทางกายภาพ และในทางการเมืองได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว ศิลปะจากแผ่นดินแม่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตแนวคนธรรมดาสามัญที่สามารถปรับตัวเข้าสู่บริบทอื่นเช่นราชสำนักได้ทุกเมื่อ มรดกทางวัฒนธรรมจากอัมพวายังมีบทบาทอันสำคัญอยู่ในยุคปัจจุบัน เช่นในกรอบของสังคีตศิลป์

ทฤษฎีจากแผ่นดินแม่

การสัมผัสประสบการณ์จากการที่ได้สัมผัสกับงานศิลปะที่อยู่ใกล้ตัวอันเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน เมื่อได้รับแรงหนุนจากความสามารถในการครุ่นคิดพินิจ เป็นชนวนที่จุดประกายให้เกิดการคิดเป็นทฤษฎีจากรากฐานของศิลปะไทยและชีวิตไทย ตัวอย่างที่สกัดได้จากประสบการณ์เหล่านี้ เช่น “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” อันมีนัยที่ว่าด้วยความเป็นผู้หน้าที่แท้จริงโดยมีต้องแสดงตัวอย่างเปิดเผย แม้จะเป็นข้อสรุปรวมจากปฏิบัติการทางดนตรีไทย ก็อาจมีลักษณะเป็นสากลพอที่จะช่วยอธิบายปรากฏการณ์ในศิลปะแขนงอื่น พฤติกรรมทางสังคม ตลอดจนประสบการณ์จากวัฒนธรรมของชาติภาษาอื่นด้วย การพัฒนาทฤษฎีจากแผ่นดินแม่จึงเป็นกลไกในการปรับดุลทางวิชาการซึ่งในปัจจุบันยังตกอยู่ในวังวนของการถูกรอรับในลักษณะของ “วารินชำราบ” อยู่มาก

ความรู้สู่สาธารณะ

ด้วยภาวะกดดันและบีบคั้นบางประการอันเป็นผลมาจากความจำเป็นที่ต้องทำสงครามเป็นเวลาหลายศตวรรษ สังคมไทยโบราณจึงเสี่ยงไม่ได้ที่จะต้อง “หวงวิชา” เอาไว้ปกป้องตนเองมิให้ตกไปอยู่ในมือของอริราชศัตรู ไม่ช้าไม่นานพฤติกรรมของการ “หวงวิชา” ก็กลายมาเป็นการปกป้องผลประโยชน์ของกลุ่มและพวกพ้อง แล้วถ้าย้อนมาสู่วงการศิลปะด้วย ในอีกด้านหนึ่ง กระบวนการกล่อมเกลางานทางศาสนาที่ดำเนินไปในรูปของการเผยแพร่พระธรรมก็ก่อให้เกิดความสำนึกในเรื่องของ “วิทยาทาน” อันจะยังประโยชน์ให้แก่คนหมู่มาก ผู้นำไทยที่เปี่ยมด้วยปัญญาจึงมีพลังที่จะปรับกระบวนการของธรรมมาสู่การถ่ายทอดความรู้ในทางโลกพร้อมกันไปด้วย รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเป็นผู้จัดการความรู้ (knowledge manager) ที่สำคัญยิ่ง เพราะทรงโปรดให้มีการรวบรวมความรู้ในสาขาต่างๆ และจาก

แหล่งต่างๆ บันทึกลงไว้อย่างเป็นระบบ ดังที่รู้จักกันในรูปของ “จารีกวดโพธิ์” ซึ่งมีผู้เรียกว่าเป็น “มหาวิทยาลัยบนแผ่นศิลา” ความรู้จึงมิได้เป็นของหวงที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลยึดเป็นเจ้าของ แต่เป็นสมบัติ “สาธารณะ” ที่ประชาชนทุกผู้ทุกนามมีสิทธิเข้าถึง (โดยต้องผ่านเงื่อนไขเบื้องต้นของการอ่านออกเขียนได้ [literacy] เสียก่อน) พระมหากษัตริย์ในกรณีนี้มิใช่ผู้มีบุญญาธิการที่โปรยทานมาให้ประชาชน แต่ทรงทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการสั่งสมและรวบรวมความรู้จากประชาชนมามอบให้กับประชาชนด้วย นั่นคือวิญญานประชาธิปไตยแบบไทยซึ่งมีมาก่อนการประดิษฐ์คำว่า “ประชาธิปไตย” ขึ้นเสียอีก (เรียกเป็นภาษาตะวันตกได้ว่า “*democracy avant la lettre*”)

วิถีของทุนนิยมที่เข้ามารอบครองโลก –รวมถึงประเทศไทย- ในยุคหลังที่ใช้มาตรการทางกฎหมายคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ด้วยลิขสิทธิ์และสิทธิบัตร นั้น จำเป็นจะต้องมีการซื้อขายสมเหตุสมผล โดยไม่ไปทำลายหลักการแห่ง “วิทยาทาน” อันเป็นความแข็งแกร่งของสังคมไทย อาจกล่าวได้ว่า ในบางกรณีโลกเสมือนจริงในยุคปัจจุบันเปิดพื้นที่และเปิดโอกาสให้มีการสั่งสม จัดการ และเผยแพร่ความรู้ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “วิทยาทาน”

ตลาด/การตลาดในแง่ของศิลปะ

ในโลกของศิลปะ “ตลาด” ในความหมายของพื้นที่อันเอื้อให้ผู้สร้างงานศิลปะออกแสดง เอื้อให้ผู้รับได้สัมผัสกับงานศิลปะต้นแบบ และเอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในรูปแบบต่างๆ นั้นหมายถึง **ประชาคมศิลปะ** ซึ่งมีกลไกทางวัฒนธรรมที่ผูกกระบวนกรซื้อ-ขายงานศิลปะเอาไว้กับหลักการของความรักที่มีต่องานศิลปะ ในสังคมแบบประเพณี ผู้สะสมงานศิลปะ อันรวมถึงผู้ที่มอบหมาย (commission) ให้ศิลปินสร้างงานศิลปะเป็นผู้ที่รักศิลปะ (เรียกเป็นภาษาตะวันตกว่า amateurs) แหล่งสะสมงานศิลปะ (collections) เป็นจำนวนไม่น้อยปรับตัวเป็นพิพิธภัณฑ์ศิลปะที่สาธารณชนเข้าชมได้ ในบางครั้ง รัฐก็อาสาเข้ามาลงทุนและเป็นผู้จัดการให้

ยุคใหม่ เป็นยุคของคนกลางที่เรียกร้องความเป็นมืออาชีพ (professionalism) มากขึ้น ภัณฑารักษ์ (curators) จึงมีบทบาทสูงขึ้น ซึ่งบางครั้งก็เป็นคุณ บางครั้งก็เป็นโทษ ขึ้นอยู่กับความสามารถในการจัดการ และความบริสุทธิ์ใจในการทำงาน ความรอบรู้ที่เกี่ยวกับศิลปะ และความชัดเจนในการจัดการเผยแพร่งานศิลปะ อาจแปรรูปไปเป็นธุรกิจได้ทุกเมื่อ การตลาด (marketing) ที่เข้ามาครอบงำชีวิตสมัยใหม่ในแทบทุกด้านจึงแทรกตัวเข้ามาในวงการศิลปะเช่นกัน งานศิลปะกลายเป็นสินค้า และพ่อค้าคนกลางที่มีความชัดเจนในการตลาดก็ย่อมจะสามารถหากำไรได้จากการซื้อขายงานศิลปะอันรวมถึงการปั่นราคาเช่นสินค้าอื่นๆ ประเด็นที่น่าสังเกตก็คือ ในขณะที่ธุรกิจทางศิลปะดำเนินไปอย่างคึกคัก (ซึ่งก็สร้างความมั่งคั่งให้แก่ศิลปินจำนวนหนึ่งด้วย) พิพิธภัณฑ์ศิลปะจำนวนมากในประเทศไทยเงียบเหงา ปราศจากผู้ชม ทั้งๆ ที่รัฐได้ลงทุนไปเป็นจำนวนมาก การตลาดจึงกลับเป็นอุปสรรคขัดขวางปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างกับผู้รับ เพราะการรับงานศิลปะหาได้ตั้งอยู่บนรากฐานของการรักงานศิลปะอีกต่อไปไม่

สุนทรียศาสตร์ในบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง

หลักการและหลักเกณฑ์ที่ว่าด้วยความงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความงามที่สถิตอยู่ในงานศิลปะนั้น เป็นข้อถกเถียงอันไม่รู้จบ ทั้งในกรอบของประชาคมศิลปะ และทั้งในสังคมทั่วไป แบบฉบับของความงามที่ยึดถือกันมาในทางศิลปะแบบประเพณีได้รับการท้าทายอย่างต่อเนื่อง จนถึงกับมีกลุ่มนักวิชาการที่กล่าวว่า เมื่อมีวิจิตรศิลป์ (the fine arts) ก็มีศิลปะที่ไม่วิจิตรอีกต่อไป (the no longer fine arts) ผู้ที่เดินสายกลางมักจะหาทางประนีประนอม โดยให้ข้อสรุปว่า หลักเกณฑ์ที่ว่าด้วยความงามนั้น ส่วนหนึ่งมีลักษณะเป็นสากล ไม่ผูกติดกับกาลเวลาและถิ่นที่ อีกส่วนหนึ่งผันแปรไปตามกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคม การที่จะกำหนดให้ชัดเจนว่าลักษณะใดเป็นสากล ลักษณะใดผันแปรได้ เป็นประเด็นของการถกเถียงอันไม่รู้จบของสุนทรียศาสตร์

ในระยะหลังนี้ วงการศิลปะเองแสวงหาเสรีภาพด้วยการหันหลังให้กับนิยามว่าศิลปะคืออะไร และความงามคืออะไร โดยเพ่งความสนใจไปที่ประเด็นของ **การสื่อสาร** ระหว่างผู้สร้างกับผู้รับ ความเปลี่ยนแปลงอันกว้างขวางและรวดเร็ว ทำให้งานศิลปะจำนวนหนึ่งสื่อสารโดยตรงกับมหาชนไม่ได้อย่างสมบูรณ์อีกต่อไป จึงต้องมีตัวกลางเข้ามาเป็น

ตัวกระตุ้นหรือช่วยการสื่อความ แต่เดิมหน้าที่นี้เป็นหน้าที่ของนักวิจารณ์ แต่ในระยะหลังนี้ ความแปลกแยกของมหาชนออกจากวงการศิลปะไปไกลถึงขั้นที่ต้องใช้กลไกทางการศึกษามาสร้างความเข้าใจ (อันรวมถึงความเข้าใจขั้นพื้นฐานที่มีต่องานศิลปะ) นักการศึกษาด้านงานศิลปะจึงเริ่มมีบทบาทสูงขึ้น และศิลปศึกษา (art education) ก็มีบทบาทสูงขึ้นเช่นกัน ดังตัวอย่างของการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ เมื่อเดิมเป็นหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์วิทยา (museology) มาบัดนี้จำเป็นต้องถ่ายโอนไปให้พิพิธภัณฑ์ศึกษา (museum education)

ศิลปินจำนวนหนึ่งไม่ต้องการที่จะพึ่งตัวกลาง จึงรับภาระในการอธิบายงานของตนเองด้วยตัวเอง ความสามารถในการใช้ภาษาเพื่อสื่อความของงานศิลปะ เสริมงานศิลปะ และทดแทนงานศิลปะ จึงเป็นสิ่งที่ศิลปินต้องพัฒนาขึ้นมา งานศิลปะที่มีได้สร้างด้วยภาษาก็จะต้องพึ่งพากรรมของเจ้าของงานในการสื่อสารกับมหาชน ทศนศิลป์ซึ่งแต่เดิมสื่อความผ่านจักรวาลประสาทโดยตรงกับมหาชน ก็จำต้องปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของยุคสมัย อันได้แก่การกระตุ้นความสนใจของผู้ชมด้วยการที่ศิลปินเลิกที่จะแฝงตัวอยู่เบื้องหลังผลงาน แต่กลับแสดงตัวอย่างเปิดเผยว่าเป็นผู้สร้างผลงานนั้นๆ ไม่ช้าไม่นานทศนศิลป์ก็กลายรูปไปเป็นศิลปะใคร่แสดง (performance art) ซึ่งดึงดูดความสนใจของผู้ชมด้วยวิธีการต่างๆ ที่สร้างความตื่นเต้นโดยอาจไม่จำเป็นต้องใช้ฝีมือในการสร้างงานเฉกเช่น ศิลปะการแสดง (performing arts) ดังเดิม เมื่อโลกเสมือนจริงเข้ามาครอบงำชีวิตของคนยุคใหม่ การสื่อสารอันหลากหลายและรวดเร็วทำให้ศิลปินต้องปรับตัวให้เข้ากับมหาชนยุคใหม่ ความประณีตแบบดั้งเดิม ความเชื่อมโยงกับองค์แห่งงานศิลปะ (repertoire) ซึ่งส่วนหนึ่งรู้จักกันในนามของงานที่ได้รับการยอมรับ (canon) ก็ถูกแทนที่ด้วยงานของศิลปินร่วมสมัยที่ไม่สนใจทั้งอดีต และไม่สนใจทั้งอนาคต ผลงานออกมาเพียงเพื่อจะสื่อสารและดึงดูดความสนใจของมหาชน ณ ขณะนี้ เมื่อมหาชนมีทางเลือกมาก การแข่งขันกันระหว่างศิลปินจึงมิใช่เป็นการแข่งขันกันในด้านของฝีมือ จินตนาการ และความลึกซึ้งในทางความคิดอีกต่อไป แต่เป็นโลกของการสร้างความตื่นเต้นด้วยวิธีการใดๆ ก็ได้ อันรวมถึงการเล่นกับศพ หรือการทำร้ายตัวเองจนถึงเลือดตกยางออก “สุนทรียศาสตร์แห่งการสวณอารมณ์” อันเป็นฐานของ “วัฒนธรรมระนาดทุ้ม” ไม่เป็นที่ยอมรับอีกต่อไป สุนทรียศาสตร์แห่งความตื่นเต้นพ้องกับทิศทางของการโฆษณาประชาสัมพันธ์ที่ก็เน้นความตื่นเต้น (sensationalism) เช่นกัน โดยอาศัยสื่อและเทคโนโลยีเป็นตัวหนุน ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่า สุตทางแห่งสุนทรียศาสตร์ที่วางอยู่นี้ ใด แต่การวิจารณ์ที่จะทำตัวเป็นพลังทางปัญญาให้แก่สังคมได้ ก็จำเป็นต้องสร้างพื้นที่และโอกาสให้กับตัวเองในการครุ่นคิดพินิจนี้ว่าคุณค่าที่แท้จริงของประสบการณ์อันเรียกว่า เปี่ยมด้วยสุนทรียภาพนั้นเป็นอย่างไร และอยู่ ณ ที่ใด ยุคสมัยแห่งกฎเกณฑ์ที่ตายตัวได้ผ่านพ้นไปแล้ว สุนทรียศาสตร์ของยุคใหม่เป็น*วาทกรรมปลายเปิด*ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของทวิวิจน์อันก่อปรด้วยเหตุผลและปัญญา

สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์

การวิจารณ์ในขั้นเริ่มแรกมักจะพุ่งความสนใจไปที่ตัวงาน นักวิจารณ์ย่อมไม่ปฏิเสธปฏิกิริยาส่วนตน ซึ่งอาจจะก่อตัวในรูปของการชอบหรือไม่ชอบงานศิลปะชิ้นนั้น การประเมินคุณค่าจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งของการวิจารณ์ แต่นักวิจารณ์ที่ดีย่อมจะต้องสามารถวิเคราะห์ปฏิกิริยาส่วนตนออกมาอย่างเป็นเหตุเป็นผลให้ได้ คุณค่าของงานที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาในขั้นต้นมักจะเป็นคุณค่าทางสุนทรียะ แต่เมื่อได้พินิจงานในเชิงลึกต่อไป เมื่อได้ครุ่นคิดพินิจนี้ต่อไป นักวิจารณ์ย่อมเสี่ยงไม่ได้ที่จะเชื่อมโยงตัวงานไปสู่บริบท ซึ่งมักจะเป็นบริบททางสังคม งานศิลปะมิได้อุบัติขึ้นในสุญญากาศ ศิลปินเป็นผลผลิตของสังคม และในขณะที่เขากำลังงานที่เขาสร้างขึ้นก็ย่อมสื่อสารกับสังคม ในแง่นี้ผู้รับจึงมีบทบาทที่เอื้อให้ศิลปินได้ตอบสนองสังคมด้วยการสร้างสรรค์ การให้ความสำคัญกับผู้รับ ซึ่งมักถูกมองข้ามไปในยุคที่ผู้คนลุ่มหลงในอัจฉริยภาพของศิลปิน จึงเป็นการปรับดุลในด้านของการวิจารณ์ที่ถือกันว่าเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ของศตวรรษที่ 20 กระบวนการทัศน์ดังกล่าวเกื้อหนุนให้เกิดสังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์

เป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบันว่า การมุ่งเน้นการวิจารณ์เชิงสุนทรียะอาจเป็นจุดบอดของการวิจารณ์ เพราะการวิจารณ์บริบทมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน การวิจารณ์ทั้งสองแนวจำเป็นต้องดำเนินเคียงคู่กันไป และเสริม

พลังให้แก่มัน ในท้ายที่สุดการวิจารณ์จะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของทั้งความเข้าใจในสุนทรียภาพของศิลปะ และของทั้งความเข้าใจในสังคม

สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์คือ การพิจารณาวิจารณ์ในลักษณะที่สัมพันธ์กับสังคม อันอาจหมายรวมถึงบทบาทเชิงอุดมคติของการวิจารณ์ในการชี้แนะสังคม หรือเป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมด้วย สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์ จึงให้ความสนใจต่อการใช้การวิจารณ์เป็นกลไกในการปลูกปัญญา และให้การศึกษาแก่ประชาชน สิ่งที่ศาสตร์นี้เรียนรู้จากการวิจารณ์เชิงสุนทรียะ คือ การประเมินคุณค่า ซึ่งจะต้องปรับมาเป็นการประเมินคุณค่าในทางสังคมให้ได้ด้วย งานศิลปะที่ดีย่อมให้ความมหัศจรรย์ ความเจริญใจ และความประเทืองปัญญาแก่ผู้รับ ซึ่งการรับงานนั้นเริ่มต้นด้วยการรับในระดับของปัจเจกบุคคล การวิจารณ์ทำหน้าที่ในการขยายขอบเขตของการรับจากระดับของปัจเจกบุคคลไปสู่ระดับของกลุ่มบุคคล และในขั้นสุดท้ายสู่ระดับของสังคม นักวิจารณ์อาจจะเริ่มต้นที่ปฏิบัติริยาส่วนตน แต่งานวิจารณ์ที่ดีมิใช่เป็นการสื่อสารกับตนเอง แต่เป็นการสื่อสารกับประชาคม กับคนหมู่มาก กับสังคม เป็นการประกอบกิจอันเป็นสาธารณะ นักวิจารณ์ย่อมมีความทะเยอทะยานที่จะพูดแทนสังคมให้ได้ การวิเคราะห์งานวิจารณ์จึงมีลักษณะเป็นสังคมศาสตร์ไปโดยปริยาย

ถึงอย่างไรก็ตาม นักวิจารณ์ในยุคปัจจุบันมิใช่สันตปาปาในทางศิลปะที่จะสร้างกฎเกณฑ์อันตายตัวขึ้นมาเพื่อชี้ผิด ชี้ถูก หน้าที่ของเขาคือการปลูกให้สังคมตื่นตัวขึ้นรับคุณค่าทางสุนทรียะของงานศิลปะ พร้อมกับการปลูกสำนึกในเชิงสังคม ซึ่งอาจขยายวงไปสู่ความสำนึกเชิงจริยธรรมด้วย ถ้ามีผู้ตั้งคำถามว่างานที่ทรงคุณค่าเป็นอย่างไร นักวิจารณ์อาจจะให้คำตอบอย่างกว้างๆว่าเป็นงานที่ปลูกสัญชาตญาณใฝ่ดีในตัวมนุษย์ ด้วยวิธีการที่ให้ความมหัศจรรย์ ความเจริญใจ และความประเทืองปัญญา สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์จึงมีใช้ศาสตร์ที่เน้นข้อมูลและวิธีการเชิงประจักษ์ แต่เป็นพันธมิตรอันแนบแน่นกับสุนทรียศาสตร์ จริยธรรมและปรัชญา ซึ่งอันที่จริงก็คือบ้านเกิดของสังคมศาสตร์ ก่อนที่วิธีการเชิงวิทยาศาสตร์จะมาชวนให้หลงทาง อาจกล่าวเป็นเชิงสรุปได้ว่าการวิจารณ์คือแสงส่องทางให้สังคมศาสตร์ได้ค้นกลับสู่แผ่นดินแม่ของตนเอง
